

A FŐVÁROSI KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVE
XXXVI.

A FŐVÁROSI
SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE
XXIV.

1991–1992–1993.

BUDAPEST, 1994.

**A FŐVÁROSI
SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE • XXIV.**

A FŐVÁROSI KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVE

XXXVI.

A FŐVÁROSI
SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

XXIV.

1991-1992-1993.

ЕЖЕГОДНИК
Городской Библиотеки им.
Эрвина Сабо, Будапешт
1991-1992-1993.

ANNUAIRE
de la Bibliothèque de la Ville
de Budapest, "Ervin Szabó"
1991-1992-1993.

YEARBOOK
for the years 1991-1992-1993 of the
Metropolitan "Ervin Szabó" Library

JAHRBUCH
der Stadtbibliothek
"Ervin Szabó", Budapest
1991-1992-1993.

BUDAPEST, 1994.

Az évkönyv a fővárosi közgyűlés tudományos alapjának támogatásával jelenik meg.

SZERKESZTŐ:

KISS JENŐ

A KÖNYVTÁR MUNKÁJÁRÓL SZÓLÓ BESZÁMOLÓT A
VONATKOZÓ ÉVES JELENTÉSEK ALAPJÁN ÖSSZEÁLLÍTOTTA:

SOMOGYI JÓZSEF, GUJGICZER IMRÉNÉ

ISSN 0 139-2085

Felelős kiadó a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár főigazgatója
Készült a FSZEK sokszorosítójában
Felelős vezető: Horváth Ferencné
Táskaszám: 94/284 Terjedelem: 12,375 A/5 ív
Példányszám: 400

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR MŰNKÁJA

1991-1993-BAN

E három évben eredményeink fénye mögött súlyos árnyékok is meghúzódnak.

- Szolgáltatásaink választéka bővült, de fellépett a videokölcsönzés túlsúlyának a veszélye is.

- Gazdálkodásunk szűkülő lehetőségein túlmenően is javítottuk a könyvtári szolgálat helyszíneit: felújítottunk, költöztettünk, átépítettünk.

- Mindent elköveztünk, hogy társadalmi beépültségünk révén kiegészíthessük apadó forrásainkat: gálaest, kábeltéves nyilatkozat, fiókalapítási emlékünnepegy stb. is segített abban, hogy jelen legyünk a civil és hivatalos szervezetek, a befolyásos emberek tudatában.

- A participatív vezetés alapfeltételeinek megteremtése után folytattuk az irányítási struktúra átszervezését. Ahol a szakmai tevékenység folyik, ott legyen a döntés, a felelősség is!

- Forgalmi mutatóink az előző évekhez képest is (melyek már a változások, a társadalmi igénybevétel felfutásának évei voltak) rohamos növekedést jeleznek. A társadalmi érdeklődés látványosan vált nyilvánvalóvá a kölcsönzött dokumentumok, a helybenhasználó látogatók számának növekedésében. A beiratkozott olvasók száma enyhébben emelkedett, a könyvtárhasználati intenzitás azonban fokozódott.

Míg a „használó” társadalom egyre többet követel, s kap is a könyvtártól, a „fenntartó” társadalom nem képes lépést tartani e követelményekkel. Ki kell jelentenünk: a könyvtár a közösség által fenntartott kulturális szolgáltatások prioritási sorrendjében nincs a helyén (már ami az anyagi ellátottságot illeti): e nem látványos, de minden társadalmi tevékenységhez nélkülözhetetlen intézmény sorozatosan háttérbe szorult és szorul más területekkel szemben; annyira, hogy a használók elvárásainak nem tud eleget tenni, csak szolgáltatásai és szolgálati pontjai csökkentése, felszámolása árán!

A HÁLÓZAT

Szolgáltatásaink és használatuk

Aminek jelei már 1990-ben megmutakoztak, 1991-ben bekövetkezett: ugrásszerűen megnőtt az igénybevétel. 1990-hez képest 1993-ban a beiratkozott olvasók száma 108%-ra, a kölcsönzött dokumentumok száma 128,7%-ra emelkedett. Ebben az időszakban 44,7%-kal nőtt meg a kölcsönzők száma! Ez természetesen a hálózat egészére igaz, mert tatarozás és más zárva tartó ok miatt egy-egy egységünk kiesett a szolgáltatásból. A beiratkozottak száma enyhe emelkedést mutatott; csak az 1993-as évben ugrott meg jelentősen; az infláció következtében talán már nem érezték oly magasnak az 1991 augusztusában bevezetett magasabb beiratkozási díjat. Az 1993-ban beiratkozók már úgy gondolhatták, hogy e díjtétel (100 Ft, kivéve gyerekek, nyugdíjasok, akiknek 30 Ft évente) nem is túl magas.

Megfelelő jelenség bontakozott ki 1992-ben: az újonnan beiratkozók és a tagságukat megújítók aránya eltolódott az utóbbiak rovására. Ennek okai még elemzésre várnak.

A beiratkozott olvasók számának növekedése nem jelenti legaggasztóbb problémánk, a gyerekolvasók eltűnésének megoldását. Persze a demográfiai hullámvölgy is elérte könyvtárainkat. Lehet azonban, hogy az ok inkább a sokat emlegetett kulturális paradigmaváltásban keresendő: a könyv egyre inkább a sok közül csak egy eszköz lesz a világot megérteni, abban elhelyezkedni, dolgozni akaró fiatal kezében. A modern képkultúra térhódítása a klasszikus, írott kultúrával szemben elsősorban a benyomásokra érzékenyebben reagáló gyerekek körében zajlik. A magunk eszközével, a hang- és képhordozók szolgáltatásával kíséreljük meg visszahódításukat a könyvtár számára.

A könyvtár mint a tanulmányok eszköze, elfogadottá vált a közvéleményben. Használóink több mint fele az oktatásban résztvevők köréből adódik. Többen jönnek, de több kudarcélményben is van részük. Kéréseik jó része kielégítetlen marad. Hogy többen látogatnak bennünket, abban közrejátszik a felsőoktatási és iskolai könyvtárak felkészületlensége is; hogy nálunk is több kudarc vár rájuk, annak oka az lehet, hogy az elavult könyvek pótlására kijelölt kötelező és ajánlott olvasmányokat csak szerény példányszámban tudjuk rendelkezésre bocsátani, mert beszerzési kereteink igen korlátozottak.

Egyetlen funkciónak felelnek meg könyvtáraink (kicsik, közepesek s nagyok egyaránt) többé-kevésbé elfogadható szinten: a szellemi rekreáció, a felüdülés, a kikapcsolódás, a szórakozás tömegszükségletének. Forgalmunk döntő hányada mind szövegben, mind képből-hangban e célt szolgálja, amit tudatosan vállalunk is.

A kölcsönzők, az általuk elvitt dokumentumok és a látogatók száma magasra emelkedett (annak dacára, hogy az 1993-ban bevezetett statisztikai reform szigorította az adatfelvételt. Bizton állíthatjuk, helyes volt a szolgáltatások bővítése az AV-dokumentumok kínálata terén; még akkor is, ha egyes pontokon a könyvtár leterheltsége szinte tarthatatlanná válik, s a bibliotéka videotékává alakulása fenyeget.

Speciális szolgáltatásaink széles skáláját bontakoztattuk ki:

- Az ún. közhasznú információhoz már több könyvtárunkban hozzá lehet jutni. E könyvtárak a központi könyvtárban épített számítógépes adatbázist használják.

- Megkezdjük a gazdasági, vállalati információs szolgálatunk kiépítését. E szolgálat vagy helyi támogatás keretében, vagy önfenntartó módon működik. Egyelőre a tapasztalatszerzés időszakában vagyunk.

- Programszerűen kívánjuk kialakítani - minél több helyen - a jogszabályok tájékoztató gyűjteményét. Az emberek a változások nehéz időszakaiban sokkal inkább, mint valaha, tájékozódni akarnak.

- Társadalmi kapcsolataink (l. ott) részeként kerületi, helyi sajtófigyelést, önkormányzati stb. jegyzőkönyvek gyűjtését végezzük.

- Az újdonságokat gyorsítottan forgalmazzuk használóink nagy meglepedtségére.

- Elsősorban külső támogatásból továbbra is kínáljuk és szervezzük nyelvtanfolyamainkat, tanácsadásainkat, klubjainkat, nyugdíjas, kismama stb. köreinket.

Könyvtárainkban pezsgő élet folyik. A könyvtárosban ambivalens érzések kelnek, látva a kölcsönzőpult előtti sorokat és a nagyobb könyvtárakban a kölcsönzők naponta nem ritkán az ötszázat is meghaladó számát: a kapacitás túlterhelése aggasztja, de örül a könyvtár társadalmi szükségessége bebizonyosodásának.

Kinötte a használat könyvtárainkat. Az olvasókkal való egyéni foglalkozás a múlté: az ellátás futószalag-szerűvé alakul át, ahol egyre kevesebb lehetőség van tájékoztatásra, vagy csak tördősre, jó szóra.

Társadalmi kapcsolataink

A frissen megszületett fővárosi törvény a könyvtári ellátásról való gondoskodást a Fővárosi Önkormányzat hatáskörébe utalta ugyan, de ezzel párhuzamosan dinamikusan fejlesztettük kapcsolatainkat a kerületi önkormányzatokkal is. Figyelmüket persze elsősorban más kötötte le, de jutott belőle a könyvtáraknak is - ha nem is mindenütt, s nem is azonos mértékben. Nem csak az anyagiakról van szó, hanem a könyvtárnak mint információs és kommunikációs eszköznek tudomásulvételéről is. Ennek köszönhető, hogy a nehézségek ellenére sikerült ebben-abbban előbbre lépni. Új épületet, helyiségeket kaptunk, és más segítséghez is juthattunk.

Fontosnak tartjuk az iskolai kapcsolatot. A Zsolnai-módszer elterjedésével pl. alapfontosságú lett a könyvtárhasználat a tanulásban. Azonban kétségeink vannak: nem vállalhatjuk át az iskolai könyvtárak szerepét romló feltételrendszerünk közepette.

A gombamód szaporodó civil társadalmi formációknak (lokálpatrióta, önszervező körök, cserkészek, cigányegyesületek stb.) mind több könyvtárunk kínálja magát partnerül. A Máltai Szeretetszolgálattal előnyös kapcsolatot építettünk ki (házhozkötöttek ellátása, könyvadományok a szomszédos országokba). Sokszor bukkann fel a könyvtár a helyi kábeltelevíziók műsorában mint közösségi tér, pályázatok, vetélkedők, kisközösségi, helyi találkozók stb. színtere.

Nagyon fontosak a társadalmat vagy részeit, rétegeit megszólító akciók: gálakoncertek, irodalmi-zenés délutánok s minden, ahol csak elhangzik a könyvtár neve.

A társadalmi szervezetekkel, közösségekkel való kapcsolat távlatilag gyümölcsözők. Ma a mindannyiunk életét megnehezítő körülmények betörtek a könyvtárba is. Ez megmutatkozik a tűrőképesség alacsony szintjében, az intolerancia elterjedésében, az erőszak megjelenésében (lopás, betörés). A nehéz órákban már-már azt hisszük, vége a meghitt emberi kapcsolatokra, az általánosan elfogadott értékekre épülő könyvtárnak.

Az állomány építése

Súlyos bajaink egyik legsúlyosabbika: a beszerzési keretek inflációs szűkülése. 1990 és 1993 között a könyvek átlagára 300-500%-kal nőtt; a gyerekkönyveké pedig még többel. Annak fényében, hogy megnőtt a kölcsönzött dokumentumok száma, ez különösen aggasztó. 1990-ben egy olvasóra kb. 0,83 db új könyv jutott, 1993-ban már csak 0,56 db. Az állomány forgási sebessége, használata felpörög, az állomány gyorsabban kopik.

Másrészt a választék csökken, szaporodnak az egy példányos könyvek. A közkönyvtári jellegből adódik, hogy nekünk a drága könyveket is meg kell vennünk (kézikönyvek, összefoglaló művek, idegennyelvű könyvek), ezzel tovább csökken a keresett kiadványok példányszáma.

A gyarapodás összességében csekély mértékben növekedett; ez azonban a beszerzett videofilmek és a CD-k nagy számára vezethető vissza. Vessük össze a hálózat és a központi könyvtár által beszerzett dokumentum-számot. Pl.: a hálózat 1992-ben 123,6 ezer darabot, 1993-ban 135,6 ezer darab dokumentumot szerzett be, természetesen a Központi Ellátó Szolgálattal együtt. A központi könyvtár ennek megfelelő számai 18,7 ezer, ill. 13,2 ezer kötet. Ha a hálózat gyarapodását a KESZ beszerzései nélkül tekintjük, ugyancsak szembetűnő a csökkenés. A növekményt a KESZ adja, lévén az AV-dokumentumok (elsősorban a videokazetta) letéti ellátója.

Sokatmondó e jelenség, mert időközben (1990 és 1993 között) a beszerzésre fordított összeg a 2,5-szeresére nőtt (33 millió forintról 80 millióra!).

Az újdonságigény megnövekedése miatt fordultunk a már említett rövidebb kölcsönzési határidő bevezetése mellett az alternatív beszerzési források igénybevétele felé. A Könyvtárellátó Vállalat késedelmessége indított bennünket erre, bár az új szolgáltatásoknál jelentkező hátrányok (kis választék, a feldolgozó munka, az adminisztráció többlete) lehet, hogy nincsenek arányban az anyagi előnnyel (árengedménnyel).

Folytattuk az elavult, ritkán keresett könyvek kivonását. Összességében a beszerzés és a kivonás egyensúlyát megközelítettük, bár a csökkenő beszerzést a csökkenő kivonás ellensúlyozza.

Audiovizuális dokumentumok

A gyakorlat végképp igazolta, hogy az AV-dokumentumokra igénye van a használóknak, akik térítést is hajlandók fizetni kölcsönzésükért. A legnagyobb sikert a videokazetták aratták, de a hanghordozók forgási sebessége is a kétszeresére nőtt. A videofilm-kölcsönzési helyek száma megduplázódott (1993 végén már 70 ponton folyik kölcsönzésük). Véglegesen kialakítottuk a racionális letéti rendszert. A beszerzést valamennyi könyvtár részére a Központi Ellátó Szolgálat bonyolítja le.

1990-ben az összes bevétel 1/3-át tették ki a videobevételek; 1993-ban 88%-át!

Vitatható az AV-dokumentumok, s leginkább a videokazetták integrálása a könyvtári állományba támadható színvonaluk miatt, de nem vonható kétségbe: óriási az igény rájuk. E szolgáltatás önfenntartó, beleértve a munkaerőszükségletét is.

A hagyományos lemezek beszerzése gyakorlatilag leállt, mert kiszorítják őket a könnyebben kezelhető hangkazetták és a tökéletesebb CD-k.

Főleg az utóbbiak áttörése volt jellemző az elmúlt egy-két évben. A hangkazetták forgalma viszont visszaesett, talán mert túl drágán adtuk őket. Bár e hibát korrigáltuk, a kereslet miatt nem jósolhatunk fényes jövőt nekik.

A számítógépes játékok, programkazetták és hajlékony lemezek választéka még csekély. Letéti ellátásuk a KESZ révén történik.

Az AV-dokumentumok elterjedésének hátulütője, hogy lévén drága és népszerű dokumentumfajta, és helyben használatukhoz értékes berendezések kellenek, sorozatos betöréseknek, rosszszemű kölcsönzőknek (csalóknak) vagyunk kitéve.

Központi Ellátó Szolgálat

Az ellátási rendszer kulcstényezője, a KESZ tehermentesíti könyvtárainkat a ritkán, ill. túl sűrűn keresett, vagy nagyértékű, de szükséges művektől. A forgalom 1992-ig jelentősen nőtt, azután megállapodott.

A lelőhely-tájékoztató forgalma is nő, de ennek korlátja van: a Központi Címjegyzék elhanyagolt állapota. A legnagyobb eredményt a videokazetta-ellátás letéti formájának kialakítása hozta. Ennek forgalma szinte az egekbe szökött.

Hangoskönyv-állományunk szaporodott, de az igény iránta már kisebb. A számítógépes játékprogramok keresettségére választékunk szűk skálája miatt csak kis mértékben fokozódott.

A KESZ és a hálózati tagkönyvtárak kommunikációs nehézségein az 1992-ben beállított második telefonvonal könnyítette.

Anyagi alapok

Jelentésünk három évét (1991-93) így kell jellemeznünk: szoruló anyagi viszonyok, egészen a leépülés határáig.

A 80-as évek második felében megváltoztattuk gazdálkodásunk szerkezetét: megindult a bevételnövelő folyamat (térítés, szolgáltatások). 1990-ben a költségvetés 4,8%-a folyt be ezen forrásokból. 1993-ra e bevételek gyökeresen átstrukturálták költségvetésünket: elérték annak 15,2%-át.

Megváltoztattuk könyvtárosaink szemléletét, hozzáállását: világossá vált előttük is, munkahelyük függhet a térítéses szolgáltatások sikerétől. Könyvtárosaink a többletbevétel elérése végett többszörös teljesítményt nyújtanak.

Minden követ megmozgattunk. Nem panaszkodhatunk a társadalmi szervekre sem: erejükhöz mérten segítségünkre voltak. Alapítványokat ostromoltunk pályázatainkkal.

Kiadásainkat csökkentettük: főleges státuszokat szüntettünk meg, vontunk össze (1991). Kezdeményeztük a középvezetők számának csökkentését (1993).

1992-ben decentralizáltuk a döntési szerkezetet: a hálózat középvezetőit nagyobb jogkörrel és felelősséggel ruháztuk fel a hatékonyabb működés érdekében. Ennek értelmében a fix kiadásokon (pl. lakbér, energia) és a felújítással járó költségeken túl a kerületre eső költségvetési támogatás és a saját bevételek felett a könyvtárigazgató rendelkezik. A szakmai és e részlegesen önálló gazdálkodási felelősség egy kézbe került. Biztos, hogy ez költségstudatosabb gazdálkodáshoz vezet.

Minden erőfeszítésünk ellenére elkerülhetetlennek látszik a leépítés, a visszavonulás. S bár fenntartónk eddigi munkánkval való elégedettségét többször kifejezte (szakértői vizsgálatok, kulturális bizottsági ülések bizonyítják ezt, valamint az, hogy a főigazgató újabb 5 évre kapott megbízást), nem volt képes a költségvetési keretek megfelelő emelésével az intézmény szolgáltatási színvonalát megőrizni.

1991-ben a főváros az alapfunkciók finanszírozását még vállalta, csak a kiegészítő, színesítő szolgáltatások kiadásait kellett más forrásokból fedezni. Ez volt a hálózat korszerűsítésének utolsó nagy éve. Több könyvtárunk költözött új helyre (pl. a III., XIV., XV. kerületben).

Az infrastrukturális beruházások is megélnékültek szponzorok, külső támogatók, elsősorban a kerületi önkormányzatok jóvoltából.

1992-ben a személyzetben a forgalom növekedése miatt a túlterheltség jelei mutatkoztak. Csökkent az éves munkaidőalap a közalkalmazotti törvény előírta több szabadság miatt. Munkanélküliek alkalmazásával enyhítettük gondjainkat: munkabérük egyharmada hárult csak a könyvtárra.

1993 végére egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy lényegesen növekszik költségvetési keretünk, vagy visszavonulásra kényszerülünk.

A KÖZPONTI KÖNYVTÁR

A központi könyvtár rekonstrukciója, ha lassabban is, de előrehaladt. A szociológiai munkaszobák elköltöztével a felszabadult tereben napilapolvasót rendeztünk be.

Az igénybevétel soha nem látott méreteket öltött; 1992-93-ban a vizsgaidőszakban a napi látogatók száma meghaladta az ezret. Nem túlzás, hogy hosszú sorok kígyóztak a ruhatár előtt bebocsátásra várva.

Paradox eredmény, hogy ez az ostrom kifosztotta, lekopasztotta a forgalomgyarapítás-növelés érdekében létrehozott szabadpolcot; ezért, meg a sorbanállás, a tumultus miatt a kölcsönzések száma 1993-ban némiképpen visszaesett. A manuális adminisztráció eleve határt szab a kihasználtságnak; gépesíteni, anyagiak híján, még mindig nem tudtuk a kölcsönzést. Megoldást rövid távon a beszerzési keret és a létszám emelése, középtávon a számítógépesítés, hosszú távon az új épület jelentene.

Bevezettük a könyvtár emelt szintű közművelődési funkciójának megfelelő videokazetta-kölcsönzést: csak tudományos vagy művészfilmek találhatóak itt a polcokon.

A központi könyvtár bevétele (a Zenei Gyűjtemény nélkül) a háromszorosára nőtt; a fénymásolásból származó összeg 1990 és 1993 között 341%-kal nőtt.

A gyarapodás 1993-ban, mint erről már volt szó, súlyosan visszaesett (70,3%), holott többet költhetett a Szerzeményezési és Feldolgozó Osztály. Folyóíratra is többet költöttünk, mégis csökkent a választék. Nagy teher a külföldi szociológiai folyóiratok járatása (ami kötelező az országos szakkönyvtári jellegről adódóan), mert a periódikumokra fordítható összegnek egyre nagyobb hányadát kell szánni erre (1982-től már több mint felét).

Számítógépesítésünk szerény, de kézzelfogható eredménye, hogy gépesítettük a folyóiratok érkeztetését. Közhasznú Információs Szolgálatunk számítógépes adatbázisa megkétszereződött (kb. 15 ezer adatot tartalmaz). A hívások, a kérdések száma megállapodott, mert a válaszadó kapacitás betelt.

A Budapest Gyűjtemény fokozódó érdeklődésnek próbált eleget tenni. Sajnos, kevesebb mikrodokumentumot és fotót vett állományba, és lassult a hagyományosan magas színvonalú bibliográfiai feldolgozó munkálatok irama is. A kurrens dokumentumok feldolgozása azonban már számítógépen folyik.

A szociológiai dokumentáció számára megvettük a Sociological Abstracts CD ROM-os adatbázisát. Szociológiai információs szolgáltatásunkat továbbfejlesztettük.

Zenei Gyűjteményünk szolgáltatásai színvonalának emelését a Fővárosi Önkormányzat Zenei Alapja támogatta. A szolgáltatások köre is bővült: profilba vágó, operákat, koncerteket rögzítő videofilmek kölcsönzését kezdtük meg.

A Ritkaságok és Kéziratok Gyűjteménye nagy eredménnyel büszkélkedhet: 1992-ben újabb (immár a 60.) ösnyomtatványt sikerült azonosítani állományunkban.

AZ INTÉZMÉNY IRÁNYÍTÁSA

1991-ben elkészült stratégiai tervünk, mely a FSZEK mozgásirányait, tendenciáit vázolja fel nagyobb, 5-6 éves léptékben. Szakértői vizsgálatok, jelentések, meghallgatások és beszámolók előzték meg az 1993-ban érvénybe lépett új Alapító Okiratot. Ezzel összefüggésben formába öntöttük szakmai koncepciónkat, továbbá elkészítettük Szervezeti és Működési Szabályzatunk tervezetét. Életbe léptettük használati szabályzatunkat (1992).

Lebonyolítottak a főigazgatói és a főigazgató-helyettesi pályázatok, melyek eredményeképp Kiss Jenő és Papp István újabb öt évre kapott megbízást.

Az 1990-es irányításkorszerűsítés bevált. A „piramis lelapítása” programjának következő lépése a szakmai és gazdálkodási döntéshozatal közelítése volt; a már részletezett 1992. évi decentralizált gazdálkodási rend ezt célozta meg - úgy véljük, sikerrel. Vezetőink menedzser-szemlélete általánossá vált.

Az új közalkalmazotti törvény előírásainak eleget tettünk: újraszabályoztuk a nyelv- és a vezetői pótlékokat, besoroltuk a dolgozóinkat. A változásokat az új kollektív szerződés is rögzíti.

Főfoglalkozásúra átszámított átlaglétszámunk 650 fő körül mozgott; kivéve az 1992-es évet, amikor is a kiadáscsökkentési program keretében e szám 612-re süllyedt. A munkanélküliek 40-50 fős csoportja újra 658 főre emelte az átlaglétszámot 1993-ban.

A szaktudás jobb elismerése céljából 1992-ben bérminimumokat (a diplomások esetében) és bérmaximumokat (a nem diplomások részére) vezettünk be. A közalkalmazotti törvény fix fizetési osztályaival e törekvéseinknek ellene hatott.

A fővárosi törvény előírásainak megfelelő tulajdonátadás lassan haladt előre. Sok épületnek a tulajdonjoga vár még tisztázásra. Ez közelről érint bennünket a lakbérfizetési kötelezettség miatt.

A számítógépesítés terén nem voltunk képesek terveink és szükségleteink szerinti ütemben haladni. A központi könyvtár két épületében sikerült ugyan egy-egy hálózatot létrehozni, de a TEXTLIB, a komplex könyvtári szoftver elkészülte tovább tolódott. Tekintve, hogy erre egyik évben sem kaptunk külön támogatást, sajtát erőnkől alig telik fejlesztésre.

A képzést erőnkhez képest nem hanyagoltuk el, többek közt asszisztensképző és belső továbbképző tanfolyamokat indítottunk.

A hagyományteremtés szándékával 1992-től megrendeztük Könyvtári Napunkat, melyre minden év októberében, a könyvtár megnyitásának évfordulóján kerül sor. Ennek nyilvános rendezvényei is hozzájárulnak intézményünk fontosságának köztudatba emeléséhez.

MEGJELENT BIBLIOGRÁFIÁK ÉS EGYÉB KIADVÁNYOK

1991

Igazgatóság

Könyvtári Híradó 1991/1-12. sz. Fel. szerk.: Katsányi Sándor.

Budapest Gyűjtemény

Budapest története képekben 1493-1980. Képkatalógus (Közread. a.) FSZEK Budapest Gyűjteménye. Bp., (FSZEK soksz.), 1990-1991. 21 cm.

Szociológiai Dokumentációs Osztály

Szociológiai Információ. A magyar nyelvű és a magyar vonatkozású szakirodalom válogatott bibliográfiája 17. évf. 1988. /Összeáll.: Vágh Mária, Gál Katalin/ Bp., FSZEK, 1991. 415 p. 20 cm.

Egyéb

Soltész Anna: Az állomány tematikus csoportosításának kérdései. Bp., (FSZEK soksz.), 1990. 100 p. 24 cm.

1992

Igazgatóság

Könyvtári Híradó 1992/1-12. sz. Fel. szerk.: Katsányi Sándor

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 22. 1985-1986-1987. /Főszerk.: Kiss Jenő, szerk.: Gál Györgyné/ Bp., (FSZEK soksz.), 1991. 141, /3/ p. 25 cm.

1993

Igazgatóság

Könyvtári Híradó 1993/1-12. sz. Fel. szerk.: Katsányi Sándor.

VEZETŐ MUNKATÁRSOK A FSZEK-BEN

	1991	1992	1993
főigazgató	Kiss Jenő	-	-
főigazgató-helyettes	Papp István	-	-
gazdasági igazgató	Deák Sándor	-	-
személyzeti vezető	Gujgiczter Imréné	-	-
			dr. Bartos Éva
Budapest Gyűjtemény	dr. Faragó Tamás	-	-
		Sándor Tibor	-
Olv.szolg. főo. vez.	dr. Katsányi Sándor	-	-
helyettes	Muzslai Jánosné	-	-
Szerz. és feldolg. oszt. vez.	Bánhegyi Gyuláné	-	-
Szociológiai dok. oszt. vez.	Karbach Erika	-	-
Zenei Gyűjtemény vez.	Szalai Ágnes	-	-
	Gócza Gyuláné	-	-
helyettes	Pintér Ferencné	-	-
KESZ vez.	dr. Arató Antal	-	-
	Kovács Éva	-	-
		Rónai Péter	-
			Babákné Kálmán Mariann
<i>Főkönyvtár igazgatók</i>			
I. ker.	Ottovayné Ecsedi Klára	-	-
II. ker.	Weisz Sándorné	-	-
		Szabó Ervinné	-
III. ker.	Kovács Verona	-	-
IV. ker.	Vargáné Vida E.	-	-
V. ker.	Benjámin Judit	-	-
VI. ker.	Pobori Ágnes	-	-
VII. ker.	Tóth Sándorné	-	-
VIII. ker.	Tongori Imréné	-	-
	Sáfár Katalin	-	-
IX. ker.	Kovács Györgyi	-	-
X. ker.	Tverdota Miklósné dr.	-	-
XI. ker.	Jakubecz Ilona	-	-
XII. ker.	Samu Gizella	-	-
			Szabó Ervinné
XIII. ker.	Szabó Jánosné	-	-
XIV. ker.	Maruszki József	-	-
XV. ker.	Csoma Mihályné	-	-
XVI. ker.	Gál Tamás	-	-
	Szecsei Lászlóné	-	-
XVII. ker.	Toldi Csaba	-	-
XVIII. ker.	Farkasné Dóczy Erzsébet	-	-
XIX. ker.	Székely Ervinné	-	-
XX. ker.	Maruszki Józsefné	-	-
		Kis Lajos	-
XXI. ker.	Kovács Éva	-	-
XXII. ker.	Karakó Józsefné	-	-
gazd.ig. h.	Olasz Mihályné	-	-
Kötészet és nyomda vez.	Horváth Ferencné	-	-

	1991	1992	1993
Munkaügyi oszt. vez.	Szekér Márta	-	-
Műszaki oszt. vez.	Rajnoha Béla	Zorkóczy Antónia	-
Pénzügyi oszt. vez.	Olasz Nándor	-	-
	Keresztesné I. Ibolya	-	-
Számviteli oszt. vez.	Popovics Ildikó	-	dr. Jakkel Ottóné
ÚFO vez.	Varga József	-	-
Kerületi ig.helyettesek			
II. ker.	Török Györgyné	megszűnt a munkakör	
II. és XII. ker.	nincs munkakör	nincs	Szatmári Istvánné
III. ker.	"	"	Vándor Katalin
IV. ker.	Babákné Kálmán M.	"	Koncz Károly
VIII. ker.	Sáfár Katalin	megszűnt a munkakör	
IX. ker.	Czakó Katalin	-	-
X. ker.	Szász Ilona	-	-
XI. ker.	Kelemen Tamás	-	-
XIII. ker.	nincs munkakör	nincs	dr. Bankós Gyuláné
XV. ker.	Horváth Istvánné	-	-
XVIII. ker.	nincs munkakör	nincs	Várhalmi Lászlóné
XIX. ker.	"	"	Dobrova Zsuzsa
XX. ker.	"	"	Baranyainé Berta Éva
XXI. ker.	Baloghné Varga Zs.	"	Fábiánné Kovács Katalin

A TÁRSADALMI SZERVEK INTÉZMÉNYI VEZETŐI

	KKDSZ	TDDSZ	IT	KT
1991.	Maruszki József	dr. Révy Eszter	Vazinai Mária	-
1992.	Maruszki József	dr. Révy Eszter	Vazinai Mária	-
1993.	Maruszki József	dr. Révy Eszter	Vazinai Mária	Havas Katalin majd Kelemen Tamás

KKDSZ - Közgűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezete

TDDSZ - Tudományos Dolgozók Demokratikus Szövetsége

IT - Intézményi Tanács

KT - Közalkalmazotti Tanács

1989-től Benjamin Judit a TDDSZ Országos Választmányának tagja

OKTATÁS, TOVÁBBKÉPZÉS

Oktatási forma	Hallgatók száma		
	1991-92	1992-93	1993-94
Felsőfokú képzés			
ELTE könyvtár kiegészítő szak	2	2	2
ELTE tanárképző könyvtár kieg. szak	-	-	1
ELTE magyar kieg. szak	2	2	-
ELTE szociológia kieg. szak	3	4	3
ELTE szakinformatikus kieg. szak	3	2	5
KLTE-OSZTK humán informatikus szak	-	3	2
Államigazgatási Főiskola	1	1	3
Bárczy Gusztáv Gyógypedagógiai Főisk.	1	1	1
Berzsenyi Dániel Tanárképző Főisk.			
könyvtár kieg. szak	1	1	1
Berzsenyi Dániel Tanárképző Főisk.			
könyvtár szak	-	-	1

	1991-92	1992-93	1993-94
Eszterházy Károly Tanárképző Főisk. kihelyezett tagozat pedagógia-könyvtár szak	5	4	-
Juhász Gyula Tanárképző Főisk. magyar-könyvtár szak	1	1	-
Juhász Gyula Tanárképző Főisk. könyvtár szak	-	-	2
Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főisk. Zsámbéki Tanítóképző Főisk. tanító szak	1	1	-
Budai Tanítóképző Főisk. Óvónői szak	-	1	-
OTKE Egészségügyi Főiskolai kar	-	1	1
Gábor D. Műszaki-inf. Főisk.	-	-	1
Pázmány Péter Római Katolikus Egyetem hitoktató	-	2	4
Egyéb képzés			
BMK Népművészeti tanfolyam	-	1	3
Felsőfokú videofilm-kezelői tanf.	-	1	-
"C" kategóriás bábcsoport-vez. tanf.	-	6	-
Országos munkavédelmi képzés továbbképző tanf.	-	-	1
Fővárosi és Pest megyei eü. társadalombizt. ügyintézői tanf.	-	-	1
PERFEKT mérlegképes könyvelői tanf.	-	-	1
PERFEKT okleveles könyvvizsgáló tanf.	-	-	1
Belvárosi Gimnázium	-	-	1
Kalmár László számítástechn. szakközépiskola	-	-	1
Hunyadi Mátyás Gimn.	-	-	1

KITÜNTETÉSEK 1991-ben

<i>Szabó Ervin díj</i>	Kovács Margit (Szerz. Oszt.)
Dr. Katsányi Sándor (Olv. Főo.)	Krecsmáry Lászlóné (XII.)
<i>Pro Bibliotheca Civica</i>	Körmendiné Jakub Ágnes (XVIII.)
Jakubecz Ilona (XI.)	Kőrösi András (VII.)
Szalai Ágnes (Z.Gy.)	Major Andrásné (Kötészet)
<i>Főigazgatói Dícséret</i>	Mészáros Ildikó (VI.)
Atkari Győzőné (XX.)	Németh József (Olv. Főo.)
Bencsikné Kucska Zsuzsanna (VI.)	Rátky Ágnes (IX.)
Dr. Bihari Lajosné Ny. (X.)	Régner Róbert (IV.)
Dutka Ákosné (XVI.)	Scholtes Lucia Mária Ny. (XVIII)
Fábiánné Kovács Katalin (XXI.)	Siska Lajos (ÜFO)
Fülöp Julianna (Olv. Főo.)	Soltész Anna (XX.)
Gyenge Katalin (I.)	Szabó Kinga (V.)
Horváth Istvánné (XV.)	Szerdahelyi Edit (II.)
Ilinszky Lidia (IV.)	Szőlösi Gáborné (XV.)
Jakab Andrásné (Pénzügyi Oszt.)	Szóts Erika (IV.)
Jenny Katalin (Z.Gy.)	Tompek Lászlóné (XIII.)
Kelemen Tamás (XI.)	Török Györgyné (II.)
Kiss Edit (Szerz. Oszt.)	Varjú Lajosné (XVIII.)
Dr. Kolozsváry-Csathó Bálintné Ny. (XI.)	Viczián Györgyné (XI.)
	Virányi Ágnes (II.)

KITÜNTETÉSEK 1992-ben

Pro Bibliotheca Civica
Szabó Jánosné (XIII.)
Székely Ervinné (XIX.)

Főigazgatói Dícséret
Bakonyiné Benyovszky Katalin (IX.)
Baranyainé Berta Éva (XX.)
Blatniczky Gábor (Kötészet)
Bordács Andrea (Olv. Főo.)
Boros Andrea (Olv. Főo.)
Gehér Józsefné (XI.)
Gulyásné Póka Mária R.ny. (XIX.)
Istvándi Sándorné (XVIII.)
Kelemen Mihályné Ny. (Munkaügyi cs.)
Khoór Katalin (XIII.)
Kövesdiné Bolgár Ágnes (Szerz. Oszt.)
Kuli Ágota (I.)
Magyar Katalin (III.)

Dr. Matasovszky Tiborné (XIII.)
Dr. Müller Pálné Ny. (XI.)
Novák Éva (II.)
Óriné Márton Csilla (XVI.)
Pozsár István (Szoc. Oszt.)
Pihoda Jánosné (XVIII.)
Romsits Gábor (Z. Gy.)
Sándor Lászlóné Ny. (Gazd. Főo. titk.)
Séra Jánosné (XX.)
Szabó Józsefné (Szerz. Oszt.)
Szakács Edit (XI.)
Vajda Imréné (X.)
Varga Béláné (III.)
Vazinai Mária (X.)
*Magyar Könyvtárosok Egyesületéért
emlékérem*
Kerekes Pálné (Ellenőrzési Csoport)

KITÜNTETÉSEK 1993-ban

Népművelésért Díj
Maruszkai József (XIV.)

Pro Bibliotheca Civica
Karbach Erika (Szoc. Oszt.)
Tverdota Miklósné dr. (X.)

Főigazgatói Dícséret
Bencsikné Kucska Zsuzsanna (VI.)
Csernus Lászlóné (III.)
Dobrova Zsuzsanna (XIX.)
Dorozsmai Béláné (III.)
Eckhardt Ferenc Ny. (ÜFO)
Farkas Györgyné (Kötészet)
Fügediné Csóri Ágnes (VII.)
Hucskóné Kovács Mária (XXI.)
Jakab Andrásné Ny. (Pénzügyi Oszt.)
Kakas Istvánné (XIII.)
Kakasné Kőszegi Katalin (XIII.)

Lajos Henriette (XVIII.)
Mezeiné Nagy Mariann (XIX.)
Mészáros Júlianna (XV.)
Pesti Ernő (Olv. Főo.)
Ráczné Forgács Anita (XI.)
Rákosi László (Nyomda)
Samu Gizella Ny. (XII.)
Schellinger Zsuzsanna (Feld. Oszt.)
Sipos György (Bp. Gy.)
Szolnok Pálné (Olv. Főo.)
Tamási Júlia (V.)
Téri Tiborné (I.)
Tóth Jánosné (X.)
Tömör Mária (IX.)
Török Györgyné (II.)
Várhalmi Lászlóné (XVIII.)
Vincze Mária (XVI.)
Vitéz Miklós Csabáné (XI.)

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

1991

Svédország	Kiss Jenő, Papp István (IFLA 56. stockholmi konferencia)
NSZK	Pintér Ferencné (OÖT egy hónapos tanulmányút)
Csehszlovákia	Weisz Sándor, Baloghné Varga Zsuzsa (Prágai csereprogram keretében)
USA	Gál Györgyné (USIA és a College Board támogatásával tanfolyam)
Hollandia	Kiss Jánosné (Holland Könyvtáros Egyesület vendégeként tanulmányút)
Finnország	Téchy Tünde (OÖT tanulmányút)

1992

Csehország	Kerekes Pálné, Szecsei Lászlóné (Prágai csereprogram keretében)
Kanada	Kiss Jenő (INTAMEL tanácskozás)

1993

Franciaország	Havas Katalin (UNESCO Konferencia)
NSZK	Bánhegyi Gyuláné (Frankfurti könyvvásár)
Románia	Bánhegyi Gyuláné, Havas Katalin (IFLA Konferencia)
Franciaország	Havas Katalin (Párizsi Magyar Intézet ösztöndíj)
Norvégia	Kiss Jenő, Papp István, Szabó Jánosné (Nemzetközi Tudományos Tanácskozás)
Csehország	Kovács Györgyi Gócza Gyuláné (Prágai csereprogram keretében)
Ausztira	Papp István (Osztrák Nemzeti Könyvtár vendége)
Olaszország	Papp István, Klinda Mária (A Zichy-Kódex kísérete)

PÉNZÜGYI GAZDÁLKODÁS

Költségvetési kiadás

eFt-ban

	1991. Ft.	1990. 100%	1992. Ft.	1991. 100%	1993. Ft.	1992. 100%
Eredeti előirányzat	283 834	112	398 366	140	444 052	111
Módosított előirányzat	361 421	128	434 284	120	530 091	122
Kiadás összesen	361 421	130	432 236	120	529 721	123

Kiadásból

béralap	140 824	125	166 196	118	206 788	124
áe. fenntart.	12 879	125	12 622	98	15 971	127
felújítás	-	-	3 602	-	1 880	52
dokumentum beszerzés	51 431	155	64 357	125	79 819	124
vásárolt termékek és szolg. ÁFÁ-ja	17 966	143	21 049	117	29 988	142
ÁFA befizetések	2 177	127	1 608	74	2 478	154

Költségvetési bevétel

Működési bevétel	6	100	1	17	-	-
Ár- és díjbevétel	67 916	202	95 927	141	134 166	140
Idegen szervtől kapott tám.	8 703	211	8 466	97	14 301	169
Költségvetési támogatás	281 328	118	329 319	117	380 881	116
Kiszámlázott termékek ÁFÁ-ja	1 810	100	2 010	111	3 536	176
ÁFA visszatérülés	592	-	654	110	571	87
					10 100*	

Ár-és díjbevételeből szerződéses munkavállalás:

Bevétel	9 573	9 457	8 790
Ráfordítás	6 320	8 821	7 602
Eredmény	3 253	636	1 188

* A 101 db pénztárgép - APEH által visszatérített - ÁFÁ-s ára.

Állóeszköz-beszerzés

Év		eFt.
1991 év	Híradástechnikai berendezések	2453
	Fénymásolók	1149
	Számítógépek	334
	Egyéb gépek, felszerelési tárgyak	656
1992 év	Híradástechnikai berendezések	1229
	Fénymásolók	1395
	Számítógépek	3876
	Nyomdai gép	2900
	Egyéb gépek, felszerelési tárgyak	2485
1993 év	Híradástechnikai berendezések	1122
	Fénymásolók	564
	Számítógépek	4485
	Pénztárgépek	8384
	Egyéb gépek, felszerelési tárgyak	3406

A házi könyvtészet állományvédelmi tevékenysége

	1991			1992			1993		
	Közp.	Hálózat	Össz.	Közp.	Hálózat	Össz.	Közp.	Hálózat	Össz.
Könyvkötés (db)	3 353	17 562	20 915	2 951	15 767	18 718	2 117	16 796	18 886
Napilap kötés	123	-	123	156	-	156	127	-	127
Folyóirat kötés	151	200	351	199	127	326	250	71	321
Kottakötés	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Helyszámnyomás (sor)	30 737	-	30 737	27 047	-	27 047	26 754	-	26 754
Helyszíni javítás	209	798	1 007	-	-	-	-	-	-
Fóliaborítás	69	730	799	-	-	-	-	-	-
Restauráló									
Könyv			28			10			10
Térkép, plakát			92			97			233
Kisnyomtatvány			26			13			41
Fotó			-			29			1

Kimutatás

Év	perelt olvasók száma	könyv db	video db	kazetta db	lemez db	CD lemez db	dia db	könyv, kazetta, lemez, video értéke Ft.	perlés útján befolyt kártérítés Ft.
1991.	2 431	8 820	299	427	49	-	37	2 256 672	752 569
1992.	2 551	7 423	542	446	30	29	-	3 561 986	690 401
1993.	2 394	7 619	331	299	5	29	8	3 889 372	514 967

A VÁLTOZÁSOK MENEDZSELÉSE

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR HÁLÓZATÁBAN

BEVEZETÉS

Azt hiszem, hogy amit a következőkben elmondandó vagyok nem különösebben érdekes, vagy legalábbis nem egyedülálló. Arról van szó, hogy egy könyvtár, egy meglehetősen ódivatú könyvtár, hogyan igyekezett a körülmények és feltételek gyors, esetenként radikális megváltozása közepette talpon maradni. Tulajdonképpen a struggle for life-ről szóló esettanulmányt kap kézbe az olvasó.

Hasonló helyzetben igen sok könyvtár találja magát itthon is, másutt is, s a kivételt inkább azok a könyvtárak képezik, amelyek nem küszködnek ilyen gonddal. Ami miatt mégis érdemes egymásról tájékozódni, egymás gondjait, bajait, megoldási kísérleteit meghallgatni és megvitatni, az az, hogy mindenképp lehet valamit tanulni, mindenképp lehet okulni, s ha más nyereséggel nem jár a dolog, legalább azzal, hogy megerősítheti saját elhatározásainkat, vagy elgondolkodtat a választott út helyességét illetően.

Tehát amit elmondandó vagyok az nem önmagában érdekes, hanem éppen attól, hogy hasonló cipőben járnak más könyvtárak is, más országokban is. S ez már bizonyos tendenciákat jelez. Ráadásul a mi hazai törekvéseinket az jellemzi, hogy általában a fejlettebb könyvtárügyektől vettük a példákat, mintegy visszagigazolván azokat a fejleményeket, álláspontokat, amelyek ott alakultak ki. Ezek a fejlemények azonban egymással is ellentétesek lehetnek. Az már bennünket jellemez, hogy közülük melyiket találtuk követésre méltónak, illetve melyikről gondoltuk azt, hogy alkalmazható a mi helyzetünkben. A jó tanuló buzgalmával másolgattuk először a költséges példákat, majd - az anyagiak beszűkülésével - azokat a megoldásokat is kezdtük megtanulni, amelyek költségmegtakarításokat eredményeztek. (E megoldások közé sajnálatos módon akár egyes könyvtárak bezárása is hozzátartozik.)

A FSZEK vezetésének szeme előtt mindig is a nehézségeket túlélni kívánó, megmaradni akaró, a társadalmi elismertségre (azaz növekvő igénybevételre) vágyó könyvtár képe lebegett. Ugyanakkor azt kellett látnunk a nyolcvanas években, hogy az a könyvtári szolgálat, amelyet kínálni voltunk képesek a főváros lakosságának, nem felelt meg a korszerű igényeknek. Ez persze nem látványos jelekben nyilvánult meg. Az olvasók nem tiltakoztak hangosan a szolgáltatások mennyisége és minősége ellen, a könyvtári környezetek leromlottsága ellen, még csak azt sem mondhatom, hogy csökkent volna a forgalmunk, s ebben mutatkozott volna meg a társadalmi elégedetlenség a könyvtárakkal szemben. Mégis, látva az emberek tényleges igényeit, szokásait, a gazdasági, politikai, kulturális változásokat, vagy a várható változások tendenciáit, meg kellett állapítanunk, ha talpon akarunk maradni, akkor bizony változtatnunk kell. Ellenkező esetben használóink szép csöndesen elmaradoznak, nem tartanak ránk igényt, más ügynökségek szolgáltatásait veszik igénybe, mi pedig a kulturális élet perifériájára szorulunk, luxuscikké válunk abban az értelemben, hogy nem a tényleges használat indokolja létünket, hanem a fenntartó jóindulata. S anyagi válság idején nyilván először a luxuskiadásokat faragják le...

Amikor gondokról beszélek, nem csak anyagiakra gondolok. Természetesen közvetlenül minden könyvtár anyagi problémaként éli meg nehézségeit, s első indulatában úgy véli, ha több pénze lenne, egyszeriben minden nehézsége megoldódna. De ha kissé jobban belegondolunk a kérdésbe, azt vesszük észre, hogy sok esetben nem az anyagi hiánya okozza a bajt, hanem szerkezeti, szervezeti, szemléletbeli, hozzáállásbeli zavarok, vagyis az, hogy a könyvtári szolgálat egésze és a szolgálattal szemben támasztott társadalmi elvárások között megbomlott az összhang. S paradox módon, ezt nem ritkán a könyvtárak bőséges, vagy legalábbis az adottságokhoz képest bőséges anyagi ellátottsága idézi elő.

Nyilvánvaló volt, hogy először magának a vezetésnek az attitűdjét kellett megváltoztatni, s a könyvtárosi természetben egyaránt jelen lévő konzervatív és innovatív vonások közül az utóbbiakra kellett a hangsúlyt helyezni. Az innováció értelme és célja pedig ez esetben a társadalmi szükségletek és a könyvtári szolgáltatások közötti összhang megteremtése, méghozzá úgy, hogy a szolgáltatási kínálattal lehetőleg kissé megelőzzük a konkrét igények tényleges jelentkezését.

Nehezebb tennivaló volt az innovatív hozzáállást általánossá tenni a munkatársak körében. Közismerten sehol sem könnyű folyamat ez, nálunk azonban különösen nem volt az. A szocialista és a kapitalista társadalomból és könyvtárügyekből összeállt értékek és ideálok konglomerátuma próbált magának minél több anyagi forrást biztosítani olyan körülmények között, amikor egyre nyilvánvalóbbá vált a szocialista társadalmi-gazdasági rendszer általános válsága. S amikor az anyagi források biztosítása egyre nagyobb nehézségekbe ütközött a régi eljárások és szolgáltatások finanszírozásához, az egészet áthatotta az egzisztenciális érdekek egyre közvetlenebb megmutatkozása. Itt nem csak a legsúlyosabb fenyegetésre gondolok,

arra, hogy valakinek megszűnik az állása és munkanélkülivé válik, hanem már azt is létebeli fenyegetésnek fogták fel a kollégák, hogy mást, esetleg más könyvtárban, másképpen kell csinálniuk, mint eddig. Az eddigi tapasztalatok alapján azt mondhatom, hogy középvezetőinket valamivel könnyebb volt megnyerni az innovatív szemléletmódnak, mint a munkatársak széles körét.

Sajnos, nem készítettünk egy mentális fényképet munkatársaink gondolkodásmódjáról a mintegy tíz évvel ezelőtti állapot szerint, mert akkor szembetűnően megmutatkozna, hogy milyen óriási változásokon ment át szakmai értékrendjük, a szolgáltatásokhoz való hozzáállásuk, gondolkodásuk a közművelődési könyvtár céljairól és feladatairól. Még érdekesebb lenne megfigyelni, hogy milyen különbség mutatkozik a szóban megvallott értékrendjük és a gyakorlatban tanúsított magatartásuk, döntéseik, állásfoglalásaik között. Ugyanakkor azonban azt is hozzá kell tennem, hogy az innovatív attitűd kifejlesztése nem egyszeri feladat, hanem állandó ráhatást igényel, pontosabban magának az innovációs folyamatnak kell állandónak lennie, amely azután indukálja a szemléletbeli változásokat is.

Az innovatív hozzáállás egyáltalán nem jelenti a kapkodást, a rögtönzést, az egyik napról a másikra szóló megoldásokat, a rövid távú gondolkodást. Minden innovációnak az alapja a szolid szakmai koncepció, az összefüggésekben való gondolkodás, a részek és az egész összhangja, a hosszú távra szóló stratégiai tervezés. Az innovatív könyvtár messzebbre néz, távolabbi célokat tűz ki, s türelemmel vár a kedvező lehetőségre elképzelései valóráváltásához. A mi tapasztalatunk az - következően a szerény anyagiakból is, - hogy általában kis lépések megtételére van lehetőség. A lényeg viszont az, hogy ezek a kis lépések beilleszkedjenek a hosszú távra szóló stratégiába, mert ha nem, könnyen megeshet, hogy rosszul használjuk fel az időnként megiscsak megnyíló anyagi forrásokat.

A problémát azonban a fentiekben mondottakból csak elméletileg, a jó tanács szintjén oldottuk meg. Ugyanis könyvtárunk évről évre, napról napra küszködik a működés, a szolgáltatások anyagi alapjainak a megteremtésével. S nagyon nehéz távlati célok érdekében anyagi és személyi erőforrásokat felszabadítani, amikor a napi teendők a maguk konkrétságában úgy érzik, nekik kell prioritást kapniok. A távlati célok következetes követése azonban előbb-utóbb azt eredményezi, hogy a napi feladatok, tehát a pillanatnyi túléléshez szükséges tennivalók és kiadások is beilleszkednek az általános irányzatba.

A fentiekben elmondottak illusztrálására a következőkben három területen mutatom be könyvtárunk erőfeszítéseit, amelyeket a változásokhoz igazodó innováció érdekében fejtett ki.

INNOVÁCIÓK A STRUKTÚRÁBAN

Az 1980-as évek közepére a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár tagkönyvtárainak rendszere szklerotizálódott. Minden korábbi erőfeszítés ellenére, hogy a fiókkönyvtárak egymásra épülő rendszert alkossanak, valójában parttalanul folyt az egyes egységek fejlesztése. Szinte az volt az ember benyomása, hogy a könyvtárosok arra számítottak, ha a beszerzett könyvek és bútorok már nem férnek el a régi helyen, akkor kényszerítve lesz a fenntartó, hogy újat, nagyobbadjon nekik. Kétségtelenül tény, hogy a budapesti könyvtárak alapterülete rettenetesen kicsiny, s ugyanakkor a könyvtárosi ambíció meglehetősen nagy. A sok kicsiny könyvtár miatt is az a külső szemlélő első benyomása, hogy túl sok a könyvtár, túlságosan elaprózottak a szolgálati helyek. Holott csak arról van szó, hogy kevés az igényeknek megfelelő, nagy alapterületű, gazdag szolgáltatási választékot kulturált körülmények között megjeleníteni tudó egység. A kicsiny, szubstandard egységeknek is megvan azonban a maga létjogosultságuk, hiszen ők nyújtják a használók tömegei számára legalább az alapszintű szolgáltatást. A rendszer struktúráját a következő számokkal jellemezhetjük. (Ezek a számok 1992. éviiek, de a mennyiségi adatok nagyjából megfelelnek a 80-as évek közepének. Tehát eligazító érvényük azokra az időkre is érvényes.)

A rendszer legkisebb 21 egységében az olvasók száma alig haladja meg átlagosan az 500 főt, s ezen kis fiókok átlagos alapterülete 59 m². A következő kategóriába 33 egység tartozik, átlagosan 1123 használóval, 157 m²-es alapterületen. A rendszer gerincét 30 könyvtár alkotja, amelyek átlagosan 2870 használót látnak el, s alapterületük átlaga 350 m². Végül a 4 legnagyobb könyvtárat egyenként átlag 6199 használó veszi igénybe, s átlagos alapterületük 1113 m². (1. sz. táblázat)

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózata

A fiókkönyvtárak kategóriái	Az olvasók száma		Alapterület m ²	
A kategória (21 fiók)				
Min.		182		27
Átlag	536		59	
Max.		902		104
B kategória (33 fiók)				
Min.		569		59
Átlag	1123		157	
Max.		1777		313
C kategória (30 fiók)				
Min.		1455		143
Átlag	2870		350	
Max.		5476		649
D kategória (4 fiók)				
Min.		4524		908
Átlag	6199		1113	
Max.		8459		1537
Összesen (88 fiók)	159 210		21 384	
Min.		182		27
Átlag	1809		243	
Max.		8459		1537

Ha ugyanezeket az adatokat vidéki viszonylatban vizsgálnánk, s hozzávennénk egyéb mutatókat is (pl. az egy lakosra vagy használóra jutó beszerzési keret, könyvállomány, felszereltség stb.), akkor azt állapíthatnánk meg, hogy a főváros közművelődési könyvtári ellátottsága messze elmarad a vidékétől. Tehát a mi esetünkben különös hangsúlyt kapott az, hogy a rendelkezésünkre álló igen limitált erőforrásokat hatékonyan használjuk fel.

Az 1986-ban kifejlesztett hálózatfejlesztési koncepciónkban(1) ezért radikálisan felszámoltuk azt a látens, de mégis állandóan érvényesülő törekvést, amely lényegében az egyes fiókok, még a legkisebbek is, önellátásra való berendezkedésére irányult, s - mivel az akkori olcsó magyar könyvtárak mellett megtehették, - ez bocsánatos bűnnek bizonyult. Az eredmény az volt, hogy felhalmozódtak az állományok, a könyvtárakba nem lehetett beférni a könyvállományok miatt (nem volt ritka, hogy egy négyzetméterre több, mint 250 kötet jutott), s a könyvek nem tudták megmutatni magukat az olvasóknak. Így az elfekvő állomány aránya horribilisen megnövekedett, a használók pedig szorongtak az állványok között.

Észrevettük azt is, hogy a könyvtári állomány tállalása nem vág egybe azokkal a kérdésekkel, amelyekkel a használók zöme közelít az állományhoz, különösen a kisebb egységekben. Sokan nehezen, vagy alig tudtak eligazodni az állományban, nem találták meg a számukra szükséges könyveket, utálták a katalógust használni, s mindennek következtében a könyvtárost olyan kérdésekkel bombázták, amelyekre rutinból kellett válaszolnia.

Egyszerűen szólva, nálunk is jelentkezett a kis könyvtárak megbetegedésének ún. „nemzeti könyvtár” szindrómája, valamint el kellett döntenünk, nekünk is, hogy olyan könyvtárat akarunk-e, amelyben a könyvtáros, vagy olyant-e, amelyben a használó érzi jól magát.

Szerencsénkre erre az igen régi problémára kerestek akkoriban a nyugati világban is új választ. Mi leginkább az angoloktól tanultunk, de ugyanezeket a törekvéseket Franciaországban, és akkor még a két Németországban is megfigyelhettük. Az angoloktól vettük át a kategorizált állományfelállítás gondolatát és technológiáját, s az egész könyvtári rendszer átstrukturálásának kiindulópontjává választottuk.

Már 1984-től kezdődően négy kisebb-nagyobb könyvtárban kísérleteztünk az újfajta állományelrendezés-sel, azonban csak az évtized második felében realizáltuk fokozatosan az egész rendszerre kiterjedően azt a hálózatfejlesztési koncepciót, amit 1986-ban vázoltunk fel, s hosszabb időn keresztül széles körben minden érdekelttel megvitattunk.

Szemponctükból most nem is annyira az új koncepció tartalma a fontos, mint inkább az, hogy teljesen új hozzáállást kívánt meg azoktól a könyvtárosoktól, akik azelőtt egészen mást tanultak, s egészen másért dicsérték meg őket. Nehéz volt olyan új értékeket bevezetni és elfogadtatni, hogy nem a gyűjtőköri szabályzat a fontos a beszerzési döntéseknél, hanem az, mit keresnek az olvasók, hogy a dokumentumnak fontosabb a használati értéke, mint a gyűjteményi értéke, hogy a katalógus minőségére nem kell akkora súlyt fektetni, mint korábban, hogy nem kell minden könyvnek halálpontosan tudni a helyét, hogy vannak helyettesítő olvasmányok is, hogy nem szégyen azt mondani az olvasónak, tessék 24 vagy 48 órán belül visszajönni, s akkorra kiszállítja a kívánt könyvet a központi ellátó szolgálat, hogy kevesebb könyv esetenként többnek látszik az olvasó előtt, ha kellően van tálalva, hogy a könyvtár otthonos hely is lehet könyvraktár helyett stb.

Az egész dolog nem volt olyan veszedelmes, amilyenek akkor első pillantásra látszott, mivel csak a legkisebb könyvtárakban vezettük be az egész állományra kiterjedően a tematikus elrendezést (ezeket, mint egy új könyvtári modell megvalósulásait, családi könyvtáraknak neveztük el), a nagyobbakban két fedelet alakítottunk ki, egy családi és egy hagyományos fedelet. Így voltaképpen nem kockáztattunk sokat, és a visszavonulás útját is nyitva hagytuk. (Nem kellett visszavonulnunk, a rendszer működik.)

Az új ellátási rendszer lényeges eleme volt a központi ellátó szolgálat megszervezése. Ennek megvoltak már korábban is az elemei, de nem képeztek szerves egységet, és más funkcióknak voltak alárendelve. A hálózati központi katalógust a központi könyvtár olvasószolgálatá vezette (s munkaerőhiányát mindig ennek rovására pótolta), az újonnan létesítendő könyvtárak számára egy másik egység gyűjtötte előre az anyagot (nem került sor új könyvtárak létesítésére), a fiókkönyvtárakból hébe-hóba, nagy nehezen kivont anyagot ismét másik helyen tárolták (és soha nem használták semmire). Mindezeket a funkciókat összevontuk, új célokat szabtuk számukra, s létrehoztuk a központi ellátó szolgálatot, amely 24 órán belül a helyszínre szállítja a most már faxon is kérhető anyagot. (Jártasabb használók már maguk hívják fel a KESZ-t, s rendelik meg a számukra szükséges könyveket az általuk használt könyvtárakba.)

INNOVÁCIÓK A SZOLGÁLTATÁSOKBAN

Különösen érzékeny területet jelentett az új könyvtári modellekben a gyerekszolgálat. Könyvtári rendszerünkben az előző évtizedekben sajátos fejlődésen ment keresztül a gyerekek könyvtári ellátása. Mint sok helyütt máshol is, eleinte a gyerekek nem voltak túlságosan elkényeztetve a személyi és anyagi erőforrások tekintetében. Csak a 60-as, 70-es években indult meg a mi könyvtárunkban is az a törekvés, hogy megkapják az őket jogosan megillető részt. Ezt a pozitív irányú fejlődést azonban két tényező is befolyásolta. Az egyik a szovjet (és más külföldi) példák voltak, a másik a pénzüke. A szovjet megoldás arra felé mutatott, hogy a gyerekek könyvtári ellátását külön szervezetben, de legalább külön épületben kell megoldani, elválasztva a felnőttek közmívelődési könyvtári ellátásától. A pénzükének pedig kapóra jött ez az érvelés, mert nem jutott pénz új, nagy könyvtárra, ahol elért volna minden olvasó, viszont esetenként hozzá lehetett férni korábban egyéb célokat szolgáló helyiségekhez. Így jöttek létre a mi rendszerünkben is az önálló gyerek-könyvtárak, sőt még nagyobb alapterületű egységeinkben is külön, izolált gyerekrészek. S most tessék elképzelni egy családi könyvtárat, amelyben a szülőket fallal vagy bútorzattal, de elkülönítjük a gyerekeiktől. A gyerekkönyvtárosok viszont nagyon megszerették azt az állapotot, amelyben viszonylagos önállóságot élvezhettek, saját, minden szempontból pontosan körülhatárolt birodalmuk volt. Ez a „birodalmi” szemlélet azután már odavezetett, hogy a gyerekkönyvtárak egyre jobban kezdtek hasonlítani a felnőttekkönyvtárakra: Ugyanis a nagyobb gyerekeknek a felnőttek irodalmából is válogatni kellett, a gyerekkönyvkiadás nem győzte címeikkel követni a beszerzési keretek bővülését, a kézikönyvtári apparátus sem lehetett csekélyebb, mint egy felnőttekkönyvtár esetében, olvasóteremre is szükség volt, meg az állomány elrendezésének is ugyanolyannak kellett lennie, mint a felnőtteknél, hiszen hogyan fogja magát kiismerni a gyerek, ha majd átvezetődik a felnőtt könyvtárba. A végeredmény: sok fölösleges megkettőzés, mesterséges falak, a természetes kapcsolatok elszakítása és a gyerekek gettóba szorulása. A családi könyvtári koncepció bevezetésével kívántuk felszámolni ezt az önnön visszájára fordult fejlődési irányzatot. A célunk az, hogy továbbra is megkapják a gyerekek, ami jár nekik, sőt többet, az egész könyvtárat is. Ehhez a gondolathoz kellett megnyerni a gyerekkönyvtárosokat; meglehetősen nehéz feladat volt, de végül sikerrel járt.

Kissé hasonló volt a helyzet könyvtáraink zenei szolgáltatása terén is. Mint minden új könyvtári szolgáltatás, bevezetésekor (60-as évek) saját autonómiája megteremtésére törekedett. Saját azonosságának kihar-

colására. Ez természetesen elkülönülést vont maga után. Külön zenei részleg, lehetőleg falakkal leválasztva, lehetőleg külön, csak e feladattal megbízott könyvtárosokkal. Mindez terhelve egy sznobisztikus könyvtárosi felfogással, mely szerint a közművelődési könyvtárba csak igazi értékek valók, csak komoly, klasszikus zene (egy-egy jazz-felvétel beszerzése már engedménynek számított), a hanglemezek speciális dokumentumok, amelyekre különös gondot kell fordítani (akkoriban viszonylag magas áruk is indukálhatta ezt a nézetet), nem is szabad kölcsönözni őket, csak helyben használni. S a könyvtárosok csodálkoztak, amikor a drága pénzen fejlesztett hanglezgyűjtemények használata nem hogy nőtt volna, hanem egyre csökkent. A hanglemezek érték helyett a könyvtárak teherterelvé váltak. Ezen a helyzeten változtatni kellett, mondanom sem kell, hogy a zenei könyvtárosok, meglehetősen erős fenntartásai, sőt kifogásai, ellenérzései dacára. Az itteni változtatások is beleilleszkedtek a családi könyvtári és kétfedeles könyvtári modell kialakításába. Csak röviden sorolom fel a változtatás irányait. Először is selejtezés. Másodszor a hanglemezek kölcsönzésének bevezetése. Harmadszor hanglemezek mellett, majd helyettük hangkazetták beszerzése (óriási siker). Negyedszer a könnyűzenei anyag bőséges kínálatának megeremtése (még nagyobb siker). Ötödször a területileg elkülönített zenei részlegek integrálása a könyvtár egyéb szolgáltatásaival (közös kölcsönzési pult, a helybeni zenehallgatás apparátusának beépítése a kölcsönzési pultba, a hangzó dokumentumok együttes felállítás a könyvekkel). S folytathatnám a sort. Most ott tartunk, hogy a zenei dokumentumok és szolgáltatások is ugyanolyan megítélés alá esnek, mint az egyéb anyagok és szolgáltatások, vagyis a tényleges használói keresletől függenek. A CD-lemezeket rohamléptekkel szerzik be könyvtáraink, s némelyik már megkezdte az LP-lemezgyűjtemény leépítését, sőt - az alapművek kivételével - felszámolását. A helybenhasználatra egyre kisebb hangsúly esik, a drága pénzen felszerelt berendezéseket már nem újítjuk fel.

Az utóbbi 5-6 év nagy élményét jelentette számunkra a videokazetta-szolgáltatás bevezetése. Először meglehetősen félve fogtunk hozzá, meglehetősen gyanús dokumentumfajtának tekintettük. Kísérletképpen először néhány nagy könyvtárban ún. videoklubokat hoztunk létre, majd észrevéve a rohamosan növekvő társadalmi érdeklődést, mind több helyen bevezettük ezt a szolgáltatást. Ma ott tartunk, hogy kivételt az a fiókunk jelent, amely nem kölcsönöz videokazettákat. A videokazetták kölcsönzése éreztette meg először a könyvtárosokkal a pénz erejét. Ugyanis saját erőforrásainkból semmiképpen sem vezethettük volna be ezt az új szolgáltatást, csak azon az áron, hogy kölcsönzésükért térítést kérünk a használóktól. Ez természetesen ellentétben áll a közművelődési könyvtárosság szent alapelveivel, nem is szólva a magyar könyvtári törvényről, amely mindenfajta könyvtári anyag kölcsönzését ingyenesnek írja elő. Mégis megtettük ezt a lépést, mert a használók részéről jelentkező igény igazolta, hogy megsértsük szent elveinket, de még a törvényt is.

Az új szakmai koncepció realizálása során megújult könyvtáraink külső megjelenése, betelepítése, elrendezése is. Sajnos, arra nem voltak meg a pénzügyi eszközök, hogy új egységeket is építsünk. (Egy ilyen tervünk volt Újpalotára, de az is dugába dőlt.) Nem maradt más hátra, mint egy átfogó felújítási, tatarozási programba fogni, hogy az új tartalomnak megfelelő formát alakítsunk ki könyvtárainkban. Az egyébként is rendbehozatalra szoruló könyvtárakban tehát nemcsak kifestettük a helyiségeket és rendbehoztuk a felszerelést, hanem esetenként komoly átalakítást is eszközöltünk, beleértve a falak kiemelését vagy áthelyezését. A bútorzat telepítését az újonnan kialakított térben pedig az új szolgáltatási strukturának megfelelően oldottuk meg. Ezt a felújítási programot azokkal a könyvtárakkal kezdtük, melyek könyvtárosai maguk is elfogadták az új koncepciót. S tekintve, hogy egyre többen lettek ilyenek, elég hamar kialakult a várakozók sora. Az egymás után megnyíló, átalakított könyvtárakkal az olvasók igen elégedettek voltak: otthonosabbakká váltak, kényelmesebbekké, könnyebben el tudtak bennük igazodni, - s egy általános észrevétel: nem is tudtuk, hogy maguknak ilyen sok könyvük van! (Mondták ezt annak ellenére, hogy egy-egy kisebb fiókban egyharmadát, felét kivontuk az állományok!) A könyvtárosok pedig újra megtapasztalták az üres tér szépségét. Míg korábban könyvekkel és bútorzattal túlszűfolták könyvtárjaikat (hittek a végtelen fejlődésben), most a racionalitás és az esztétikum együttes szempontjai érvényesültek az új elrendezésben. S a könyvtárosok maguk tiltakoztak egy-egy fölösleges bútordarab betolakodása, egy-egy szép térrészlet elvesztése ellen.

INNOVÁCIÓ A MENEDZSMENTBEN

Nos, a könyvtárak megújultak, barátságosabbak lettek az olvasókhöz, de ez még nem volt elég ahhoz, hogy a rendszer simán működjék. A menedzsmentnek is meg kellett újulnia.

Centralizáció és decentralizáció

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egyetlen adminisztratív-igazgatási egység, amelynek egy főnöke és egy költségvetése van. Ennek a megoldásnak számtalan előnye van. Hogy csak egyet említsek: még ha a lakosoként számított ráfordításban elmaradunk is a vidéktől, azzal, hogy ez az összeg egy kalapba van helyezve, lehetőség nyílik az ésszerű gazdálkodásra, hatékonyabb felhasználásra. Az egységes irányítás más előnyei azonban könnyen a visszajukra fordulhatnak. Hogy ezek közül is csak egyet említsek: könnyen elveszik a középvezetés szintjén a kezdeményező, az önállóságból fakadó kreativitás és az egészért való felelősség érzete.

A felső vezetésnek tulajdonképpen az a dilemmája, hogyan lehet ötvözni a szervezet egységességének előnyeit a szervezet részeinek viszonylagos önállóságából fakadó előnyökkel. Ez egy nagyon érzékeny kiegyensúlyozási művelet, amelyet állandóan figyelemmel kell kísérni, és a szükséges beavatkozásokat elvégezni. Ugyanis folyamatosan egyensúlyban kell tartani a központi vezetés és a középvezetés között a jogok és köteleességek elosztását, a központilag és a helyileg elintézendő feladatokat, a technológiának az egész rendszerben azonos eljárásait és a helyileg alkalmazottakat, a centrifugális és a centripetális erőket, s utójára de nem utolsósorban az egységes költségvetés felosztását az egyes költséghelyek között. Mert legyünk őszinték: az önállóság mértékének legfőbb mutatója az, hogy egy vezető milyen mértékben rendelkezhet az anyagi és a személyi erőforrások fölött.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a régmúltban (50-es, 60-as, 70-es évek) igen erősen centralizált szervezet volt, amelyben nagyon kevés döntési hatásköre volt az egyes egységeknek. A 70-es évek végén már történt némi bátortalan próbálkozás a helyi önállóság növelésére, de igazából csak a 80-as évek közepére került válaszútra a könyvtár vezetése: megtartani a régi patriarkális irányítási stílust, vagy átváltani a participatívra. Némi hezitálás után az utóbbit választotta.

Kétirányú intézkedések történtek. Az intézkedések egy része arra irányult, hogy egyszerűsítse a központi irányítás strukturáját, felszámolja azokat a központi irányítási funkciókat ellátó egységeket, amelyek még a régi időkben alakultak ki, s amelyeknek részben az volt a feladatuk, hogy mentesítsék a gondolkodás alól a középvezetőket pontosan előírva számukra a teendőket, részben pedig az, hogy helyettük végezzenek el olyasmiket, amik pedig az ő dolguk lett volna.

Ezzel párhuzamosan folyamatosan növelni kellett a középvezetők hatáskörét és felelősségét. Először a szakmai kérdések eldöntésében kaptak szabad kezdet, majd a személyzeti ügyek intézésében, végül pedig a gazdálkodásban. A jogok és kötelezettségek átadása természetesen bizonyos játékszabályok megállapítása mellett folyt le, tehát az önállóság nem azt jelenti, hogy mindenki azt csinálja, amit akar, hanem azt, hogy a könyvtár egészére érvényes előírások szabta keretek között a középvezetőre van bízva, hogy a rendelkezésére bocsátott személyi és anyagi erőforrásokat a leghatékonyabban használja fel.

A vezetési hatáskör decentralizálása azt eredményezte, hogy bár a könyvtár működési feltételei nem javultak, az erőforrásokat jobban tudtuk hasznosítani. A középvezetők a szolgáltatásokat és az állománygyarapítást a tényleges igényekhez tudták méretezni, s nem központilag előírt követelményeket teljesítettek. A munkaerőt rugalmasabban tudták bevetni: nem a munkaerő kereste magának a munkát, hanem az elvégzendő feladat a könyvtárost. A legnagyobb változást a középvezetők gondolkodásmódjában és hozzáállásában pedig az egységes központi költségvetés decentralizálása eredményezte. Itt azonban ki kell térnünk egy másik problémára is.

Térítéses szolgáltatások

A klasszikus közművelődési könyvtári hagyományokat és a felvilágosodás eszményeit követve ingyenesnek tekintettük és tekintjük most is szolgáltatásainkat. Ezzel az elvvel nincs is semmi baj addig, ameddig a fenntartó megengedheti magának, vagy meg akarja engedni magának, hogy a könyvtárral szemben felmerülő igények kielégítését teljes mértékben finanszírozza. Egyszerűbb volt a helyzet, amikor a könyvtári szolgáltatások gyakorlatilag a nyomtatott anyag helybeli használatára és kölcsönzésére szorítkoztak, ráadásul egy olyan országban, mint amilyen Magyarország is volt, ahol a könyvek ára nevésségesen alacsony volt az állami szubvenció következtében.

A pénz azonban egyre kevesebb lett, pontosabban a költségvetésünk hiába emelkedett, messze nem tartott lépést a tényleges kiadásokkal. Mit tehetett a könyvtár vezetése, azon kívül, hogy nagyobb költségvetést kért - nem sok eredménnyel - a fenntartójától? Először megpróbált takarékoskodni. Megszüntetett drága szolgáltatásokat (felszámolta két bibliobuszját). Bérbe adott helyiségeket. Mivel alacsonyok voltak a fizetések (most se magasak) és nem kapott bérfejlesztést, két ízben is csökkentette a létszámot, (nem elbocsátásokkal, hanem

a megürülő állások be nem töltésével) és a felszabaduló bérrel növelte a megmaradt személyzet fizetését. De elérkezett egy olyan pontra, amikor az ilyesfajta rendszabályok már kifogytak. Vagy további anyagi forrásokat tud feltárni, vagy nagyon is érzékeny pontokon nyúl a könyvtári szolgálathoz: létszámleépítés, állománygyarapítási csökkentés, fiókbezárás. Mivel az utóbbi nem volt igazán vonzó perspektíva, maradt az első. Honnan lehet viszonylag stabil bevételi forrásokra szert tenni? Csakis a szolgáltatásokból. (Az alapoktól, alapítványoktól nyert támogatás nagyon bizonytalan és a legtöbbször meghatározott célra fordítandó.)

Késedelmi díjat és az elvesztett könyvek árát már régen is szedték. Néhány éve radikálisan megemeltük a beiratkozási díjat, ami korábban pusztán névleges volt (3 forintról 100 forintra). Természetesen a fény- és hangmásolásért is térítést szedünk. Keményebb dolog volt bizonyos információs szolgáltatásokért pénzt kérni. Nagy megrökönyödést keltett a szakmában (az olvasók közt nem, ők megértőbbek voltak) a hanglezérek és hangkazetták kölcsönzéséért szedett díj. Kivont könyveinket - korábban szokatlan módon - eladtuk a lakosságnak, sőt - meglepő módon! - partnerkönyvtárainknak is pénzért engedték át őket. Bérbeadtunk helyiségeket, nyelvtanfolyamokat indítottunk. A legnagyobb bevételhez azonban a videokazetták kölcsönzésének bevezetésével jutottunk. (Valójában ez az összeg talán még nem is fedezi a szolgáltatás minden kiadását, rezsijét, de két haszna mindenképpen van: 1. egészen új lakossági rétegeket sikerült a könyvtárak használóivá tenni, 2. nem kellett legalább 40-50 kollégánknak felmondani.) Összefoglalva: az 1992. évi költségvetésünkben a fővárosi önkormányzat támogatása 328 millió forint, s e mellett áll 94 millió forint saját bevétel. Ijesztően, abnormálisan sok. Mi lesz velünk, ha a lakosság videózó kedve visszaesik? (2. sz. táblázat.)

2. sz. táblázat

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bevételei

1992-ben

	1000 Ft
Beiratkozási díj	8 184
Videokölcsönzés	54 641
Audiokölcsönzés	5 243
Késedelmi díjak	4 320
Elvesztett könyvek	1 624
Másolatok	1 966
Kivont dokumentumok eladása	659
Sokszorosítás	7 470
Bérleti díjak	2 392
Nyelvtanfolyamok	2 881
Egyéb bevételek	4 537
Összesen	93 917

Az alapoktól, alapítványoktól és a kerületi önkormányzatoktól kapott támogatások nélkül.

De gyérünk vissza a költségvetés decentralizálásához. Ha könyvtárunk egyensúlya ilyen nagy mértékben függ saját bevételeinktől, akkor különös súlyt nyer a decentralizáció. Ugyanis a korábbi módszer az volt, hogy a fiókkönyvtárak minden bevételüket beadták a közös kalapba, ahonnan azután minden kiadásukat fedezte a központ. Egyedül az állománygyarapítási keret volt szétosztva a könyvtárak között. Azt vettük észre, hogy a tervezett bevételek egyáltalán nem folytak be olyan mértékben, ahogyan képzeltük. A könyvtárosok egyszerűen nem voltak érdekeltek abban, hogy vállalják a pénzbeszedés kellemetlen feladatát, hiszen kiadásaik nem függtek attól, milyen buzgalommal mennek a pénz után. Ez volt az egyik tényező, ami arra intett bennünket, hogy a módszeren változtatni kell. A másik körülmény pedig az volt, hogy amikor kezdtek befolyjni az audiovizuális anyagokért szedett kölcsönzési díjak, maguk a könyvtárosok kezdték el mondogatni, hogy ők beszedik a sok pénzt, de mit kapnak vissza belőle?

Különbféle próbálkozások után 1991-ben úgy döntöttünk, hogy 1992-től kezdve minden bevételt a könyvtáraknál hagyunk, s ezt egészítjük ki a központi költségvetésből. Ez így egyszerűen hangzik, de valójában még most sincs megfelelő módszerünk arra, hogy mi is lenne az a szolid mutató, amely szerint igazságosan meg lehetne állapítani, hogy 1. mennyi egy könyvtárban a reálisan kitűzhető bevétel, 2. mekkora az a fair összeg, amelyet egy-egy könyvtár kaphat, a többiek érdekeinek sérelme nélkül.

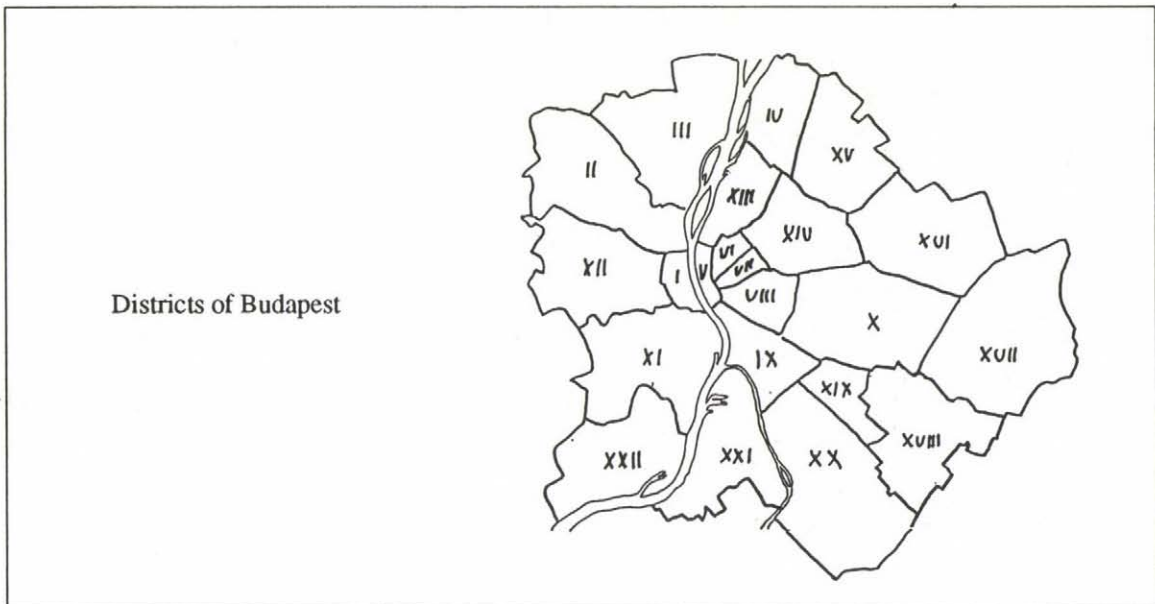
Egy nagy eredménye azonban máris mutatkozik ennek a rendszernek: a középvezetők költség tudatossága hallatlan mértékben megnőtt. Eddig valójában nem nagyon érdekelte őket (s szintén szólva a felső vezetést sem, a gazdasági igazgató kivételével), mi mennyibe kerül. Most azonban naponként szembesülnek a gazdálkodás rövid és hosszú távú problémáival. Döntéseikkel végső soron a könyvtár hatékony és hatásos működését kell elősegíteniük. Érdekeltek saját bevételeik növelésében (hiszen ezek emelkedése nem csökkenti a központi költségvetésből való részesedésüket), érdekeltek külső források feltárásában (alapoktól, alapítványoktól nyert támogatások), s érdekeltek a személyi és anyagi erőforrások takarékos felhasználásában (jobb szolgáltatások az olvasóknak a nagyobb bevétel érdekében, s a szolgáltatást nyújtó munkaerő teljesítményarányos megfizetésében.)

Regionalizálás

Mindent egybevetve, a decentralizálás sikeresnek bizonyult. Vagy mégsem? Amikor elkezdtük a decentralizálást, akkor még nem volt tulságosan nagy jelentősége annak, hogy Budapest közigazgatási struktúrája meglehetősen egyenetlen. Továbbá: a lakosságot ellátó könyvtári rendszer maga is nagyon egyenetlenül oszlik meg a területen. A 22 kerület, amely a közigazgatási és egyben a könyvtári ellátási struktúra alapját képezi, igen heterogén. Belvárosi kis alapterületű és lélekszámú kerületek, nagy kiterjedésű, nagy lélekszámú külsők. Ugyanakkor a belvárosi körzetekben viszonylag több könyvtári egység jut 10 000 lakosra, mint a külterületeken. Az egyik kerületben már megépítették a nagy központi könyvtárat, a másikban pedig csak egy falusi könyvtár látja el a főkönyvtár szerepét. Mindezeket figyelembe véve a könyvtár vezetése megpróbált nagyobb igazgatási egységeket kialakítani, 3-4 kerület összefogásával.(2) Ez a jelenlegi 22 középvezető számát lecsökkentette volna 6-ra, s reményeink szerint megnövelte volna a vezetés hatékonyságát és operativitását, minőségét. A decentralizálás előnyeivel, az önálló gazdálkodással, személyzeti politikával a kisebb, egy-két egységből álló alrendszerek valójában nem tudnak kellőképpen élni, túl sok központi segítségre van szükségük nehézségeik megoldásához. Ez a tervezett intézkedés azonban a jelenlegi kerületi könyvtárvezetők ellenállásába ütközött: részint úgy érezték (akik régiófőnökök lettek volna), hogy ugyanannyi fizetésért több felelősség hárult volna rájuk, részint pedig úgy (akik nem lettek volna azok), hogy kevesebb lesz a fizetésük, s elvesztik a megszokott önállóságukat is. Sajnos, a fővárosi önkormányzat sem volt partnerünk ebben a lépésben, ezért egyelőre levettük a regionalizálást a napirendről. Pontosabban: ha nem tudjuk is bevezetni egyszerre mindenütt, adódó alkalmakkal (pl. nyugdíjazás, kiválás) azonban élni fogunk. (3-6. sz. táblázat)

3. sz. táblázat

A kerületek határai

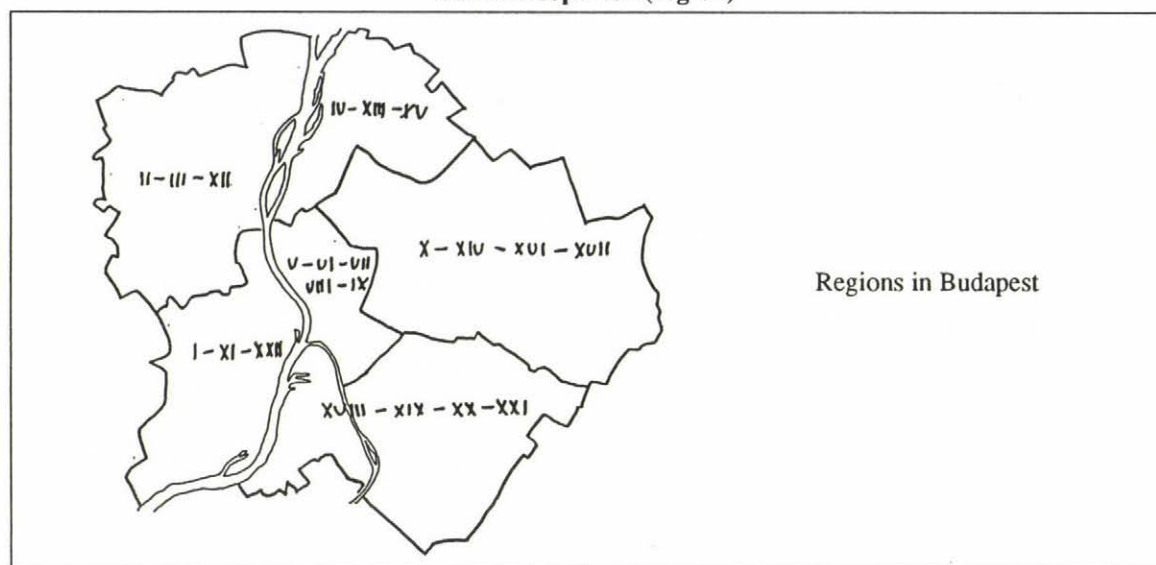

A kerületek főbb adatai

Kerület	Könyvtárak száma	Lakosság	Használók	1 olvasóra eső ráfordítás 1992-ben a kerület teljes költségvetéséből	központi támogatásból	saját bevételből
I	4	34 669	4399	915	695	95
II	4	99 645	6651	819	485	239
III	6	142 179	12 157	676	429	226
IV	5	111 550	10 282	876	332	544
V	2	44 035	4079	895	714	171
VI	2	60 450	5855	953	493	388
VII	3	78 722	9251	906	564	283
VIII	2	91 394	5237	936	546	344
IX	4	74 159	6314	1042	593	211
X	4	89 764	9892	1173	594	517
XI	6	157 980	13 329	1220	784	279
XII	3	72 483	6287	636	450	185
XIII	7	129 014	10 844	1144	684	373
XIV	4	132 040	5975	806	551	232
XV	5	91 329	6456	909	537	355
XVI	2	68 418	4519	706	244	362
XVII	5	75 822	6173	673	478	145
XVIII	3	97 685	7861	1048	265	719
XIX	4	71 625	6997	672	499	159
XX	5	87 714	7370	759	320	439
XXI	5	88 002	6255	1189	519	596
XXII	3	50 987	3027	786	259	443
Budapest	88	1 949 726	159 210	826	462	307

Az összegek nem tartalmazzák a bérleti, energia, fenntartási és rezsiköltségeket.

Kerületsoportok (régiók)

A régiók főbb adatai

Kerületek	Könyvtárak száma	Lakosság	Olvasók	1 olvasóra eső ráfordítás 1992-ben a régió költségvetéséből	központi támogatásból	saját bevételből
V-VI-VII-VIII-IX	13	345 000	30 200	873	584	289
II-III-XII	13	314 000	25 100	670	450	220
I-XI-XXII	13	244 000	20 700	956	691	265
XVIII-XIX-XX-XXI	17	346 000	28 500	875	393	482
X-XIV-XVI-XVII	15	366 000	26 600	838	498	340
IV-XIII-IV	17	332 000	27 600	951	518	433

Az összegek nem tartalmazzák a bérleti, energia, fenntartási és rezsiköltségeket.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiekben elmondottak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózati tagkönyvtáira vonatkoztak. Nem érintettem a központi könyvtárban is már közel tíz év óta zajló innovációs folyamatot, amely egészen más jellegű kérdéseket vetett fel. Csak példaként említem a két legfontosabb változtatást: az egyik a hagyományos zárt polcos rendszerben működő, tudományos jellegű könyvtárban a legalábbis részleges szabadpolc bevezetése, a másik pedig a hagyományos bibliográfiai szolgáltatások átszervezése információs szolgáltatásokká a korszerű technológia alkalmazása segítségével. S itt érkeztem el a legfontosabb innovációs feladatunkhoz, az automatizáláshoz, amelynek egyaránt át kell fognia a központi könyvtárat és az egész hálózatot.

Ami a hálózatban végbemenő innovációs folyamatot illeti, úgy is felfogható, mint a tradicionalista, a felvilágosodás eszményeit valló könyvtárosi attitűd harcát a használói igényekhez szorosan igazodóval.(3) Az oktató, nevelő, meggyőző (hogy ne mondjam: manipulatív) könyvtárosi magatartás viaskodása a kiszolgálóval, a kérések teljesítővel. Ez a könyvtáros nem annyira megváltoztatni akarja az embereket, hanem megkérdezi tőlük, mire van szükségük, s azt adja nekik. Természetesen ennek az attitűdnek is megvannak a maga veszélyei, s messze nem merném abszolutizálni, kizárólagossá tenni. De arra mindenesetre jó, hogy segít a korábban belénk gyökeresedett, megmerevedett vélemények, nézetek újraértékelésében, s egy rugalmasabb, végső soron a használók igényeihez jobban igazodó könyvtári szolgálat kifejlesztésében. Ez a fajta olvasóorientált magatartás az utóbbi időszakban különösen indokolt, hiszen az előző évtizedekben inkább a könyvtárosság másik, felvilágosító aspektusára helyeződött a hangsúly. Ezt a felvilágosító aspektust nem kívánom kizárólag a szocialista indoktrináció számlájára írni, hiszen szakmánkban mindig is jelen volt ez a tendencia. S hadd tegyem azt is hozzá, hogy a szocialista rendszer berendezkedése után meglehetősen hamar kiderült, hogy az embereket igen nehéz olyasmi fogyasztására rávenni, ami nem ízlik nekik. Így a könyvtári szolgálatnak mindig meg kellett kötnie a maga kompromisszumait, akár a fennálló hatalom által kiválasztott, akár a könyvtárosi humanista tradíciók megkívánta értékeket kívánta propagálni a használók körében.

Minden innovációnak az ad igazolást, ha a használók jobbnak ítélik az újat, mint a régit. Úgy érezzük, hogy eddig sikerült változtatásainkkal az olvasók ízlésének jobban megfelelő könyvtárat kialakítani. A tőlük érkező megjegyzések, reagálások megnyugtattak minket, hogy jó utat választottunk. Az elejtett megjegyzésekkel azonban nem értük be. Lebonyolítottunk néhány visszacsatoló vizsgálatot is használóink körében, így a családi és kétfedeles könyvtár típus használatáról, a közhasznú információs szolgálatról stb., amelyek ugyancsak megerősítették a közvetlenül, nem tudományos módszerekkel szerzett tapasztalatainkat.(4) Új dimenziót ad a saját gyakorlatunkról való gondolkodásnak, ha ezt nemzetközi összehasonlításban tehetjük meg. Ezért is örültünk az oslovi, göteborgi és a budapesti tapasztalatok egybevetésének.(5)

Hivatkozások

1. Papp István: Esszé a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatának fejlesztési irányairól. = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve XXI. 1983-1984. Bp. 1988. 31-53. p.
2. Papp István: Első gondolatok a FSZEK hálózati struktúrájának és menedzsmentjének módosítására. = Könyvtári Híradó, 1993. 2. sz. 1-7. p.
3. Vestheim, Geir: Meglovagolni a változás hullámain? Új kilátások előtt a közművelődési könyvtárak. = Könyvtári Figyelő. Új folyam. 1993. 1. sz. 43-52. p.
4. Barczy Zsuzsa: Egy kísérlet végén - a gyakorlat elején. A családi könyvtárak olvasói fogadtatása. Bp. 1988. 110 p.
Barczy Zsuzsa: Videokazetta-kölcsönzés a könyvtárakban. = Könyvtári Híradó, 1992. 2. sz. 4-6. p.
S/ándor/ O/ttoné/: 3.45. A Közhasznú Információs Szolgálat a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. = Könyvtárak és információs intézmények szerepe a demokratikus tájékoztatás szolgálatában. Bp. 1993. OSZK-KMK. 91-96. p.
5. Audunson, Ragnar: Hogyan alkalmazkodnak a könyvtárak a változó körülményekhez? = Könyvtári Figyelő. Új folyam. 1993. 3. sz. 434-437. p.
Barczy Zsuzsa: Mérlegen = Könyvtári Híradó, 1994. 3. sz. 5-6. p., 4. sz. 8 p.

KÖNYVTÁRHASZNÁLATI SZOKÁSOK VIZSGÁLATA A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁRBAN

Készült Budapest Főváros Önkormányzata
Tudományos Alapjának támogatásával

1993 márciusában felmérést végeztünk a FSZEK hálózatába tartozó könyvtárak felnőtt látogatói körében azzal a céllal, hogy a könyvtári ellátás jelenlegi helyzetét a használói szokások és vélemények alapján értékeljük.

A vizsgálandó komplex jelenséget praktikus szempontból a három legfontosabb dimenzió kiemelésével közelítettük meg. Az adatfelvétel a könyvtári szolgáltatások igénybevétele, a dokumentumok iránti érdeklődés, a könyvtárral való elégedettség, ill. a könyvtárral szembeni elvárások feltárására irányult.

A felmérés során nem csak egzakt, tárgyyszerű adatokhoz jutottunk, mivel a könyvtárról alkotott kép a látogatók szubjektív megítélése nyomán körvonalazódik. Ez utóbbiakat a könyvtár funkcióival összefüggésben, egyszersmind a könyvtár gyakorlatára vonatkozó konzekvenciákkal együtt fogjuk elemezni, mégpedig a minősítések tartalma és súlya szerint differenciáltan kezelve a megállapításokat. A szubjektivitás így sem küszöbölhető ki, a használói észrevételek jogossága a szakmai kompetenciára hivatkozva vitatható lehet. Elfogadásuk vagy elutasításuk mérlegelésekor azonban ne feledjük, hogy a könyvtárhasználó számára a mértékadó, s ezzel a könyvtár presztízsét meghatározó viszonyítási pont mindenkor saját tapasztalata marad. Egy szolgáltató intézmény szakmai kompetenciája pedig annál az elemi követelménynél kezdődik, hogy felelősséggel hallgatja meg az érdekelteket, a szolgáltatás igénybevételében érintetteket.

A FELMÉRÉS MÓDSZERE

A vizsgálatban a hálózat tizennyolc könyvtára (négy nagy: X., XI., XIII., XVIII. kerületi főkönyvtár; hét közepes: I., VI., VIII., IX., XVI., XIX., XXI. kerületi főkönyvtár; hét kis: V/1., XI/3., XV/3., XVI/1., XVIII/1., XXI/3., XXI/5. sz., fiókkönyvtár) vett részt. Kiválasztásukban szerepet játszott a területi elhelyezkedésük (igyekeztünk földrajzilag lefedni a fővárost), a működésükről készült statisztikai kimutatások (a mintába kerülő könyvtárak tükrözzék a hálózati arányt a kölcsönzés dokumentumtípusok szerinti megoszlásában), az ellátórendszerben betöltött funkciójuk, ehhez köthetően nagyságuk, és kényszerítő körülményként az adatfelvétel lebonyolításának lehetősége.

Az első két kritériumnak sikerült eleget tennünk; a nagyságrendet tekintve a közepes könyvtárak megfelelő részesedéssel képviselik a hálózatot, míg a nagy és kis könyvtárak arányos bevonásáról le kellett mondanunk. A felmérés időtartamát minimálisan egy hétben kellett meghatározni, amit a nem hagyományos dokumentumok (hangzó anyagok egy hétre, videokazetták két napra való) kölcsönzési ideje indokolt. A követelményeket (kielégítő mennyiségű adatbázis) és a feltételeket (megbízható, szabályszerűen végrehajtott adatfelvétel) egyeztetve az egyhetes intervallum a fenti kompromisszummal optimálisnak ígérkezett; kevesebb nagy és több kis könyvtári helyszín a mérési idő, ill. a szervezők számának növelésével járt volna. Így szembe kellett néznünk azzal, hogy eredményeink elvileg eltérhetnek a hálózati átlagtól; ezért mintánk reprezentativitásának megítéléséhez külön-külön is elemeztük a három csoportba sorolható könyvtárak adatait. Ezekre a későbbiekben kitérünk, előljáróban azonban elmondhatjuk, hogy több vonatkozásban nincs különbség a könyvtárak között; a kirívó különbségek nem a könyvtárak nagysága szerint mutatkoznak; néhány számottevő eltérés csak az összesített adatok szintjén tudható be a könyvtárak méretének, ezek alapvetően a használók társadalmi, demográfiai összetételével, s ebből eredően az igények rétegspecifikus jellegzetességeivel magyarázhatók. A könyvtárak nagysága másodlagos, közvetett, a használók jellemzőin keresztül érvényesülő magyarázó tényező: az aktív keresőkön belül a felsőfokú végzettségűek aránya a nagy könyvtárakban 38,1%, a kis könyvtárakban 23,0%, viszont a nagy könyvtárakban is ingadozik: 30,3% és 52,9% közötti a diplomások aránya.

A megkérdezést az ún. önkitöltős módszerrel végeztük (a megkérdezettek maguk töltötték ki a kérdőívet). Ez egy viszonylag homogén közönségre szabott eljárás, mely kevés - de lényeges - információ megszerzésére használható. Sikeressége általában azon múlik, hogy az interjúalanyok mennyire érdekeltek a válaszadásban, mennyire egyértelmű a kérdések feltevése, a közreműködés mennyi időt, mekkora erőfeszítést követel tőlük. Mindezek tudatában szerkesztettük meg kérdőívünket, mégis aggodalommal és fenntartással láttunk hozzá a próbafelméréshez, mely minden várakozásunkat felülmúlóan arról győzött meg, hogy ez a lehetséges technika célravezető, eredményesen alkalmazható.

A megkérdezettek mintájának kiválasztása az egyszerű véletlen mintavételre alapult. (A hálózatban nincs egy rétegzett mintavételhez szükséges egységes nyilvántartás, így módon viszont értékes információkat kaphattunk azokról is, akik a meglévőkben nem szerepelnek.) Előzetes számításainkat, az adatfelvétel körülményeit és a könyvtárak felkeresésének rétegenkénti jellemzőit egybevetve minden hatodik látogatót kérünk meg a kérdőív kitöltésére.

Kérésünknek 2175-en tettek eleget; 2138 kérdőívet értékeltünk (a kimaradtak általános iskolás tanulók, tapasztalathiányról szóló új beiratkozók voltak). Az elutasítók és a vissza nem adott kérdőívek száma 162, tehát a válaszolási arány 93,1 százalékos. A felmérés hetében a könyvtárak 15 005 látogatót fogadtak, ehhez viszonyítva a válaszolók számát, a részvételi arány 87,0 százalékos, mert engedményt adva magunknak és nem próbára téve a látogatók türelmét, kihagytuk a mintából azt a „minden hatodiknak” számító 163 főt, akik a zárás előtti utolsó percekben jöttek a könyvtárba. A válaszolási arány e torzító tényezővel szigorítva is rendkívül magas, nem csak a hasonló kutatásokhoz, de a szakirodalom szerint elérhető „visszaérkezés” maximumához képest is. (1)

Az adatbázis megbízhatóságához a kérdésenként értékelhető válaszok nagyságrendje is hozzátartozik. A válaszhiány a huszonegy kérdésből ötnél haladja meg a tíz százalékot, s mint látni fogjuk, ezek mögött értelmezhető információérték rejlik.

A minta hitelességéhez támpontot nyújt még a látogatókból a kölcsönzők, ill. a kölcsönzött dokumentum-típusok aránya a felmérési eredmények és az egyhetes forgalmi adatok összehasonlításával. A vizsgálat ideje alatt a tizenhét könyvtár látogatóinak 74,9%-a, a mintába tartozóknak 74,5%-a kölcsönzött. Az összes kölcsönzött dokumentum (egy könyvtárból nincs adat) 77,7%-a volt könyv, 18,0%-a videókazetta; az adatbázisban ez az arány 79,7%; ill. 15,2% (a hálózat 1993. évi statisztikájában pedig 76,2%; ill. 19,8%).

A MINTA ÖSSZETÉTELE

A minta - az arányokat érzékeltetve - egyötöd-egyötöd része középiskolásokból, ill. nyugdíjasokból, majd fele aktív keresőkből áll; a fizikai, értelmiségi, egyéb szellemi foglalkozásúak közel azonos arányt jelentenek. (A minta részletes megoszlását az 1. sz. tábla tartalmazza.)

Iskolai végzettség szerint a középfoknál megjelölt választóvonal fölött az aktívak és a nyugdíjasok összetétele szinte teljesen megegyezik (eltolódást csak a legfeljebb nyolc osztályt végzettek, ill. a szakmunkásvizsgával rendelkezők csoportja között találunk). Többségük, mintegy háromnegyedük közép- vagy felsőfokú végzettségű, előbbiektől kevesebb (kb. egyharmadnyi) a diplomások aránya.

A könyvtárhasználók tábora meglehetősen fiatal: a minta majd fele harminc éven aluli, a középkorúak (30-59 éves) kétszer annyian vannak, mint a hatvan év fölöttiek.

A nők (egyéb, országos vizsgálatokkal is összhangban) nagyobb számban képviseltetik magukat, mint a férfiak, részvételi arányuk egyben megegyezik lakónépességen belüli arányukkal. (2) A potenciális használókhoz viszonyítva, míg az aktív keresők 46,1%-a fizikai munkás, a látogatók között a szellemi foglalkozásúak javára csak 35,7%-ban fordulnak elő. Az aktívak iskolai végzettségét tekintve a legfeljebb nyolc osztályt végzettek keresik fel legkevésbé a könyvtárat; a használók legnagyobb százaléka a középfokú végzettségűekből kerül ki; mind a középiskolát végzettek, mind a diplomások tíz százalékkal haladják meg a népességen belüli hányadukat.

Az életkor alapján a 30-39 éves korosztálynál húzódik az a határ, amelytől minél fiatalabb valaki, annál inkább felül-, minél idősebb korcsoportba tartozik, annál inkább alulreprezentált a lakosságban való arányához képest.

A könyvtárhasználók összetételében bekövetkezett esetleges változásokat elég nehéz nyomon követnünk. 1986-ban készült utoljára éves kimutatás a beiratkozott könyvtártagok foglalkozás szerinti megoszlásáról. Mi a látogatókat vizsgáltuk, s kérdés, hogy egy abszolút számban kisebb, de gyakrabban megjelenő réteget kompenzál-e egy számosabb, de ritkábban látogató réteg. Ezzel együtt úgy döntöttünk, megkockáztathatjuk egybevetni e két, nem feltétlenül egynemű adatsort. Jelentős elmozdulásra utaló jegyeket nem fedeztünk fel; csökkent az aktív keresők, és kissé a nyugdíjasok aránya, ugyancsak enyhén, de emelkedő tendenciát mutat a tanulóké. Körük kibővül a középfokú végzettséggel rendelkező, a középiskolás életkoron felüli, magukat tanulóknak nevezőkkel, akik középfokú iskolájuk befejezése után fiatal pályakezdő státuszukban valamely képző vagy átképző intézménybe, tanfolyamra járhatnak. Megjelentek a munkanélküliek, feltehetően nagyobb számban, mint amennyien erről vallanak, közéjük tartozhat a kérdőívet egyébként pontosan kitöltő, de a foglalkozási rovatot üresen hagyók egy része (?) is.

A minta megoszlása nemek szerint

Nem	fő	százalékos arány
férfi	993	46,4
nő	1143	53,6
összesen*	2136	100,0

A minta megoszlása korcsoportok szerint

Korcsoportok	fő	százalékos arány
15-19 éves	474	22,5
20-29 éves	506	24,0
30-39 éves	353	16,7
40-49 éves	292	13,8
50-59 éves	134	6,4
60- éves	351	16,6
összesen*	2110	100,0

A minta megoszlása foglalkozás szerint

Foglalkozás	fő	százalékos arány
értelmiségi	327	15,3
egyéb szellemi foglalkozású	269	12,6
fizikai munkás	360	16,8
önálló	53	2,5
nyugdíjas	425	19,9
tanuló (középfokú oktatási intézményben)	447	20,9
tanuló (ismeretlen intézményben)	63	2,9
egyetemi, főiskolai hallgató	102	4,8
munkanélküli	33	1,6
egyéb (GYES-en lévő, htb., katona)	11	0,5
válaszhiány	48	2,2
összesen	2138	100,0

Az aktív keresők és a nyugdíjasok megoszlása iskolai végzettség szerint

Iskolai végzettség	aktív	kereső	nyugdíjas	
	fő	százalékos arány	fő	százalékos arány
8 általános (4 polgári)	73	7,3	91	21,8
szakmunkásképző	149	15,0	10	2,4
középfokú	439	44,0	183	43,9
felsőfokú	336	33,7	133	31,9
összesen*	1009	100,0	425	100,0

*A minta 2138 fő. Az összesen a válaszhiányok számával kevesebb.

Rendelkezésünkre áll még két statisztika a hálózat könyvtáraiba 1988 és 1989 első félévében beiratkozottakról (az adott években beiratkozott felnőttek 79,2 és 73,4%-a). Érdekes egy pillantást vetnünk az adatokra, noha rövid távon a művelődés területén alapvető változások nem szoktak bekövetkezni (2. sz. tábla).

2. sz. tábla

Az aktív keresők foglalkozás szerinti megoszlásának alakulása, százalékban

Év	1986	1988	1989	1993
Foglalkozás				
szellemi	61,0	67,1	68,5	59,1
fizikai	38,0	31,8	30,5	35,7
önálló	1,0	1,1	1,0	5,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

1986-tól 1989-ig a szellemi foglalkozásúak részaránya nőtt (ezen belül, még ha a korábbi közvetlen termelésirányítókat mind felsőfokú végzettségűnek feltételezzük is, mindenképpen a nem kvalifikáltakal) 1989-től 1993-ig pedig a fizikai munkások és az önállóak részaránya nőtt.

Az első változás mögötti okot keresve csak egyet emelünk ki: 1989-ben a könyvek beszerzési átlagára több mint duplája volt az 1986. évének.(3) A második változás időszakáról azt kell megemlítenünk, hogy ekkorra tehető a videókazetta-kölcsönzés bevezetése, kezdetben csak néhány könyvtárban, majd fokozatosan kiterjesztve a hálózat további egységeire is. Mindebből (egyelőre talán csak látszólag) az következik, hogy a könyvkiadást még mindig nem az értelmiségieket vonzotta elsősorban, ill. az új szolgáltatás olyan réteget vont be a könyvtár hatáskörébe, amelyet a hagyományos könyvtári szolgáltatás nem indított az intézmény felkeresésére.

KÖNYVTÁRHASZNÁLATI SZOKÁSOK

Könyvtári tagság

Budapesten a népesség 8,2%-a tagja a FSZEK-nek.(4) A beiratkozottak száma két évtizedre visszatekintve kis ingadozással stagnál; a lakosság részvételi aránya elmarad mind az országos átlagtól, mind pedig külön-külön valamennyi megye, ill. megyei jogú nagyváros hasonló adatától. Tegyük hozzá, hogy a fővárosban a könyvtári ellátottság főbb mutatói (alapterület, egy olvasóra eső állományegység, egy könyvtárosra jutó forgalom) rendre alacsonyabbak az ország, a megyék és a nagyvárosok viszonyszámainál. A könyvtári ellátás feltételei nem csak a fenti relációban, de jónéhány európai fővároshoz képest is rosszabbak.(5)

A felnőtt beiratkozott könyvtári tagok száma 1990 óta lassan emelkedik; ez még nem egy felfelé ívelő trend kiindulópontja: 1992-ben még nem érte el, s 1993-ban is éppen csak meghaladta az 1985-ben beiratkozottakét.

Ezzel szemben mintánkban nagyon magas az új (35,5%), és a két-három éve (24,8%) beiratkozók aránya. Bizonyos hányaduk az általános iskolai tanulmányok befejezésével immár felnőttként beiratkozó és nyilvántartott tanuló, de a legfrissebb könyvtári tagsággal rendelkezők között van a huszonevesek, ill. a harmincas éveikben járók 41,4, ill. 40,9%-a is (majd az életkor emelkedésével fokozatosan csökken arányuk). A könyvtárral rövid ideje kapcsolatot létesítők főleg fizikai munkások, de közéjük tartozik az értelmiség egyharmada is (3. sz. tábla).

A könyvtári tagság időtartamát vizsgálva azt is észre kell vennünk, hogy három-négy évre visszamenőleg valamiféle fordulat következett be. Azt megelőzően az aktív keresőkön belül a nagyobb arányú könyvtári tagság a magasabb iskolai végzettségűek, az értelmiségi foglalkozásúak könyvtárhasználói hajlandóságát fejezte ki, ami időközben az alacsonyabb iskolai végzettségűek, elsősorban a fizikai munkások csoportjában észlelhető.

Ezek az adatok a minta összetételének a beiratkozottakkal való összehasonlításakor megfogalmazott, ott még nem eléggé meggyőző megállapításokat látványosan megerősítik. Új - kevésbé kvalifikált - használók jelentek meg a könyvtárakban, a beiratkozott könyvtártagok változatlan száma mellett.

A könyvtári tagság időtartama az aktív keresők fő foglalkozási

csoportjai szerint, százalékban

A tagság időtartama	-1 év	2-3 év	4-5 év	6-10 év	11- év	összesen
Foglalkozás						
értelmiségi	34,9	20,8	8,5	19,8	16,0	100,0
egyéb szellemi	38,2	28,5	9,6	12,0	11,7	100,0
fizikai	44,8	30,0	9,7	7,6	7,9	100,0
hálózati átlag	35,5	24,8	12,3	15,8	11,6	100,0

A stagnáló beiratkozás az új beiratkozók számát ellensúlyozó, hasonló (nagy)mérvű, hálózati szintű lemorzsolódás egyenlegeként áll elő. A könyvtári tagságot megszüntetők helyébe elsősorban a fiatalabbak kerülnek (ezen nem a középiskolások értendők); a könyvtár felé fordulók minden foglalkozási csoportban, egyben a különböző iskolai végzettségűek körében egyaránt jelentős hányadot tesznek ki, amiből egyértelműen az következik, hogy lenne, és pedig általános, nem rétegitény a könyvtár használatára. Ugyanakkor a könyvtár nemhogy egy bizonyos réteget nem tud megtartani, de feltehetően a különféle elvárások egyikének sem tud a kellő hatásokkal megfelelni. A könyvtártagok gyors (gyorsuló ütemű?) kicserélődéséhez az új típusú, netán magasabb szintű igények és a rossz (rosszabbodó) adottságok között feszülő ellentmondás is hozzájárulhat. Adataink nem csak a fluktuáció (nagy) mértékére, de arra is utalnak, hogy a rossz tapasztalatok, csalódások, kudarcélmények viszonylag rövid idő alatt elveszik a próbálkozó könyvtárhasználói kedvét, nem tanúsítanak túlzott türelmet, hogy a könyvtár bebizonyítsa, képes rugalmasan reagálni igényeikre. Az új beiratkozók valószínűleg az odafigyelés, a könyvtár részéről nyilvánvaló és méltányolható szolgálatkészség jeleit sem érzékelik. Nem érzékelhetik, mert a könyvtári ellátottság mutatóiból - az intézmény 1992. évi jelentéséből felidézve - elég az egy könyvtárosra jutó olvasók számát kiemelni, ami a FSZEK-ben 515 fő, melyhez az országos átlag áll a legközelebb (438 fő), s a magyarországi nagyvárosok közül a legrosszabb helyzetben lévő Debrecenben is csak 354 fő.

A könyvtárhasználat intenzitása

A beiratkozott könyvtártagok állandósult száma mellett azzal sem áltathatjuk magunkat, hogy a könyvtárhasználók jelentős része (mintegy látens látogatóként) a tagsági díj kifizetése nélkül veszi igénybe a könyvtár szolgáltatásait; a minta 5,5%-a csupán, akik nem beiratkozottként keresik fel a könyvtárakat. Ebben bizonyára az elsődleges magyarázó tényező, hogy a leggyakrabban igénybe vett szolgáltatás, a kölcsönzés, a beiratkozás feltételéhez kötött.

A látens könyvtárhasználat (ami az igénybevett kimutató forgalmi statisztikában, a kölcsönzők számában nem jelenik meg) ettől nagyobb mértékű, sőt növekvő mértékű. (Néhány vonatkozásban, így ezzel kapcsolatban is módunk van összehasonlítást tenni egy-egy korábbi vizsgálatunk eredményeivel; ezek révén a használói magatartás adott jellemzőjének alakulását folyamatában is figyelemmel kísérhetjük.) Míg 1984-ben végzett felmérésünkkor a kölcsönzők 48,9%-a mondta, hogy másnak is szokott kölcsönözni, nem csak saját részére, addig ez az arány a közel tíz esztendő alatt 62,6%-ra emelkedett.

A könyvtárhasználat intenzívebbé válása a látogatás gyakoriságában is tetten érhető. 1984-ben a megkérdezettek 4,9%-a kereste fel hetente többször a könyvtárat, 1993-ban 21,4%-a (hetente 20,9%, havonta többször 26,1%, havonta 25,0%, ritkábban 6,6% látogatja a könyvtárat). A hetenként többszöri könyvtárlátogatásban a kis, közepes és nagy könyvtárak között úgyszólván nincs különbség (sorrendben 22,2%, 23,9%, 19,2%), annál inkább a könyvtárak videóforgalma szerint. A kevés videókazettát kölcsönző könyvtárakban ez az arány tíz, a sok videókazettát kölcsönző könyvtárakban ötven százalék körüli. A gyakori látogatás elsősorban a legtöbb videót kölcsönző önállóakra (46,9%) és fizikai foglalkozásúakra (35,7%) jellemző; az értelmiség 18,2, a nyugdíjasok 15,8, a tanulók 15,7 százalékára érvényes.

Ami nem változott, az az alkalmi könyvtárhasználók aránya - főleg az egyetemi hallgatók (10,8%-uk) és az értelmiségiek (9,7%-uk) -, akik egy hónapnál ritkábban keresik fel a könyvtárat, bizonyára egy máshol hiába kerestek, de sürgősen szükséges dokumentum megszerzése miatt.

A használat intenzitását a könyvtáros segítő közreműködésének gyakoriságával is mértük. A minta 9,2%-a, elenyésző hányada érzi úgy, hogy függetleníteni tudta magát a könyvtárostól, tehát ennyiben beszélhetünk

minősítésbe - a használt kategóriák viszonylagossága miatt - elvileg beleférhet az esetitől csupán a gyakori látogatáshoz képest ritkább alkalom. A könyvtárhoz gyakran segítségért fordulók még a minta egyharmadát (29,1%) sem teszik ki.

Ez az arány a kis könyvtárakban magasabb (39,5%), mint a köztes helyen álló közepes, ill. az átlag alatti értékkel szereplő nagy könyvtárakban (25,2%). Első látásra úgy tűnik, hogy a nagyüzemként működő, szakosodott könyvtárakhoz képest az „emberléptékű”, az intímabb, a közvetlen kapcsolatteremtésre inkább módot adó kis könyvtárakban épül ki szorosabb személyes kontaktus látogató és könyvtáros között. Az ismerősség fokozott tudatában itt inkább mernek a könyvtárosoktól segítséget, tanácsot kérni. (Ide kívánczok az az észrevétel, hogy nemek szerint kisebb a differenciálódás, mint feltételezhetnénk; a nők 32,0, a férfiak 25,8%-a szokott gyakran segítséget kérni.)

Csak hogy a könyvtárak nagysága szerinti különbségektől sokkal nagyobb különbség mutatkozik hasonló nagyságrendű könyvtárak között. A szórás (a „gyakran” a kategória legalacsonyabb értéke 11,4%, a legmagasabb 54,0%) vizsgálva arra figyeltünk fel, hogy több, nagy videoforgalmat lebonyolító könyvtárban átlagon aluli a könyvtárhoz gyakran folyamodók aránya. Ezt támasztja alá, hogy a legtöbb videokazettát kölcsönző fizikai munkások veszik legkevesbé igénybe a könyvtárost (22,6%-uk, kér gyakran segítséget, míg az egyetemi hallgatóknál, tanulóknál, értelmiségieknél bő harminc százalékos ez az arány). Az összefüggés azonban nem ennyire direkt, hiszen kivételeket is találunk.

Tény, hogy a könyvtárak nagy részénél (tizenháromban), közvetlen kapcsolatot találtunk a könyvtárosok leterheltsége (ezúttal a teljes 1993. évi kölcsönzési statisztikát alapul véve) és a „megszólításuk” gyakorisága között. Az egy nyitvatartási órára eső átlagon felüli (felnőtt) kölcsönzőszám esetén átlagon aluli a gyakran segítséget kérők aránya (lett légyen szó bármekkora könyvtárról); az átlagon aluli forgalom mellett átlagon felüli a gyakran segítséget kérők aránya. Három könyvtárban a magas teljesítmény átlagot meghaladó könyvtárosi igénybevételével párosul, kettőben az alacsonyabb forgalmi mutatók ellenére is csekélyebb a könyvtárosokra számító aránya.

Ezt a végtelenül leegyszerűsített megközelítést sem szeretnénk egyértelmű ok-okozati összefüggésként feltüntetni. Az adatok háttérében most is, mint mindig, számos magyarázó összetevő együttes hatása áll. A kapott eredmény a „mérőeszköz durvasága” ellenére a problémával való alaposabb, elmélyültebb foglalkozásra int. A könyvtári ellátás személyi feltételeinek felülvizsgálata nem csak egy egyenletesben megoszló, de összességében is érdemibb, a szükséglethez igazított „fogadókészség” biztosítását indokolhatja.

A könyvtári szolgáltatások igénybevétele

A könyvtári szolgáltatások igénybevitelét nem az általában vett könyvtárhasználati szokások, hanem az aktuális látogatás céljával mértük. (Az előbbieket ugyan jobban kifejezik a használói igények összetételét, de egymáshoz való viszonyukat, a szolgáltatásokra irányuló érdeklődés intenzitását csak az igénybevitelük gyakoriságának kimutatásával lehet értékelni. Vagyis: minden szolgáltatást egy többfokú skálával kellett volna minősítenünk, aszerint, hogy milyen mértékben élnek velük.) Kérdésfeltevésünk következtében bizonyára többen vannak, akik nem csak egy (az adott) szolgáltatás miatt keresik fel a könyvtárat, de az eredmények a különböző szolgáltatások igénybevitelének súlyát pontosan tükrözik. Ez azzal együtt is igaz, hogy a tényleges könyvtárhasználat az előre eltervezetthez képest módosult: erről árulkodnak az előjegyzések, a könyvtárközi kölcsönzések, a nem teljesített konkrét kölcsönzési kérések. Ezek száma az összes látogatóra (nem a mintára) vetítve négy százalékot tesz ki, amit nem becsülhetünk le, ha az igényeknek való megfelelés egyik mércéjeként fogjuk fel, hiszen csak a regisztrált eseteket tartalmazza, és nem mindenki folyamodott a szükségmegoldásokhoz; azt sem hallgathatjuk el, hogy egyes könyvtárakban csak töredékesen tudták a kielégítetlen igényeket feljegyezni.

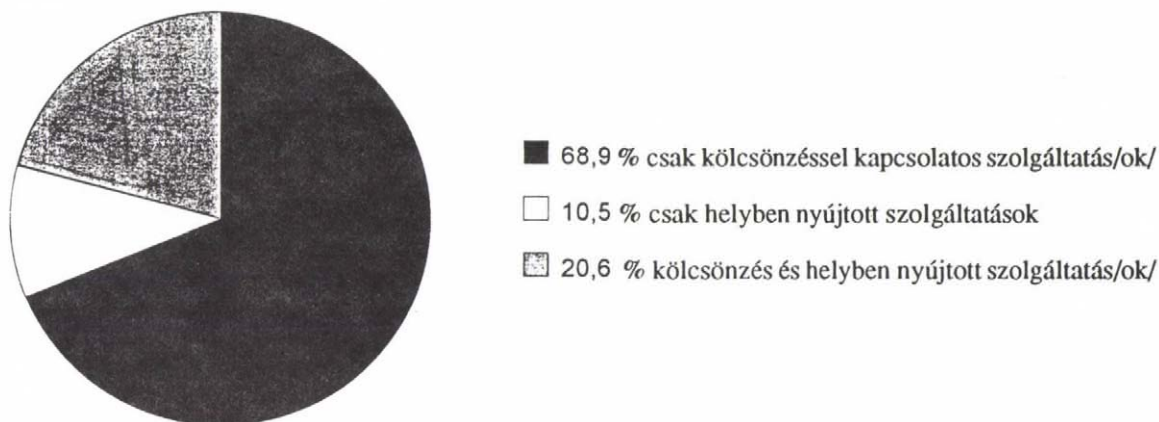
A válaszolók 68,9%-a kölcsönzőhelyként - kölcsönözni, visszahozni és/vagy hosszabbítani akart -, 20,6%-a a kölcsönzés mellett egyéb szolgáltatások, 10,5%-a csak a kölcsönzésen kívüli, helyben nyújtott szolgáltatások igénybevitelének szándékával jött el a könyvtárba (1. sz. ábra). A könyvtárat kölcsönzőhelyként felkeresőkből 14,8%-ot jelent azok aránya, akik videokazetta-kölcsönzőként fordultak meg a könyvtárban, e szolgáltatással kapcsolatos könyvtárlátogatói motiváció 9,9%-on belüli nagyságrenddel még magasabb lehet, ilyen arányban jöttek csak visszahozni a már kikölcsönzött dokumentumokat (többek között csak videokazettát).

A látogatás célja inkább a kis könyvtárakban szűkül le a kölcsönzésre (75,9%), a nagy könyvtárakban ez az arány 63,1%. Elsőként az önállóak csoportjába tartozókra (80,4%), a fizikai munkásokra (79,5%) és a nem kvalifikált szellemi foglalkozásúakra (72,9%) jellemző. Ez a használói attitűd legkevesbé az értelmisé-

giekre érvényes (61,6%), magatartásukat a könyvtárak nagysága is befolyásolja, a kis könyvtárakban zömmel csak kölcsönöztek, míg a nagy könyvtárakban alig haladja meg az ötven százalékot azok aránya, akiket kizárólag a kölcsönzés célja vezetett. (Bár hozzá kell tennünk, a nagy könyvtárak között is akad mintegy tíz százaléknyi eltérés.)

1. sz. ábra

A könyvtárhasználói magatartás típusai a látogatás célja szerint

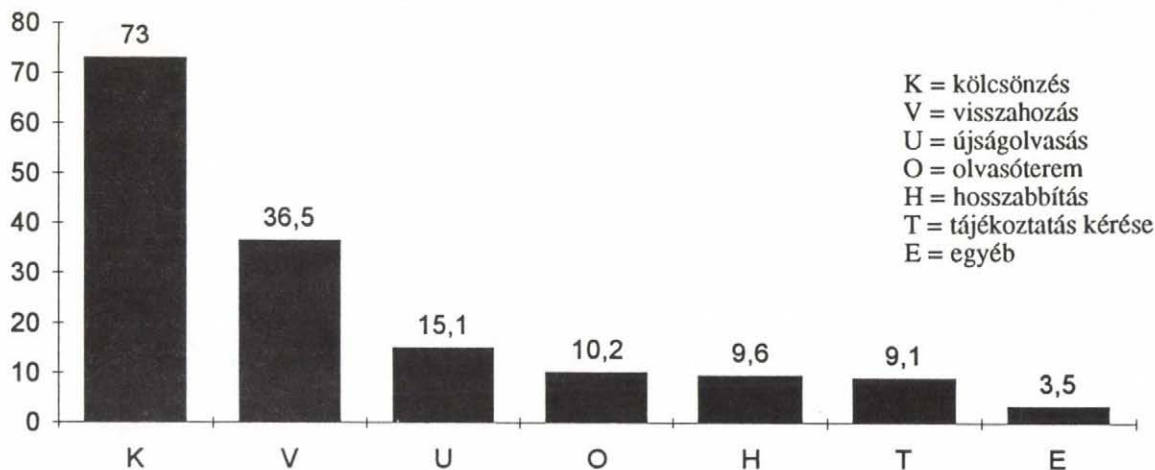
A kölcsönzés mellett egyéb szolgáltatást is igénylők (az egyetemi hallgatók 29,4%-a után) szintén az értelmiségiek (26,6%-uk), de elmondható ez a tanulók és a nyugdíjasok egyötödéről is (a diplomás nyugdíjasoknál ez az arány még magasabb, 28,2%).

Az értelmiségi foglalkozásúak, a nyugdíjasok és a középiskolások egytizede sorolható a helyben nyújtott szolgáltatásokat előnyben részesítők közé.

A könyvtárlátogatás céljaként megnevezett egyes szolgáltatások részarányát a 2. sz. ábra mutatja. A válaszolók mintegy tizede kívánt újságot, folyóiratot olvasni, vagy olvasótermet használni, ill. valamely probléma megoldásához tájékoztatást, tanácsot kérni. Egyéb szolgáltatással (fénymásolás, zenehallgatás, rendezvény) igen kevesen éltek, ami nem véletlen, sőt érthető, mivel a könyvtárak technikai eszközökkel való felszereltsége, az alapszolgáltatásokon fölüli tevékenységre fordítható kapacitása erre minimális lehetőséget kínál.

2. sz. ábra

A könyvtárlátogatás aktuális célja, a válaszolók százalékában

A könyvtárhasználatban két vonatkozásban találtunk említésre méltó különbséget a könyvtárak nagyságrendi csoportjai között. Elsősorban a kézikönyvtár használatában, erre a kis könyvtárakban 5,6%-ban, a nagy könyvtárakban 13,9%-ban irányult igény; másodsorban a periodikumok iránti érdeklődésben, ami a nagy egységekben 6,5%-kal volt erősebb, mint a kisebbekben.

Az aktuális könyvtárhasználatból kiindulva az időszaki kiadványok kínálatának alakításakor elsősorban a nyugdíjasok (23,5%) és az értelmiségiek (21,7%) érdeklődésével kell számolnunk. Az utóbbiak, valamint a közép- és felsőfokú intézményekben tanulók szükségletét (egy-egy tizedük kutató, gyűjtött anyagot, dolgozott az olvasóteremben) kell szembesítenünk a prézensz állomány összetételével.

Megfelelő viszonyítási alap nélkül nem lenne szerencsés minősítenünk sem a könyvtár szerepét, sem a használó magatartást. Az egyes szolgáltatások igénybevételének mértékét erősen meghatározza az, hogy mire ad és mire nem ad módot a könyvtár, mennyiben van összhang az ellátottság színvonala és az elvárások szintje között. Annyi bizonyos, hogy a könyvtár dominánsan inkább kölcsönőhelyként, semmint komplex szolgáltató intézményként működik. Ugyanakkor nem elhanyagolható azok aránya, akik nem egyetlen indítékkal, ill. a speciális, a könyvtári színtérhez kötött szolgáltatások igényével jelentek meg.

A dokumentumtípusokra irányuló érdeklődés

Az adatfelvétel ideje alatt a kérdőívet kitöltők 74,5%-a (1593 fő) kölcsönzött 5693 dokumentumot. Ebből 80,5% a hagyományos dokumentum (zömében - 79,7% - könyv), 15,2% a videókazetta, 3,9% a hangzó anyag (magnókazetta, hanglemezzel, CD-lemez), 0,4% az egyéb dokumentum (diafilm, számítógépes programkazetta).

A kölcsönzők 64,6%-a csak hagyományos dokumentumot vitt el, 9,8%-a a hagyományos dokumentum mellett az audiovizuális dokumentumokból is választott, 25,6%-a csak nem hagyományos dokumentumot kölcsönzött, ebből nagyobb részük (21,5%) videókazettát.

A különböző dokumentumtípusoknak eltérő a kölcsönzési határideje, a „fogyasztásuk” időtartama. Ezért, hogy az érdeklődés irányáról pontosabb képet kapjunk, az aktuális kölcsönzések regisztrálása mellett az általános érdeklődést, a kölcsönzési szokásokat egy kérdés segítségével próbáltuk kideríteni.

Az érvényes válaszok szerint a kölcsönzők 41,5%-a, tehát csak kisebb részüket szokott kizárólag nyomtatott dokumentumot kölcsönözni. Ettől valamivel nagyobb hányaduk (45,8%) az olvasmányokkal együtt egyéb dokumentumtípus(ok)ot is szokott kölcsönözni, a fennmaradó 12,7% pedig csak az audiovizuális anyagokból szokott választani (közülük 8,8% csak videókazettát).

Az adatok egyfelől azt mutatják, hogy a használók többségének a könyvbeszerzés forrásául szolgál a könyvtár, másfelől szintén a többség igényének felelt meg a könyvtár a nem nyomtatott dokumentumtípusok kínálatával.

Mind a tényleges kölcsönzések, mind a kölcsönzési szokásokról szóló válaszok alapján három csoportra oszlik a kölcsönzők tábora (csak hagyományos, hagyományos és nem hagyományos, csak nem hagyományos dokumentumtípust választók), de a két adatsort összevetve a csoportok aránya jelentősen különbözik.

Az aktuális kölcsönzések szerint az általános (hagyományos és nem hagyományos) érdeklődésűek csoportja - szokásaitól eltérve - tagolódott, mégpedig úgy, hogy az összes kölcsönzőhöz viszonyítva 9,8% tartotta meg jellegzetes szokásait, nagyobb hányaduk (23,1%) ezúttal csak hagyományos, kisebb hányaduk (12,9%) pedig csak nem hagyományos dokumentumot vitt el (többségükben videókazettát).

Ebből az a feltevés kínálkozik, hogy az általános érdeklődésűek körében a fenti arányban található az az, akik valóban rendszeresen többféle dokumentumtípusért keresik fel a könyvtárat, ill. azok, akik széles érdeklődés mellett dominánsan a hagyományos vagy a nem hagyományos kategóriába tartoznak. (Elképzelhető azonban, hogy a tapasztalt módosulás az egyes dokumentumtípusok eltérő kölcsönzési határidejével magyarázható, de ettől még fokozott könyvtári igénybevételt jelent a videókazetták kölcsönzési gyakorisága miatt.)

A nyugdíjasok a legkonzervatívabbak, akár a szokásokat (71,6%-uk csak könyvet), akár az aktuális kölcsönzéseket (83,7%-uk csak könyvet) nézzük. Az egyetemi hallgatók és a középiskolások szokásaikban nyitottak (a nyugdíjasoknál kisebb arányban szoktak csak könyvet kölcsönözni), aktuális magatartásukban hagyományőrök (ezúttal, lévén „szorgalmi” időszak, szokásaikhoz képest jóval többen vittek csak könyvet). A szokásaikat tekintve a legkevésbé könyvorientáltak az aktív keresők, mégpedig a kölcsönzésben mutatkozó tendenciával megegyezően az értelmiségtől az egyéb szellemi foglalkozásúakon keresztül a fizikai munkásokig fokozatosan csökkenő arányban (4. sz. tábla). A nem hagyományos dokumentumok preferálása a fizikai munkásoknál nemcsak egy egyoldalú videókazettára irányuló érdeklődéssel, de ennek megfelelő intenzív kölcsönzési stratégiával is párosul.

A könyvekre és a videókazettákra irányuló kizárólagos érdeklődés az aktív keresők kölcsönzési szokása és kölcsönzői magatartása alapján, százaléokban

Érdeklődés	csak könyvet		csak videókazettát	
	szokott kölcsönözni	kölcsönzött	szokott kölcsönözni	kölcsönzött
Foglalkozás				
értelmiségi	35,7	62,2	6,7	16,4
egyéb szellemi	25,9	47,3	9,2	31,9
fizikai munkás	16,7	32,6	21,3	47,6

A könyvkölcsönzés jellemzői

A kölcsönvett könyvek (4535) 63,9%-a szépirodalom, 36,1%-a ismeretközlő irodalom; a szépirodalom túlsúlya a hálózat meglévő statisztikai nyilvántartásai alapján egy évtizedre visszamenően is tartósnak, állandónak bizonyul, bár e nagyjából kétharmad-egyharmados arány mögött az ismeretközlő irodalom növekvő keresettségének jelei is felfedezhetők. A felmérésünk mintájába tartozó nagy könyvtárakban az ismeretközlő irodalom aránya (39,4%) tíz százalékkal meghaladja a kis könyvtárakét (ahol 29,3%), jóllehet a nagy könyvtárak között is találhatunk ilyen mértékű különbséget.

A kölcsönzött dokumentumok összetétele a meglévő állományból kielégített, és nem a tényleges olvasói igényeket tükrözi. Arra, hogy az aktuális keresletet mennyiben befolyásolhatta a kínálat, az olvasói érdeklődésre vonatkozó kérdés alapján kerestük a választ. A válaszolók közel annyi konkrétumot említettek, mint amennyi könyvet kikölcsönöztek, ezeknek azonban negyedrésze „besorolhatatlan” (kötelező irodalom, rejtvényhez, gyerekeknek szóló, újdonság stb.) motívum volt. A fennmaradó, perdöntőnek nem mondható, de még mindig tekintélyes hányadon belül mindenesetre tíz százalékkal magasabb az ismeretközlő irodalom aránya, mint a kölcsönzött könyveken belül.

A könyvet (is) kölcsönzők 45,7%-a csak szépirodalmat, 22,0%-a csak ismeretközlő irodalmat, 32,3%-a pedig mindkettőből választott.

A könyvkölcsönzők közül a csak szépirodalmat kölcsönzők kiugróan nagy aránnyal nyugdíjasok (67,2%-uk); a sorban bő húsz százalékkal lemaradva a nem diplomás szellemi foglalkozásúak következnek.

A kölcsönzött kötetek összetételében megint csak a nyugdíjasoknál kiugróan magas - mégpedig az alacsonyabb iskolai végzettséggel növekvő arányú - a szépirodalmi olvasmányok százaléka (diplomás nyugdíjasok: 73,5%, a legfeljebb nyolc általánost végzett nyugdíjasok: 83,1%).

A kizárólag szakirodalmat kölcsönzőkből szintén kiemelkedik egy csoport, az egyetemistáké (41,7%-uk), az általuk kölcsönzött dokumentumokon belüli 61,8%-os non fiction részarányal.

A szép- és ismeretközlő irodalom egyúttválasztása jellemzi a további használói rétegek tagjainak többségét. A teljes adatbázis ismeretében azt is megjegyezzük, hogy e viselkedés hátterében a különböző végzettségű és foglalkozású csoportokat egymáshoz közelítő prakticista életvitel állhat, tekintve, hogy éppen az alkalmazott tudományok kölcsönzöttsége a legegyszerűsebb, s harminc százalékos körüli magas aránnyal fordul elő valamennyi vizsgált csoportban (kivéve a középiskolásokét).

A szépirodalom „főlénye” egyértelműen a nyugdíjasok kölcsönzői magatartásának tudható be. Ez a fajta, dominánsan egyirányú érdeklődés a kölcsönzések alapján csak a nyugdíjasokra érvényes, az egyéb rétegeknek már a felét sem teszi ki azok számaránya, akik csak a kikapcsolódás, szórakozás céljával választanak olvasmányokat.

Az ismeretközlő kötetek forgalomból való részesedésén túl a tárgyuk szerinti megoszlásban is nagyfokú állandóság mutatkozik. Adatainkat a hálózatban folytatott 1984. évi felmérés eredményeivel összehasonlítva a kölcsönzésekben megnyilvánuló érdeklődés két rangsora teljesen megegyezik, csökkenő rendben: társadalomtudományok, alkalmazott tudományok, történelem, nyelv- és irodalomtudomány, földrajz, természettudomány, művészet, sport.(6) A változás abban áll, hogy mintegy tíz százalékkal megnőtt a társadalomtudományok, ezen belül majd kétszeresére emelkedett a filozófia, pszichológia aránya, valamelyest magasabb (5,0%-kal) az alkalmazott tudományok részaránya is, ezzel együtt a természet- és alkalmazott tudományok összességükben nem teszik ki a kölcsönzött ismeretközlő irodalom egyharmadát (28,6%), melynek szintén körülbelül harmada (az összes ismeretközlő irodalom 10,7%-a) két témakörből - orvostudomány, hobbi - kerül ki. A műszaki tárgyú könyvek és a számítástechnikával foglalkozó kötetek 6,2%-ot tesznek ki.

A kölcsönzött ismeretközlő irodalom strukturálódása a foglalkozási csoportok szerint jellegzetes vonásokat mutat. A társadalomtudományos művek az egyetemi hallgatók kölcsönzéseiben kimagasló arányban (42,3%) találhatóak. Az alkalmazott tudományok a fizikai munkások kölcsönzéseiben szerepelnek a legnagyobb (32,8%) százalékban. Az értelmiségiek és az egyéb szellemi foglalkozásúak (egymáshoz hasonló mértékben) leginkább társadalomtudományos műveket és az alkalmazott tudományokból kölcsönöztek; az előbbieket választásai főként a nyelv- és irodalomtudománnyal kapcsolatos könyvekkel, az utóbbiaké földrajzi tárgyú művekkel egészülnek ki. A földrajz, útleírás, a nyugdíjasok legnépszerűbb olvasmánya, de tíz százalékkal többet vittek el az alkalmazott tudományok köréből.

A középfokú oktatási intézményekben tanulók kölcsönöztek legnagyobb arányban a nyelv- és irodalomtudományokból, ill. a művészeti tárgyú kötetekből. Az ő érdeklődésük a legszélesebb, mindenre kiterjedő, egyben meglehetősen kiegyenlített oszlik meg a tudományágak között.

Az ismertközlő irodalom részarányát és összetételét vizsgálva eddig viszonylagos mozdulatlanságot tapasztaltunk. Ez bizonyos értelemben vonatkozik a szépirodalomra is, noha itt megfigyelhető egy olyan jelentős változás, melynek gyökerei az olvasói igényekben, a könyvpiac átalakulásában, a könyvtár gyarapítási gyakorlatában, jobban mondva ezek együttes hatásában keresendők. A változást hozó folyamat lényege nem más, mint a lektúr, valamint a klasszikus és kortárs esztétikailag értékes irodalom kölcsönzési arányának 1984 és 1993 közötti eltolódása a lektúr javára.

Az értékes szépirodalom klasszikus művei csak a középfokú oktatási intézményekben tanulónál fordulnak elő tízen felüli (17,4%) százalékban, amint ahogy a drámás gyűjtemények, verses, novellás kötetek, egyéb antológiák választása (kölcsönzői egyetemi hallgatók, középiskolások) is jobbra tanulmányi céllal történik. A kortárs irodalom kölcsönzöttsége tíz-húsz százalék fölötti részesedéssel még általánosnak mondható, ezzel együtt legkevésbé a fizikai munkások, leginkább az értelmiségiek mutattak iránta érdeklődést.

A lektúr aránya a közel egy évtized alatt 34,1%-ról 52,8%-ra nőtt. A könyvpiacot fokozatosan elárasztó ún. aluljáró irodalom nem csak vásárlói igényeket elégített ki és/vagy keltett, ez a típusú igény természetesen a könyvtárban is megjelent, és nem marad(hat)ot visszhang nélkül.

Adataink az életmód és a művelődési szokások összefüggéseinek vizsgálatán alapuló előrejelzéseket igazolják vissza. Mivel a kulturális termékek fogyasztásának jellegzetességeivel foglalkozó, az okokat és a következményeket taglaló empirikus és elméleti megközelítésű szakirodalom rendkívül gazdag, a továbbiakban csak az újkeletűnek tekinthető jelenségekkel kapcsolatos észrevételekre térünk ki.

A könyvkiadás aktuális kínálatához igazodva a kölcsönzött olvasmányok szerkezetének elemzésekor a szokásos kategóriák közé beiktattuk a „nosztalgia ponyva” elnevezésű csoportot (Knittel, Bromfield, Baum, Ohnet, Courths-Mahler, Cronin, Mitchell, Erdős Renée, Gulácsy Irén, Kosáryné Réz Lola stb. művei számára). A nosztalgia ponyva a kölcsönzött szépirodalom 4,2%-a; felét a hatvan éven felüliek vitték el, elsősorban a nőket és a nem felsőfokú végzettségű, de aktív korukban szellemi foglalkozású nyugdíjasokat vonzotta, utóbbiaknál az átlagot majd kétszeresen meghaladóan, 8,2%-ban fordul elő.

Magasabb és a társadalmi, demográfiai jellemzők szerint egységesebb az általunk „populáris” irodalom megjelöléssel illetett tömegkulturális termékek kölcsönzöttsége, a kikölcsönzött szépirodalom 19,6%-a. (Kenneth, Steel, King, Cook, Hailey, Charrière, Berkesi, Szilvási és még számos, valószínűleg az olvasók által sem megjegyzett nevű, többnyire ma is író külföldi vagy nem ritkán álnevet használó magyar szerző műve került ebbe a csoportba. A populáris irodalom választásában nem differenciál az életkor; hasonló arányban szerepel a fizikai munkások (23,3%), a nem értelmiségi szellemi foglalkozásúak (23,9%), a nyugdíjasok (26,0%) olvasmányai. Valamivel közelebb áll a nőkhöz (21,2%), mint a férfiakhoz (16,8%), leginkább a középfokú végzettségűekhez (24,0%) és legkevésbé a diplomásokhoz (14,9%). Az iskolai végzettség magasabb szintje az egyetlen gát, amelyen megtörik a maga sajátos eszközeivel a legszélesebb közönséget, a különböző korosztályokat, társadalmi rétegeket megérintő tömegkultúra hatása.

A leírt, változást hozó folyamatnak van egy változatlanságot hordozó jellege is: általában véve ugyan nőtt a lektúr aránya, de ezen belül nincs eltolódás az ún. álirodalom, az irodalmi érték látszatát keltő szórakoztató művek irányába, ugyanis a lektúr felét 1984-ben és 1993-ban is a könnyű irodalom direktnek nevezett válfaja, a krimi és a sci-fi adta.

E két műfajt inkább a férfiak kedvelik. A krimi kölcsönzöttsége az aktív keresők iskolázottsági szintjének emelkedésével meredeken esik vissza (a nyolc általánost végzettek körében 42,2%, a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél (19,5%). Fő fogyasztói a legalacsonyabb iskolai végzettségű nyugdíjasok (42,0%).

A videókazetták kölcsönzése

A látogatók 866 db videókazettát vittek el; könyvtáranként rendkívül magas a szórás, az átlagtól (az összes kölcsönzött dokumentumból a videófilmek részaránya 15,2%) való eltérés. A videókazettát kölcsönző könyvtárakban a forgalmon belüli hányaduk 3,9% és 54,2% között mozog. (Hasonló adatsor kerületi összesítésben áll rendelkezésünkre; a hálózat 1993. évi forgalma szerint a két szélső érték 3,8 és 42,5%.) Az előbbi főkönyvtárban mértük, az utóbbit fiókkönyvtárban, de akad főkönyvtár is átlagon felüli, s kis könyvtár is átlagon aluli mutatóval. Aligha kell bizonygatni, hogy a videókazetta-kölcsönzés mértéke az elsőrendű megkülönböztető tényező a könyvtárak között.

A videókazetták iránt a peremkerületekben tapasztalható fokozott érdeklődés, noha korántsem egyértelműen és egyenletesen, de arra utalva, hogy azon könyvtárak körzetében egyáltalán nincs, vagy nincs ilyen előnyös feltételekkel elérhető videókazetta-kölcsönzési lehetőség.

A számottevő különbségek mögött kimutatható a használók társadalmi, demográfiai, és ebből adódóan igény szerinti összetételének eltérése.

Ugyanakkor ennek mintegy az ellenkezőjére is van példa: eltérő struktúrájú használói réteget ellátó könyvtárakban közel ugyanannyi a videókazetták részesedése.

Az eredményeket a könyvtárak területi elhelyezkedése, a kölcsönzők összetétele és a könyvtárak szolgáltatókészsége együttesen magyarázza.

A kölcsönzött dokumentumok szerkezetét tekintve a videókazetta inkább a férfiaknál fordul elő (20,5%), mint a nőknél (11,2%); legszűrűbben a középkorúak (30-49 éves: 25,1%) kölcsönzik, míg a huszonéveseknél 19,3%, az 50-59 évesek korcsoportjában 10,7%-ot képvisel.

Főleg az aktív keresők (25,7%), különösen a fizikai munkások választják (38,4%), de közel negyedét jelentik a munkanélküliek (25,3%) és a nem diplomás szellemi dolgozók (24,0%) által elvitt dokumentumoknak. Az alapvető differenciáló tényező az iskolai végzettség; minél kevesebb az elvégzett osztályok száma, annál magasabb a kölcsönzött videókazetta aránya (a nyolc általánost végzetteknek 43,9%, a szakmunkásképzőt végzetteknek 41,9%, egyéb, középfokú végzettséggel rendelkezőknél már csak 25,8%, a diplomásoknál pedig 14,8%).

A kölcsönzött videókazetták (41 darabot nem tudunk értékelni, mert egy könyvtárban csak a kölcsönzött videókazetták számát jegyezték fel) tizede sem sorolható a „nem kommersz” műfajba, ennek a művész-, ismeretterjesztő filmek, irodalmi adaptációk mellett több, mint fele (6,8%) a gyerekeknek szóló mese- és rajzfilm. A szórakoztató filmek zöme hatféle témából való: akciófilm 20,5%, vígjáték 19,3%, krimi 16,8%, kalandfilm 7,9%, sci-fi 6,3%, horror 5,7%.

A videókazetta-állomány (általában az állomány) tartalmi megoszlásáról nincs kimutatásunk. A kölcsönzött dokumentumok (az aktuális kínálatból kielégíthető érdeklődés) összetétele az értékhorozás, értékközvetítés szempontjából kirívó különbséget mutat a videófilmek és a könyvek között az utóbbi javára. A dokumentumok tartalmára irányuló érdeklődésben rétegenként tipikus vonások láthatók. Feltehető tehát, hogy a vizuális dokumentumok kínálatában nincs meg az a viszonylagos egyensúly, mint a könyvekében, mellyel a tömegesebb igények teljesítése mellett egy kisebbségi (gondoljunk a videókazetták iskolai végzettség szerinti kölcsönzöttségére), nem kommersz igénynek is megfelelhette a könyvtár.

A hangzó dokumentumok kölcsönzése

A kölcsönzők 6,8%-a vitt el (ezen belül kétötöd részük kizárólag csak) hangzó anyagot. E dokumentumok nem képviselnek számottevő hányadot a kölcsönzött dokumentumok között (3,9%). Azonban csak arányuk alacsony a videókazetta „felfutása” miatt; az 1991. és 1993. évi statisztikai adatok szerint forgalmuk a gyarapodásnak megfelelő ütemű.

A hangzó anyag választásában döntően az életkor játszik szerepet: a huszonévesek kölcsönzéseiben találjuk a legmagasabb arányban (8,9%), a 25-29 évesek körében 12,5%.

A használói igényekhez igazodva a könyvtár éppen most változtat a különböző fajta hangzó dokumentumok beszerzésének gyakorlatán. A gyarapításban előtérbe került a CD-lemez. Bár a szűkös keretek a növekvő érdeklődéshez csak lassú közelítést tesznek lehetővé, a kölcsönzött hangzó anyagok legnagyobb hányadát máris a CD-lemezek teszik ki (49,5%), a magnókazetták hasonló nagyságrendű (41,2%), s a hanglemezek (9,3%) visszaszoruló forgalma mellett.

Tartalom szerint alacsony a nyelvecskéék, ill. általában a szöveges hangzó dokumentumok aránya (9,3%). A zenés magnókazetták és hanglemezek körülbelül kilencven százaléka könnyűzene.

A hangzó dokumentumok kölcsönzőinek közel egyharmada csak CD-lemezt választott; a megkérdezettek közül tizennyolcan említették, hogy csak CD-lemezt szoktak kölcsönözni. E még gyerekcipőben járó új szolgáltatás további lehetőséget ígér újabb használók megnyerésére; életkorukból, relatíve magasabb iskolai végzettségükből következően növelhetik azok számát, akik fokozott igényrel, a színvonalasabb könyvtári szolgáltatás elvárásával lépnek be a könyvtárhasználók táborába.

A különböző dokumentumtípusok kínálata

A könyvtár a videokazetták kölcsönzésével bővítette szolgáltatásait, s a különféle funkciók értékelésekor óhatatlanul megfogalmazódott az a hipotézis, hogy a könyvek mellett megjelenő videokazettákkal bizonyos típusú igények kielégítése átveődött a vizuális dokumentumokra. (Kétségtelen, hogy adott tartalmakat a film eszközei érzékletesebben, ill. a befogatótól különösebb erőfeszítést nem követelve jelenítenek meg.)

A különböző dokumentumtípusok választását vizsgálva az alábbi megállapításokra jutottunk.

A könyvtárak többségében az átlagon aluli videokazetta-kölcsönzés átlagon felüli lektúrárányal, az átlagon felüli videokazetta-arány pedig átlagon aluli lektúrkölcsönzéssel párosul. Kivétel ez alól négy könyvtár az átlagtól egyaránt elmaradó videofilm- és lektúrforgalommal, ill. két könyvtár az átlagot egyaránt meghaladó videokazetta- és lektúrárányal. Az előbbi négy könyvtárban átlagon felüli a nem kölcsönzők, illetőleg a csak visszahozók aránya, valamint átlagon aluli az egy kölcsönzőre eső lektúr; az utóbbi kettőben mindez fordítva tapasztalható.

Közvetlenül, de nem zárójelben hadd jegyezzük meg, hogy a videokazettát nem, vagy tíz százaléknál kisebb arányban kölcsönző könyvtárakban 31,6% és 43,3% közötti, az átlagon jóval felüli a lektúr előfordulása.

Szemponctunkból azok a könyvtárak kivételesen érdekesek, amelyekben a magas videokölcsönzés mellett alacsony a lektúrárány (egy nagy, két közepes és két kis könyvtár). A csak videokazettát kölcsönzők 21,5%-os arányával szemben ebben az öt könyvtárban a kölcsönzők 43,0%-a vitt el kizárólag videokazettát. Ezekben a helyeken az átlagot meghaladó az új beiratkozók száma, itt fogadták a videofilm iránt elsősorban érdeklődő fizikai munkások egyharmadát, holott e könyvtárak részmintája a teljesnek csak egyötödét teszi ki.

A videokazettát (is) kölcsönzők 17,4%-a (az összes kölcsönző 5,0%-a) vitt el szépirodalmi művet; döntően a lektúr kategóriájába tartozó olvasmányt kommersz filmmel együtt választva. Ebből úgy tűnik, hogy a videofilmek iránti igény kielégítésével nem történt olyanfajta munkamegosztás a dokumentumtípusok között, miszerint a szórakoztató, könnyű olvasmányok helyét a kikapcsolódást jobban szolgáló videofilmek vették volna át (avagy egyenesen az értékes szépirodalom helyébe léptek volna). Egy határozottan stabil érdeklődés, ízlés, végső soron az érdeklődést, az ízlést alakító mögöttes okok (iskolai végzettség, művelődéshez való viszony, életmódbeli szokások) irányítják a választást.

Lektúrpótló szerepet a videofilmek azok körében még betölthetnek, akik a videokazetta mellett csak ismeretközlő művet vittek el (számuk igen kevés), akik csak visszahoztak, ill. akik - jellemzően a fizikai munkások - csak szórakoztató filmet kölcsönöztek. Az utóbbiakat érdemesnek láttuk közelebbről megvizsgálni, nem csak mert számosabban vannak (a kölcsönző fizikai munkások majd fele), de mert kölcsönzői magatartásukat egyéb, rájuk vonatkozó információkkal összefüggésben elemezhetjük.

A csak videokazettát kölcsönző fizikai munkások nagy része a videokazetta-kölcsönzés bevezetésének időszakában iratkozott be a könyvtárba. E csoport fele a legfrissebb könyvtári tagsággal rendelkezik, s majdnem fele részben szokásaikra is jellemző a kizárólag videofilmre irányuló érdeklődés. A közepes ideje (2-3 éve) könyvtárhasználó fizikai munkások körében ez tíz százalékkal kisebb arányú. A videokazetta-kölcsönzés lehetősége előtt beiratkozott fizikai foglalkozásúak elhanyagolható számban választottak csak videokazettát, s közülük mindössze ketten állították, hogy (már) csak videofilmet szoktak kölcsönözni.

E tényekből az következik, hogy a könyvtárban eltöltött huzamosabb idő egyéb igényeket is felkelt, illetőleg a videofilm csekély mértékben „szoktat le” az olvasásról a könyvtárhoz fűződő tartós viszony esetén.

A könyvtári tagság időtartama ebben az összevetésben - úgy látjuk - csak egy felszínen mutató, közvetett okra, illetve egy közvetlen kiváltó tényezőre tereli (el) figyelmünket. A vizuális dokumentumok kínálata nyilvánvalóan új, a könyvtártól távoli, az intézményt eddig elkerülő, alacsonyabb iskolai végzettségű rétegre hatott, legyőzve sokakban azt a bizonyos küszöbfélelmet, mely a kultúra tárházaként tisztelt, idegen, „fölkeltő álló” intézménytől visszatartotta őket. A könyvtárral való kontaktus kialakulása azonban egymagában aligha ébreszti fel az olvasási kedvet; Józsa Péter szellemében azt hisszük, hogy ez a lehetőség azok számára teremtett esélyt, a belépést motiváló videoforrás melletti egyéb szolgáltatások azokat érintették meg,

akikben már eleve élt valamiféle érzékenység, fogékonyság irántuk, csak indítékuk nem volt elég erős, tudatos ahhoz, hogy fel nem ismert, rejtett igényeik könyvtárban való kielégítésére törekedjenek.

A videókazetta forgalmának állománybeli arányát messze meghaladó hányada (jóllehet ebben a rövid kölcsönzési időtartam forgási sebességet növelő hatása is érvényesül), néhol már-már a kölcsönzött könyvek mennyiségével vetekedő súlya mindazonáltal elgondolkodtató.

Elvi kérdésként vitatható, hogy a kölcsönzött dokumentumokon belül a videókazetta milyen mértékű részesedése „egészséges”; indokolt-e a könyvtári szolgáltatások rendszerét funkcionális szempontból felülvizsgálni? A helyi szinten felmerülő gyakorlati problémák további, megoldásra váró kérdéseket vetnek fel. Hogyan viszonyul ez a fajta igénybevétel a könyvtár kapacitásához és feladatai arányos teljesítéséhez; kell-e és milyen eszközökkel (mert lehet) visszafogni az ilyen irányú keresletet?

A HASZNÁLÓK KÖNYVTÁRKÉPE

A szolgáltatások értékelése

A látogatók könyvtárról alkotott véleményét, az elégedettség, ill. elégedetlenség forrását és szintjét egy háromfokú skála segítségével hét konkrétan megnevezett szolgáltatásra, valamint a könyvtár teljesítményének egészére vonatkozóan mértük.

A könyvtári ellátás kérdőívben felsorolt jellemzői a következő arányban kaptak jó, az elégedettséget kifejező osztályzatot: könyvtáros 96,0%, nyitva tartás 84,5%, a könyvek elrendezése 82,1%, katalógusok 80,6%, berendezés 72,5%, a folyóiratok választéka 60,9%, a könyvek kínálata 56,9%.

A könyvtár egésze 85,9%-os elégedettséget ért el; ez magasabb az egyenként nyert értékeknél (kivéve a könyvtárost) és az egyenként mértek összesített átlagos értékétől is. Ennek okait abban találjuk, hogy itt azok is válaszoltak (legalacsonyabb a válaszhiány), akik egy-egy konkrét kérdésben érdektelenségük miatt nem foglaltak állást; az általános megítélésbe a külön nem szerepeltetett, de a használók szempontjából lényeges további szolgáltatások is éreztették hatásukat; a rövid időtartamú könyvtárhasználat miatt („nem ismerem még eléggé a könyvtárat”), az érdemi tapasztalatok helyett az első kedvező benyomás, a megelégedett bizalom is érvényre jutott.

Valamennyi szolgáltatással rendre a nyugdíjasok voltak a legelégedettebbek, a diákok és az értelmiségiek a legelégedetlenebbek.

A könyvtáros egyöntetűen, kiemelkedően pozitív megítélését kézenfekvő lenne az adatfelvétel körülményeinek betudni; hogy az eredmények mögött tényleges elégedettség áll-e, arra a későbbiekben kitérünk.

A „nem tudom” válaszlehetőség megjelölése, illetve a válaszhiány (feltehetően e mögött is a tapasztalat hiánya rejlik) a katalógusoknál (31,4%; 14,0%) és a folyóiratoknál (30,6%; 13,7%) a legnagyobb arányú, ami a használói szokásokra vezethető vissza. A látogatók számottevő része nem él ezekkel a lehetőségekkel. A katalógusok esetében ráadásul a legkisebb a szórás, elhanyagolható a különbség a legalacsonyabb és a legmagasabb érték között, vagyis a legegységesebb a könyvtárankénti megítélésük. A katalógus valószínűleg még az elégedettek egy részénél is a könyvtárhoz szervesen, illően hozzátartozó apparátust jelent, ami a tájékozódás másodlagos - netán szükséges rossz -, de leginkább a könyvtárosok munkaeszközének tekintett nyilvántartás. Ez összefügg az olvasói igények típusával, a választási, keresési stratégiákkal. A kétfedeles és a családi könyvtárakban végzett 1989-es felmérésünk eredményei szerint a kölcsönzők kisebb hányada fordul meg a könyvtárakban konkrét szerzőre, műre irányuló igénnyel, s a szabadpolcon elérhető, könnyen hozzáférhető könyvkínálat miatt a kiválasztás nem a katalógusoknál kezdődik.(7)

A könyvek elhelyezésénél a válaszhiány, ill. „nem tudom” válasz érthetően kevés: a használók többsége könyvkölcsönző.

Az átlagos elégedettségi szint fölött éppúgy található családi könyvtár, mint hagyományos és kétfedeles könyvtár. Az elégedettség nem a könyvek (a szépirodalom betűrendben, a szakirodalom tudományáganként, ill. a szép- és ismeretközlő irodalom tematikus egységekben való) kihelyezési rendszere mentén differenciálódik. Az olvasók keresési szokásaihoz (választás vagy válogatás) alkalmazkodó könyvtárak felelnek meg az elvárásoknak, de az áttekinthetőség, az eligazodást egyszerűsítő térkialakítás, a kiválasztást megkönnyítő polckihaszorlás és a gyakoroltság, tapasztaltság, megszokottság legalább akkora jelentőséggel bír.

A berendezés megnevezéssel jelölt könyvtári belső környezetre vonatkozóan jelentős (mintegy negyven százalékos) az eltérés az egyes könyvtárak legrosszabb, ill. legjobb mutatója között, mégpedig kevés tartózkodás (magas válaszolási arány) mellett. Eszerint a látogatók számára korántsem közömbös, hogy milyen körülmények között töltenek hosszabb-rövidebb időt a könyvtárban; a szélsőséges megítélés pedig arra vall, hogy adott helyeken nem voltak tapintatosak nemtetszésük kimondásával.

A nyitva tartás a legmagasabb válaszolási aránnyal és általában nagyfokú elégedettséggel párosul, ezért feltűnő egy közepes könyvtár nyitva tartásának igen kedvezőtlen megítélése. Ennek a heti 33 órát üzemelő könyvtárnak a beiratkozott olvasók és a kölcsönzött dokumentumok alapján (1993. évi adatok) szinte azonos az igénybevétele, mint némely kétműszakos, heti 45-50 órában a látogatók rendelkezésére álló könyvtárának. Ez az észrevétel azért is figyelemre méltó, mert a szubjektív vélemények hitelképességét is érzékelteti.

A könyvtár a hagyományos dokumentumok kínálatára kapta a legalacsonyabb elégedettségi értéket.

A folyóiratválaszték minősítésében a legszélsőségesebb a könyvtárak megítélése, s itt találjuk a legrosszabb egyedi mutatót (nagy könyvtár 40,3%) is.

Az elégedettségi adatokat egybevetettük a használat és a periodikumokkal való ellátottság adataival.

Kiemeltük a mintából azokat, akik (317 fő) újság-, ill. folyóiratolvasás céljával (is) keresték fel a könyvtárat. Az időszaki kiadványok kínálatával való elégedettség aránya több, mint tíz százalékkal (48,7%-ra) csökkent a tényleges olvasók körében. A kis könyvtárakban, ahol a periodikák félesége a legkevesebb, e csökkenés fokozott mértékű, mintegy húsz százalékkal esett vissza az elégedettek aránya.

A válaszokat az újságolvasás iránti igények, az ellátottság jellemzői (nem egyszerűen a mennyiség, de az összetétel, sőt e kiadványok elhelyezési módja is) befolyásolták. Egy közepes könyvtárban relatíve alacsony használat mellett a választék gazdagságában nagy könyvtárral vetekedő, egy részlegben kihelyezett, impozáns látványt nyújtó folyóiratkínálat keltett kedvező visszhangot a válaszadókban. Egy másik közepes könyvtárban relatíve szegényes választék, intenzív használat mellett az átlagon jóval felüli az elégedettség; a korlátozott lehetőségekkel jól éltek, az olvasók érdeklődéséhez igazodva alakították ki az állományrészt.

A könyvkínálattal (az érdekeltek nagy száma miatt magas a válaszolási arány) a látogatók majdnem fele elégedetlen, vagyis minden második olvasónak van kifogásolnivalója. A könyvtárak közötti szórás közepes, vagyis van különbség a könyvtárak megítélésében, de inkább általánosnak mondható az elégedetlenség. A legkevésbé elfogadott szolgáltatás hatékonyságából sokat levon még az a körülmény is, hogy az olvasói érdeklődésre vonatkozó kérdésre válaszolók 10,6%-a (egyikük kifejezésével) „mindenevő”, ilyen arányban adtak („vegyes”, „különféle”, „minden”, „változó”, „sokféle”, „bármilyen”) meghatározatlan vagy kialakulatlan, ill. sokrétű érdeklődést jelző választ. Az ilyen típusú igények pedig az egymással egyenértékű, egymást helyettesítő művekből különösebb hiányérzet nélkül kielégíthetők.

Ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a könyvtár elsőrendű feladatának ellátását, az alapvető szolgáltatása színvonalát minősítő mutató nemcsak a legrosszabb, de nagyon alacsony, vagyis éppen a könyvek iránti elvárásoknak tudunk a legkevésbé, méghozzá igen gyenge szinten megfelelni.

A válaszokban természetesen a könyvtárhasználók egymással ütköző szubjektív értékítéletei köszönnek vissza, az eredményekbe eltérő értékelési szempontjaik is belejátszottak; az állomány esetében azonban a beszerzés feltételeiben, az igényekhez jól-rosszul közelítő gyarapítási gyakorlatban találjuk a meghatározó magyarázó tényezőt (mind az általános, mind a viszonylagosan egyenetlen elégedetlenségre).

A feltételekhez adalékul két összetevőt emelünk ki. Az éves eredeti költségvetés alapján számított beszerzési kvóta a FSZEK-ben elmarad mind az országos, mind a megyénkénti átlagtól. (8) A FSZEK-en belül az egy beiratkozott könyvtárra eső éves beszerzési keretben jelentékeny különbségek (155 Ft-334 Ft) vannak a kerületek között. (9) A könyv- és a folyóiratkínálat egységenkénti megítélését szemügyre véve: akad könyvtár, ahol mindkét mutató magasabb, ill. alacsonyabb, mint az átlag, s mindkettő megközelítően azonos elégedettségi fokot tükröz, de olyan is, ahol az egyik mutató átlagon aluli, a másik pedig átlagon felüli, ráadásul a kettő között számottevő különbséggel, ami arra utal, hogy adott könyvtárban vagy a könyvek, vagy ellenkezőleg, a folyóiratok kínálatával sokkal elégedettebbek (5. sz. tábla).

Mindebből a könyvtárak eltérő gyarapítási stratégiáira, az állománygyarapítási keret szűkösségéből adódó kényszerű lavírozásra lehet következtetni. Az adatok azt érzékeltetik, hogy egyes helyeken a meglévő keretek felhasználásával a különböző dokumentumtípusok beszerzésekor az állomány lehetséges szinten való egyenletes fejlesztésére törekcsenek, míg más egységben vagy a könyvek vagy a periodikák kínálatára helyezik a hangsúlyt.

Gyarapítási stratégiák az állománnyal való elégedettség alapján

Elégedettség	a könyvkinálattal %		a folyóiratkinálattal %
Gyarapítási stratégia/ a könyvtár jellemzői			
Egyenletes, alacsony szinten /közepes könyvtár, 54 féle periodika	49,6	< 5,8	55,4
Egyenletes, magas szinten /közepes könyvtár, 124 féle periodika	70,4	< 3,1	74,1
Egyenetlen, könyvcentrikus /nagy könyvtár, 152 féle periodika	60,7	20,4 >	40,3
Egyenetlen, folyóiratcentrikus /nagy könyvtár, 281 féle periodika	50,4	< 13,0	63,4
Hálózati átlag	56,9	< 4,0	60,9

Az elemzés viszonyítási pontja (az ellátás, az elosztás feltételeit jelképező adatok), a használók szubjektív megítélésén alapuló megállapítások jogossága megkérdőjelezhető, néhány kérdőjeles felvetés indokoltsága már nem: érvényesül-e a könyvtári ellátórendszerben elfoglalt helyből következő funkcionális munkamegosztás a hálózati könyvtárak állománygyarapításában? Egyáltalán, mennyire tudatos az állománygyarapítási gyakorlat? Egy tervszerűbb, összehangoltabb (fokozottan differenciált és specializált) állománygyarapítás önmagában, a feltételek javítása nélkül elégséges-e az igényeknek megfelelő, az elégedettség mértékét növelő, az olvasókat megtartó, a potenciális használókat megnyerő kínálat biztosításához?

A könyvtári ellátás értékelésének attitűdje

A könyvtár egészének teljesítményét a válaszolók döntő hányada minősítette jónak; az egyes szolgáltatások is (igaz, olykor éppencsak) kiváltották a többség elégedettségét. A mérleg nyelve összességében az elégedettség felé hajlik, de a könyvtárkép országos vizsgálatának (ennek végső következtetése: a könyvtár Magyarországon egyértelműen „pozitív jelentéstartalmú intézmény”, amelyről egyszerűen „nem illik” rosszat mondani) adataihoz képest nagymértékű negatív irányba való eltolódással. (10) (Igaz, az országos felmérés mintájába nem csak tényleges könyvtárhasználók tartoztak.)

Két összetevő, a használói elvárások és az ellátottság kölcsönhatásaként mutakozó eredményesség értékeléséhez nézzük meg közelebbről a vélemények mögött fellelhető válaszolói beállítódás jellegzetes típusait. Elemzésünk e pontján el kell tekintetünk az észrevételek, a megállapítások számszerűsítésétől, mivel a válaszok mögötti motivációk egymást átszöve jelennek meg.

A könyvtárral való elégedettség, ill. elégedetlenség okairól egy nyitott kérdés segítségével faggattuk látogatóinkat.

A pozitív megítélésnek szánt alábbi megjegyzésekből kitűnik, hogy az ínségkonyhaként vagy menedék-helyként funkcionáló könyvtár sokak szemében már elegendő ok az elégedettségre: „Hogy egyáltalán lehet kölcsönözni.”; „Szükség van a könyvtárra, olvasni muszáj.”; „A könyvtár meglétével vagyok elégedett.”; „Már az jó, hogy egyáltalán van könyvtár.”; „Hogy létezik.”; „Hogy vannak.”; „Jó, hogy vannak.”; „Vannak.”; „Avval, hogy bejöhettek ide.”; „Békés hely.”; „Nyugodt légkör.”; „Csend, nyugalom, kényelem, kiszolgálás. Itt erre van igényem.”; „Elsősorban az igen olcsó éves tagdíjjal.”; „Nyugdíjas vagyok, kevés a jövedelem, de a kölcsönzési díjat nem tartom soknak.”; „Az árakkal, mert a mai viszonylatban olcsónak mondható.”.

Felfedezhető a kifejezett igénytelenség („Túlzott igényem nincs.”; „Igen ritkán távozom üres kézzel.”), a kapcsolatszegénység („Jó ide jönni és pár szót váltani a könyvtárosokkal.”; „Ide úgy jövök, mint amikor az ember a barátaihoz megy egy kis tereferére.”), a kiszolgáltatottság („Sok szép könyv van, kellemes és békés dolog ide járni. Köszönet, különösen azért, mert akinek nincs pénze, az is értékes elfoglaltságot találhat.”) jele is. A könyvtárhasználó örömmel elégszik meg a pusztá lehetőséggel, tudomásul veszi, elfogadja a meglévő adottságot, sőt megilletődött hangon hálálkodik is érte. Bizonyára nem a túlzott igényességéből táplálkozik a sommásan „mindennel” való elégedettség sem.

A hátrányos helyzetből fakadó, a társadalom periferiájára szorultak másodrendűségi alapállásából következő „megelégedést” nem nyugtázhatjuk elégedettségként.

Alkalmazkodó, nem követelőző, jogokat nem formáló értékelési szempont vezérelhetette azokat is, akiket kimondottan a könyvtáros megnyerő személyisége készítetett pozitív értékítéletre. („Nagyon kedvesek és segítőkészek a könyvtárosok. Számomra ez nagyon fontos.”; „Emberi hangon beszélnek az alkalmazottak.”; „Szolgáltatásuk, s más igényem nincs. Csak esetleg jobb könyvek.”; „A könyvtárosok emberszeretetről, türelméről csak jót tudok írni. Halk szavú, kedves emberek, ide felülni jön az ember.”; „Kedves a kiszolgálás, soha nem türelmetlenek, agresszívek.”; „Személyhez szóló, udvarias figyelmesség.”; „Udvariasak, figyelmesek, segítőkészek, de nem erőszakosak.”; „A könyvtárosok kedves, segítőkész, türelmes együttműködésével.”; „A könyvtárosok segítőkészségével, mert bármikor mosolyogva a rendelkezésemre állnak.”; „A könyvtárosok nagyon készségesek, udvariasak, az ember kérését próbálják teljesíteni.”; „A könyvtárosok segítőkészségével és kedvességével. Azzal, hogy a lehetőségekhez képest megpróbálnak minden könyvet megszerezni.”; „Amikor én a könyvtárban dolgozók segítő közreműködését kértem, a lehetőség keretein belül mindig mindent megkaptam.”; „Azt hiszem, az ellátás és a berendezés közepes volta nem az Önök hibája.”)

A könyvtáros humanizmusának köszönhető érzelmi azonosulás jellegzetes forrása a könyvtárral való elégedettségnek. Ez olyan érték, mely szolidaritást ébresztve áttevődik, kiterjed a könyvtár egészére, s a szolgáltatások nivójától függetlenül pozitív értékítéletben jut kifejezésre. Az érzelmileg azonosulók megnyilvánulásai arra lehet következtetni, hogy e csoportba tartozók átmenetet képviselnek az érzelmi okokból elfogadóan, és a megértően viszonyulók között.

A megértő hozzáállást tanúsítók hajlamosak a belátásra, számolnak a korlátozott feltételekkel. Belenyugodva a megváltoztathatatlanba, lemondóan, elnézően, néha már-már lenézően, de beletörődve a szükséges rosszba, teszik meg észrevételeiket, melyekből az is kitűnik, hogy nem a könyvtárat hibáztatják a hiányszágokért. („Elégedett vagyok az emberi erőforrás (munka, szíveslátás) által megoldható szolgáltatásokkal. /Elégedetlen/ Az érzékelhető anyagi erőforrás-hiánnyal.”; „Örülnék a nagyobb könyvválasztéknak, bár nem vagyok elégedetlen, mivel tudom az anyagi körülményeket.”; „Szeretném, ha több új könyv lenne, bár tudom, hogy /sajnos/ ez anyagilag nem lehetséges.”; „Lehetne több könyv is, de a mai gazdasági helyzetben ez érthető.”; „Nem vagyok elégedetlen, tudomásul veszem a pénzhiányt és azt, hogy nem tudnak minden kiadványt megvenni.”; „Amiről nem a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár tehet.”; „Elégedett vagyok elsősorban a könyvtárosok segítőkészségével, valamint a könyvtár méretéhez képest rendelkezésre álló dokumentum- anyaggal.”; „Szívesen megnéznék 1-1 külföldi folyóiratot is - de erre valóban vannak speciális könyvtárak is.”; „Nem vagyok elégedetlen, mert ez egy kerületi közkönyvtár, általános igényeket kell kielégítenie. Nyilván egy szűkebb, részletesebb sekunder literatúrába itt én nem találnék anyagot, de ez nem is feladata a könyvtárnak.”; „Feltehetően az anyagi eszközök hiánya miatt az új könyvek kevés számban fordulnak elő, a könyvek többsége velem közel egykorú.”; „Azért, mert megszoktam.”; „Ez van.”)

A könyvtárral való elégedettség esetenként, némi naivitással párosulva, rendkívüli bizalmon alapul: a könyvtár olyannyira tisztelt és magasra becsült intézmény, mellyel kapcsolatban föl sem merülhet a hibásnak még a gyanúja sem, s a tapasztalt kellemetlenségek miatt egyenesen átvállalják vagy használatáiraikra hárítják a felelősséget.

- „A könyveket nem mindig találom, de lehet, hogy az én hibám.”

- „Elégedetlen még nem voltam, maximum magammal, ha pénteken későn érkeztem, és nem találtam videófilmet.”

- „A krimi címszónál képtelen voltam megtalálni egy könyvet. Az írók rendszertelenül követték egymást. Tudom, hogy az olvasók nem teszik vissza rendesen a könyvet, mégis kicsit bosszantó.”

- „Kevés friss irodalmat (újdonst) látok a polcokon; de az is lehet, hogy rossz helyen keresem őket.”

- „Az olvasótársaimmal, már persze azokkal, akik csak kiviszik a könyveket, de nem hozzák vissza és így más meg hiába keresi. De ez nem az önök, hanem olvasótársaim hibája.”

A hálózat könyvtárait látogató felnőttek nagyobb része (a számadatok alapján) elégedett a könyvtár szolgáltatásaival, más kérdés, hogy „felnőttek” tekinthető-e a könyvtárhasználói magatartás módja. A könyvtári szolgáltatás színvonalának megmértet, de egy alacsony elvárású küszöbrel találkozáva felértékelődött. A „már hozzászoktam” mentalitással egyet biztosan nem tehet a könyvtár, azt, hogy lekezel, mert kiváló oka az életfeltételek, életmód által lehetővé tett, meghatározott művelődéshez való viszonyban gyökerezik. Ez a művelődési szokás bizonyos igénytelenségre vall, ugyanakkor (a könyvtár felkereséséig vezető) aktivitást feltételező könyvtárhasználói igényként jelenik meg. A „már hozzászoktam” nagyon is akceptálható mentalitás; sokak számára a könyvtár a szabadidő hasznos és kellemes eltöltésének egyetlen elérhető lehetősége. A könyvtárnak a szolgáltatásokkal való elégedettség mértékét kell lebecsülnie, és a könyvtárhasználókhoz hasonló megértő viszonyulással az önnön érdekeik képviselőjére képtelenekeket átvállalni érdekeik hatékonyabb érvényesítését.

Nem hiányoznak a tárgyyszerű vélemények sem; a tényleges, abszolút elégedettségéről hitelesen szólók az elégedettség okaként a legkülönbözőbb, a számukra értéket jelentő tényezőt felvonultatva figyelmeztetnek arra, hogy mi mindenre kell (és véleményüket a tárgyilagos bírálatokkal szembesítve), mi mindenre kellene ügyelnie a könyvtárnak, hogy a használók érdeemesnek tartsák látogatni az intézményt.

- „Örülök, hogy van a közelemben és nem kell sokat utazni miatta.”
- „Jól frekventált helyen van.”
- „Kár, hogy nagyon messze lakunk ettől a könyvtártól, különben biztosan gyakrabban látogatnánk.”
- „Olyan otthon érzem magam, mintha klubhelyiségben volnék, nagyon szeretek itt lenni.”
- „Meg kéne próbálni valamiféle klub-jelleget kölcsönözni a könyvtárnak, különösen a „törzs-olvasók” számára.”
- „Érdemes maradni, mert hosszú a nyitvatartási idő.”
- „A kerületben minden könyvtár csütörtökön van zárva, sokszor ez nagy gondot okoz nekem.”
- „Legalább iskolai szünetekben már délelőttől kezdve nyitva lehetne.”
- „Érdeklődés szerint könnyű tájékozódni.”
- „Nincsenek betűrendben a könyvek, nehéz megtalálni egy-egy keresett könyvet.”
- „Nem találok meg könnyen a könyvet, amit keresek több helyen is lehet.”
- „Elrendezés: átlátható, jól lehet benne tájékozódni.”
- „Nagyon tetszik, hogy olyan kicsi és otthonos. Jobban szeretem, mint a nagy könyvtárakat.”
- „Emberi méretei vannak a központi könyvtárakkal és az aprócska helyekkel szemben.”
- A tárgyyszerű, egyben kritikus szellemben megnyilatkozók között kevesen vannak, de vannak, akik öntudatosan, határozott és magas szintű igényekkel lépve kategorikusan fogalmaznak, alkalmasint folyamatokban vagy komplex módon értékelik a szolgáltatásokat. Az eltérő, de egymást nem kizáró igények összességéből alakul ki a korszerű, sokoldalú szolgáltató intézmény iránti elvárás.
- „Kevés a folyóirat. Kevés műszaki könyv. Kis lemezválaszték. Kazetták minősége. Sokszor zavarom a munkában a fiatalabb korú vendégek (hang).”
- „Az újságok választékával, az új könyvek kevés számával, valamint avval, hogy megjelenésük után csak hónapokkal lehet hozzájutni.”
- „A magnókazetták elavultságával (régiségével), mert ha újak lennének, magam is kölcsönöznék.”
- „Létre lehetne hozni egy számítógépes rendszert, on-line katalógussal, mint pl. a BME Központi Könyvtárban.”
- „A technikai dolgok minőségével, melyeket a tagok használhatnak.”
- „Drága a fénymásolás és rossz a minősége.”
- „Irodalmi estek, körök („klubok”) hiányával; csodálatos lehetősége a kulturált fiatalok összehozásának, amelyre az egész politikai apparátus képtelen.”
- „Folyóiratok drasztikus csökkentésével.”
- „Megdöbönt az a folyamat, amelynek következtében a napilapok, hetilapok, folyóiratok választéka évről évre szűkül, holott a kiadványok száma nő (feltételezem, hogy ennek anyagi feltételeit az önkormányzat lenne hivatott megteremteni).”

A szolgáltatások minősége

Az elégedettség és elégedetlenség forrására irányuló nyitott kérdések válaszait elemezve a következő szempontokat tartottuk lényegesnek: hányan és kik alkottak véleményt, mely tényezők fontosak a használók számára, hogyan oszlanak meg az értékítéletek, milyen okok állnak a szolgáltatások minősítése mögött, s mik az ezekből levonható következtetések, ill. a belőlük adódó feladatok.

Az elégedettség és/vagy elégedetlenség tárgyához a minta 80,7%-a fűzött konkrét észrevételt. Ez önmagában kifejezetten jó arány, különösen ha meggondoljuk, hogy a könyvtárlátogatásra szánt idő esetenként behatárolt, így valószínűleg siettek azok, akik csupán visszautaltak a tételeken már aláhúzott értékelésre, akik a rövid mindennel, ill. nemmel válaszoltak, avagy egyszerűen kihúzták a bírálatra hagyott válasz helyét. Az utóbbiak lehetnek tényleg teljesen elégedettek, de az értékelhetetlen válaszokból néhol az is kitűnik, hogy nem könnyű megfogalmazniuk tapasztalataikat. A válaszolási arányban az egyes foglalkozási csoportok között nincs kirívó különbség; a legaktívabbak a tanulók, a legpasszívabbak a fizikai munkások voltak.

A megkérdezettek 32,6%-a mindkét értékmozzanatra vonatkozó rovatot kitöltötte, 42,6%-a csak pozitívumot, 5,5%-a csak negatívumot nevezett meg. Döntően tehát elégedettségüknek adtak hangot, ugyanakkor jelentős hányadot képviselnek azok, akik differenciáltan szemlélik a könyvtári ellátást (bizonyos vonatkozásban jó, másban rossz élményekkel telten). Nemcsak többen jeleztek vissza kedvezően, de több összetevő

említésével is nyomatékossították véleményüket. Míg a pozitívumokról íróknak 54,3%-a nevezett meg egyetlen tényezőt, addig a negatívumot említők 76,7%-a emelt ki egyet. Összesen mintegy három és félezer megjegyzést értékelhettünk.

Elégedettséget kiváltó tényező a foglalkozási csoportok közel azonos arányban (hetven és nyolcvan közötti százalékban) neveztek meg; ettől kissé elmaradnak az értelmiségiek kritikus szemléletük, és a fizikai munkások tartózkodásuk miatt.

Az elégedetlenek sorából messze kiemelkedik a jövő értelmisége; a legtöbb kifogással az egyetemi, főiskolai hallgatók éltek (61,8%), a középfokú oktatási intézményekben tanulóknak és az értelmiségiek majd fele talált kivétlenülót (44,7%, 45,0%); a fizikai dolgozók nemcsak a válaszadásban bizonyultak a legközömbösebbnek, de a bírálathoz is az utolsó helyen (26,1%) állnak. (A közölt adatok a mintában való részarányokhoz viszonyítottak.) A legkritikusabbak a fiatalok, talán azért is, mert számukra máshol nem kielégíthető „létszükséglet”, mással nem pótolható a könyvtári szolgáltatás, s talán azért is, mert koruknál fogva még nem szokták meg az adottságok elfogadását, kevésbé hajlandóak respektálni a realitásokat, s jogot formálnak a színvonalasabb könyvtári ellátásra. A diploma közelsége, ill. a magas iskolai végzettség fokozott elvárásokat indukál a könyvtárral szemben. Akár indokoltak, akár nem ezek az elvárások, csak a hiányosságok megszüntetésével tudja a könyvtár használóinak és pártfogóinak megnyerni e réteg tagjait.

A könyvtár konkrét szolgáltatásainak felsorolásával orientáltuk a nyitott kérdésekre való válaszolást; megfigyeléseink szerint ez két jellegzetes stratégiával párosult. Voltak, akik visszatértek a felsoroltak közül arra a jellemzőre, mely számukra kivételesen fontos, s megerősíteni, indokolni akarták minőségüket; mások épp ellenkezőleg, a megadott kategóriákból hiányzó, de számukra fontos körülményt „beemelve” fejtették ki észrevételüket.

A két válaszadói eljárásban közös vonás a fontosság (végül is önként döntöttek, használói értékrendjük jegyében arról, hogy mit tartanak említésre méltónak). Az észrevételek egyfelől alátámaszthatják a számadatok alapján tett megállapításokat, másfelől teljesebbé tehetik a könyvtárról alkotott képet. E könyvtárképben kétharmadnyi részt mindössze három tényező foglal el. Legtöbben a legjobb megítélésben részesülő könyvtárosokra (a minta 44,8%-a) és a legrosszabb minősítést kapott könyvkínálatra (30,7%) vonatkozóan tartották szükségesnek kifejteni gondolataikat. E kettőtől nagy távolságra lemaradó, de a további motívumok leszakadó mezőnyéből még mindig kiemelkedő témakörrel, a könyvtári miliővel a megkérdezettek 18,0%-a foglalkozott.

Statisztikánk ismeretében várható volt, hogy a legnépszerűbb, leggyakrabban igénybevett szolgáltatással, a könyvkölcsönzéssel kapcsolatban a látogatók legszélesebb körének érdekeltsége miatt és bősz tapasztalata alapján jócskán lehet mondanivalója.

Az is érthető, hogy egyéb elemek (videókazetta-kölcsönzés, a választék általában véve, a könyvek elrendezési módja, a nyitva tartás, a folyóiratok kínálata, a hangzóállomány, a könyvtárhasználat lehetősége, a helybeni használat, a könyvtár funkcionális megközelítése, az adminisztráció problémaköre, a közelség stb.) relatíve alacsony előfordulással, szétaprózódva oszlanak meg a könyvtárkép fennmaradó harmadában. Bizonyos szolgáltatásokról azért írtak ritkán, mert csak egy szűk réteg érdekeltségi körébe tartoznak, s az ő könyvtárhasználati szokásaikban sem töltönek be kiemelt szerepet (kézikönyvtár, katalógus, előjegyzés, könyvtárközi kölcsönzés, szakrészleg). Másokra (rendező, fénymásolás, technikai eszközök, kiállítás) az igényeknél kevesebb lehetőséget biztosít a könyvtár; a megszokás elnyomja a lappangó óhajokat (hétvégi nyitva tartás, diafilm-kölcsönzés, büfé), így ezeknek jóval kisebb a súlyuk, mint az elterjedt, ill. hagyományos könyvtári szolgáltatásoknak. Akad természetesnek vett körülmény is, mint például a könyvtár közelsége, így ez sem került előtérbe.

Azt viszont semmiféle statisztikai nyilvántartás nem sejtette, hogy a könyvtáros jelenti használóink könyvtárképének domináns összetevőjét, egyben dominánsan pozitív alkotórészét. A két leggyakrabban említett momentumnál (a könyvtáros és a könyvkínálat) adott értékelések ugyanis visszaigazolják az elégedettség mértékénél kimutatott adatokat. Az indoklásokban a könyvtáros szinte kivétel nélkül pozitív jellemzőkkel jelenik meg. Elsősorban a könyvtárosok emberi tulajdonságait dicsérik, nem fukarkodva a hízelgő, de nyugodtan állíthatjuk, őszinte elismerést tükröző jelzőkkel. A könyvtáros udvarias, segítőkész, kedves, figyelmes, előzékeny, toleráns, barátságos, készséges, szolgálatkész, szívélyes, rendes, közvetlen. Méltányolják hozzáállásukat, az olvasókkal való bánásmódot, hálásak a kapott emberi szóért. Jóval kevesebbszer utalnak a könyvtáros intellektuális tulajdonságára, szakértelmére, tudására, műveltségére, szakszerű tájékoztató tevékenységére. Tegyük hozzá, a tájékoztatással leginkább élő diákok emlékeztek meg legkisebb arányban a könyvtárosról, ami vélhetően annak a - megnyugtató - jele, hogy a szemükben magától értetődő, s nem külön erényként respektálandó az igénybe vett könyvtárosi segítség.

A könyvtáros értékelése a használók elvárásából eredeztethető; az emberi kapcsolatok, a partnerség iránti szükségletre érzékenyen reagálni képes könyvtárosi viselkedés elismerésének tanúi lehetünk.

A könyvtáros a könyvtár jó hírének záloga („Őnök szoktak mosolyogni. Ez jó.”). Féltő, hogy ez a biztosíték lassan veszélybe kerül („Néha sokan vannak, és ez fejetlenséget okoz. Idegesebben foglalkozunk egymással.”); még nem az elégedetlenség, csak az aggodalom hangja jelentkezik („Néha fáradtan látom a könyvtárosokat.”). Egyedi megjegyzésként olvasható: „Akad munkavállaló, aki szolgálatkész, a legtöbbje barátságosan, fásult és unott.”, avagy: „Hiányolom a fiatal könyvtárosokat, akik megszerettetik velem az olvasást.”.

Elég gyakori, hogy nem a könyvtárosokat, hanem az ügyintéző, alkalmazott, a hölgyek, sőt eladó, vagy egyszerűen a „stáb” megnevezéssel illetett személyzetet dicsérik a pontos, nyugodt, rugalmas, türelmes kiszolgálásért, a gyors „bonyolításért”, „ahogy az ügyfelekkel foglalkoznak”, az „udvarias vevőszolgálat”-ért. Ez mindenekelőtt abból adódik, hogy a könyvtár e válaszadók számára pusztán kölcsönzőhelyként funkcionál, bár az is érthető, ha a látogatókban összemosódik a könyvtáros és a technikai személyzet, mivel helyenként még a szakképzettség szerint elkülöníthető munkafolyamatokban sem érvényesül a megfelelő munkamegosztás.

A felmérésben előkelő helyezést elért, minden réteg számára egyformán fontos értéket jelentő könyvtári milióval való elégedettség is a munkatársak érdeme. A látogatók a könyvtárban a nyugodt, békés hangulatot, a kellemes atmoszférát, az esztétikus, kulturált környezetet, az otthonos, családias légkört értékelik (ill. együttd résznyi negatív észrevétellel hiányolják), amelyhez hozzátartozik, a rend, a tisztaság, a kényelmes és praktikus, „szép, nyugalmat árasztó berendezés, a képek a falon, a nagyon jó kirakat, a csendes, odaadó, valóban figyelmes segítség, amit a könyvtárosok nyújtanak.”

A könyvtárosnak (is) köszönhető könyvtáron belüli békesség, mely „nyugalommal, biztonsággal, sőt derűvel tölt el”, és a könyvtáros humánus magatartása miatt a könyvtár intézménye és a könyvtáros személye a külvilághoz képest felértékelődött („Itt találkozom azokkal az emberekkel, akik másutt és máshol mindig csak rohannak.”). Ennek ellenére kétségtelven a könyvtáros személyisége határozza meg a könyvtár presztízsét.

A könyvkínálat véleményezői 38,7%-ban adtak pozitív, 51,8%-ban negatív értékelést, és 9,5%-uknak volt mindkét előjelű észrevétele. A legilletékesebbek (bizonyára a rendszeres olvasók, a gyakoribb könyvválasztók érezték indíttatva magukat a válaszolásra) szerint a könyvvállományra vonatkozó összes megállapításon belül már csak 44,0%-os az elégedettségi szint.

A főiskolások, egyetemisták 33,3, a középiskolások 24,2, az értelmiség 21,7; a nyugdíjasok 20,7, a fizikai munkások 7,8 százaléka élt kifogással. Visszaulva a kölcsönzések rétegspecifikus jellemzőire, ebből az következik, hogy a könyvtár különböző, de nem elhanyagolható mértékben marad adósa szinte valamennyi olvasói rétegnek.

A könyvek választékáról az elégedettség és elégedetlenség okán egyaránt szólnak differenciált értékelést tartalmazó választípusaiból idézünk:

- „Mindig találok valami érdekes könyvet. → ← A frissen megjelent könyvek csak késve érnek ide. A klasszikusokból kevés a választék. A népszerű könyvek nagyrésze már nem korszerű.” (Értelmiségi)
- „A régi irodalom jó, és igényes a választék. → ← Kevés az új könyv.” (Diplomás nyugdíjas)
- „Szépirodalmi választéka igen gazdag. → ← Különböző szakkönyvekből kevés a választék.” (Középiszkolás)
- „Útkönyvek, szépirodalom választéka. → ← Műszaki könyvek, történelmi, politikai könyvek kínálata.” (Értelmiségi)
- „Széles könyvválaszték. → ← Kötelező olvasmányokat - aktuális idejükben - nem mindig lehet megtalálni.” (Középiszkolás)

A pozitív értékeléseket némi leegyszerűsítéssel három (olykor egymást átfedő) csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba tartozó válaszolókat a vegyes vagy képlekeny érdeklődéshez kötődő válogató, böngésző stratégia jellemzi, s a meghatározatlan, bizonytalanul körvonalazható igényekkel érkezőkben már önmagában a „sok könyv van” benyomásával egyszerű az elégedettség érzetét kiváltani. („Sok könyv van, ezért tudok válogatni.”; „Van elég olvasnivaló.”; „Mindig találok kedvemre való olvasmányt.”; „Minden témában találok irodalmat.”; „Sok olyan könyv van, ami engem érdekel.”; „Találok még sok olyan könyvet, amit nem olvastam, vagy szívesen olvasok újra.”; „Gazdag a kínálat, mindig találok magamnak és családomnak érdekes olvasnivalót.”; „Szakkönyveket nem itt kölcsönzök, az olvasnivaló könyvekkel pedig elégedett vagyok, mindig van mit választani.”; „Szegény időkben mindig van könyv az újdonságpolcon.”; „Új könyvek is találhatóak.”; „Sokrétű irodalom.”; „Sok érdekes könyv van.”; „Sok könyv van.”; „Megfelelő mennyiségű könyv van.”; „Bőséges könyvkínálat.”; „A könyvekkel, mert van választék.”; „Bármely témával kapcsolat-

ban található könyveket.” A válaszokban leplezetlenül jelen van a valami olvasnivalóért betérők igénytelensége is.

A második - határozott(abb) céllal, a (ki)választás igényével jelentkező - csoport reális visszafogottságról tesz bizonyosságot; elégedettségüket az alábbi kifejezésekkel vezetik be: „aránylag”, „többé-kevésbé”, „viszonylag”, „majdnem”, „szinte mindig”, „általában”, „legtöbb esetben”, „többnyire”, „nagy részt”, „az ember megtalálja, amit keres”. Az olvasók belátják, hogy igényeik sokrétűek ugyan, de az egy-egy témára irányuló érdeklődés is széleskörű, s tudatában az ellátási feltételek szűkösségének, nem támasztanak túlzott követelményeket.

A harmadik csoportot a ténylegesen (és relatíve) elégedettek alkotják: „A könyvek választéka egy-egy kiragadott témában sokoldalú (pl. művészetek, történelem).”; „Úgy gondolom, bőséges a „kínálat” történelmi, filozófiai témájú könyvekből. A XVIII-XX. századi irodalmi anyaggal is elégedett vagyok.”; „A hittel és kultúrával foglalkozó könyvek választékával, mert más könyvtárban kisebb a választék.”; „Sok régi írótl vannak könyvek.”; „Jó, hogy ritka könyveket is meg lehet találni.”; „Eddig olyan könyvet is megtaláltam, amit máshol nem.”; „Nagyon jó a széles gyűjtőkör, illetve, a többi Szabó Ervin Könyvtárral szemben itt szinte mindig megtalálom, amit keresek.”; „Viszonylag jó a választék ahhoz képest, hogy csak egy kis fiókkönyvtár.”; „Hogy nem sok bölcsész hallgató használja, így elérhető a speciális könyvek.”; „Meglepő volt számomra, hogy a tanulmányaimhoz néhány alapvető könyvet csak itt találok meg. Ennek persze az is lehet az oka, hogy viszonylag kicsiny a kereslet ezekre a művekre. Mindenesetre ez nekem óriási segítség.”; „A realitásokat figyelembe véve (anyagiak) gazdag a választék.”.

Sajátos módon már a pozitív vélemények is sejtetik az ellátás problémáit, amelyeket a negatív oldalon szereplő észrevételek tesznek nyilvánvalóvá. Azok, akik csak kifogással éltek a könyvek beszerzésével kapcsolatban, jobbra nem élesen fogalmazták meg kritikájukat, inkább szerény kérelemként, mintegy mentegetőzve, együttérzésükről biztosítva adják elő mondanivalójukat: „Az túlzás, hogy elégedetlen lennék...”, „Nem a könyvtárosok hibája, de kevés...”, „Szívesen venném...”, „Szeretnénk...”, „Örülnék...”, „Ha lehetséges...”, „Esetleg...” kezdetű mondatok mellett bőven találunk tárgyilagos bírálókat is. A tőlük származó megjegyzéseket a könyvtárak nagysága szerint rendeztük, megkönnyítve ezzel funkcionális szempontú megítélésüket.

Nagy könyvtárak: „Sajnos gyakran alapműveket nem találok meg a könyvtárunkban.” (Szellemi foglalkozású); „Kevésnek találom a klasszikus szépirodalomból a kínálatot. Az olvasótermi résznek rendkívül szűkös a választéka, és esetleges is. Ezen változtatni kellene, hiszen egy középiskolás igényeit sem elégíti ki.” (Értelmiségi); „Kevés a korszerű technikai és tudományos könyv. Új könyvek nagy késéssel vagy egyáltalán nem kerülnek a könyvtárba.” (Egyetemista); „Azt hiszem, a szakirodalom a kölcsönzött könyvek között kicsit kevés. És ami ott található, az nem a kellő mélységben eleméz (pl. irodalmi tanulmányok).” (Tanuló); „Új szakmai könyvek és technikai könyvek viszonylag kis száma.” (Szellemi foglalkozású); „Fontos, klasszikusnak számító művek kis példányszámban találhatóak, ezért gyakran nem elérhetőek (Shakespeare, Dante, Goethe stb.). Sok esetben hiányzik az új, korszerű szakirodalom, a könyvtár ilyen állománya nagyrészt régi.” (Egyetemista); „A könyvanyaggal igazán nem vagyok elégedetlen, de (ha pénzügyileg megoldható) örülnék a könyvanyag felfrissítésének, főleg a szakirodalom terén, valamint ha a könyvpiacra megjelenő könyvek hamarabb bekerülnének a könyvtárba.” (Egyetemista); „A középiskolai dolgozattámákhöz bővebb anyagot keresek, mint ami a könyvtárnak van.” (Tanuló); „A könyvek választéka lehetne bővebb, illetve naprakészebb.” (Szellemi foglalkozású); „Az újdonságok körében a jelenlegi sok alacsony színvonalú könyv helyett inkább kevesebb, de színvonalas könyveket kellene beszerezni. A világirodalom mai remekíróitól szeretnék olvasni.” (Nyugdíjas); „Lehet, hogy túl nagyok az elvárásaim, de kevésnek találom az 1989-től (a rendszerváltás óta) meglévő, addig meg nem jelentetett, és azóta már szép számmal meglévő könyveket.” (Fizikai munkás); „Az utóbbi időben kevés az új beszerzés, a régi olvasóknak egyre nehezebb jó könyvet találni.” (Értelmiségi); „Túl sok a régi könyv. Új könyveket ritkán látok. Hiányzik az új európai irodalom.” (Nyugdíjas); „Régi könyvek vannak, kevés az új. És ami új, azt átlagban nem lehet kölcsönözni.” (Tanuló); „Sok a régi könyv - ami önmagában véve nem baj - de kevésnek tűnik az újabb kiadású. A műszaki könyvek választéka kicsi, és nagyon régi kiadásúak.” (Nyugdíjas); „Több világirodalom, frissebb, modernebb összetétel kellene, sok a fölösleges könyv. Terhelik vele az állományt.” (Nyugdíjas); „A rendszerváltás óta nagyon kevés az új könyv, és még mindig nagyon sok a zúzdára ítélt szovjet típusú olvasmány.” (Fizikai munkás).

Közepes könyvtárak: „A szakkönyvek választéka gyenge, ill. elavult.” (Önálló); „Szerintem nyelvkönyvekből lehetne nagyobb a választék.” (Tanuló); „Kevés a praktikus könyv (barkácsolás, szerelés).” (Értelmiségi); „Megjelent új könyvekhez nem lehet hozzájutni.” (Nyugdíjas); „Az újabb könyvek választéka meglehetősen szegényes.” (Nyugdíjas); „Valószínűleg pénzügyi okokból sok mű nincs meg az utóbbi évek könyvkiadásaiából.” (Nyugdíjas); „Gondolom pénzügyi lehetőségek korlátozzák az újabb könyvek beszerz-

sét. Ezt legkézzelfoghatóbban a képzőművészeti könyveknél tudom mostanában lemérni." (Nyugdíjas); „Alig van új könyv; hónapokkal később - megjelenésük után - kerülnek (kevés) ide." (Nyugdíjas); „A választék kissé elavult könyvekből áll." (Nyugdíjas); „A könyvek nagy része elavult. Kevés az új könyv és ezek is elég szűkkörűek." (Értelmiségi).

Kis könyvtárak: „Szakkönyvek is lehetnének." (Fizikai munkás); „A szakmatanuláshoz szükséges tan-könyveket hiányolom." (Munkanélküli); „A tudományos részt ritkán frissítik fel. Jó lenne több választék ebből a témakörből." (Tanuló); „Lehetne több gyógyönykönyv, természetes életmóddal foglalkozó könyv." (Fizikai munkás); „Sok az avult könyv pl.: a fotózás témakörében; ezek, mivel technikai ismereteket is tartalmaznak, ha régiiek, szinte hasznosíthatatlanok. Örülnék neki, ha több „korszerűbb" újabb fotós könyv lenne, de ez szerintem sok szakterületre igaz. Több új könyv kellene!" (Foglalkozás nélküli); „Kevés az új könyv." (Fizikai munkás); „A kínálat lehetne kicsit frissebb, bővebb, az egyes keresettebb könyvekből több példány." (Értelmiségi); „Némely kategóriában a könyvek nagyon régiiek, elavultak, hiányosak." (Fizikai munkás); „Gyorsabb könyvvállomány-csere." (Nyugdíjas).

A leggyakrabban előforduló hiányosságok nem mutatnak túl a könyvtárak feladatkörén; a választékokat illetően a kínálatból hiányzó könyvek nem sorolhatók szűk réteg specifikus, periférikus érdeklődési körébe. A szakkönyvek jellege aligha haladja meg egy közművelődési könyvtár gyűjtőkörét, aminthogy a tanulók elégedetlensége sem egyszerűen a kötelező irodalom korlátozott példányszámának a következménye. (A több példányos kíváncsi hátteréről annyit, hogy a könyvek beszerzésekor példányszámokban jóformán nem, csak példányban, ráadásul a választék kemény szelekciójával tudnak a könyvtárak gondolkodni.) A kínálatból hiányolt témák magyarázzák bizonyos tartalmú könyvek (sőt általában a könyvek) alacsonyabb részesedését a forgalomból.

Az új könyvek hiányát nehezményezik leginkább, ami nem egyszerűen kevés, de emlékeztük szerint egyre kevesebb. Nem csak az újdonságok iránti igényt fejezik ki, de szükségesnek tartanak az állomány cseréjét, az inkurrens, érdektelen, elfekvő, az ellátottság mutatóját torzító művek kivonását is. Az olvasók számára, bár szeretnék böngészni („A könyvtár - szerintem - olyan, mint egy dzsungel. Rengeteg izgalom van abban, ha az ember felfedezi a dolgokat."), lehangelő látványt nyújtanak az agyonhasznált, újrakötött könyvekkel telezsúfolt polcok.

A könyvellátással, állománygyarapítással kapcsolatos tennivalók megállapításához a konzekvenciák direkt módon való levonása helyett a gondokat és a megoldásokat jól érzékelő, konstruktív válaszokat ajánljuk megfontolásra. (Ezek szorosan összefüggnek az általunk korábban kérdésként felvetett problémákkal.)

- „A kölcsönözhető könyvek számát szerintem legalábbis 10-re kéne növelni." (Egyetemi hallgató, nagy könyvtár)

- „Túlságosan „bölcész" szemléletű a választék." (Értelmiségi, nagy könyvtár)

- „Számítógépes tanfolyamhoz több könyvet kerestem, de se ebben, se a másik Szabó Ervin Könyvtárban nem találtam. Hasonló a nyelvkönyv és kazetta összehangolása." (Munkanélküli, nagy könyvtár)

- „Szakosodniuk kellene." (Őnálló, nagy könyvtár)

- „Ha jól tudom, természettudományos irodalmat gyűjtenek - ebből nem elég differenciált a választék! (Sorozatok, új könyvek)." (Értelmiségi, nagy könyvtár)

- „Több (jobb) propagált lehetőség kellene más (ill. a központi könyvtárból) könyvek átkérésére." (Értelmiségi, nagy könyvtár)

- „Könyvellátás; - ez pénzügyi kérdés - a hiánycikkekből esetleg lehetne fénymásolt példányokat kihelyezni. Vannak - számomra - fontos könyvek, melyek olvasóteremben sincsenek." (Egyetemi hallgató, nagy könyvtár)

- „Sajnálatos, hogy sok könyvből csak egy példány van és nincs olvasótermi." (Értelmiségi, nagy könyvtár)

- „Jónak találom, hogy most egyhetes turnusokban a legújabbban megjelent könyveket is kölcsön lehet venni." (Értelmiségi, közepes könyvtár)

A konstruktív módon megnyilatkozó olvasók láthatóan inkább megmaradni szeretnének a könyvtárban, semmint elmaradni. A könyvtár teljesítőképességét - az ellátást rendszerként felfogva - nem csak a meglévő, de a potenciális könyvtári tagok érdekében is növelni kell. Egyelőre szórványos az a fajta önértékelés, mely szerint „Általában megtalálom, amit keresek, bár ezt nem tartom nagy érdemnek, hiszen ez a könyvtár feladata".

A könyvtár egyéb jellemzői közül legtöbbször a videokazetta-kölcsönzésre tértek ki.

Azok a válaszolók, akik funkcionálisan közelítették meg a könyvtár véleményezését, erényként említették, „hogy nem csak könyveket lehet kölcsönözni, hanem filmet, lemezt és kazettát is". Elégedettek „...a széleskörű lehetőségekkel: videokazetta-kölcsönzés, fénymásolási lehetőség, kényelmes körülmények az itteni olvasáshoz", vagyis visszaigazolják a dokumentumtípusok iránti érdeklődést kimutató adatokat.

Megjelenik azonban az ellenpólus is: „Nagyon piacorientált lett a könyvtár (de ez minden könyvtárra igaz), túlságosan a videózás került előtérbe.”

„A videokazetták rendkívül kedvező feltételekkel kölcsönözhető”, ezért a szolgáltatás népszerű, noha színvonala korántsem kielégítő. Több kifogás éri a választékot, a kínálat összetételét és a dokumentumok minőségét.

- „Keveslem a videókezzetták választékát, kevés az új vígjáték.”

- „A videofilmek elég régiak és az árhoz képest nem elég sűrűn kapnak új filmeket. A választék nem elég kielégítő.”

- „A videókezzetták minősége egy kicsit kifogásolható.”

- „Egy-egy kazetta túlhasznált.”

- „A videokazetták minősége (főleg a gyerekeké) kritikán aluli.”

- „Komolyabb kifogás: a videotékában bővelkednek a vérben úszó akció-, horror stb. filmek. Jó lenne a választékot a „klasszikusok” (Bergman, Kuraszava stb.) irányába bővíteni.”

- „A kazettaválaszték nem elégíti ki a középiskolások igényét.”

- „A videokazetták választékával, elsősorban a mesekazettákat keveslem.”

- „Kevésnek találom a gyerekek részére készült mesefilmeket.”

- „A videokazetták választékából szinte teljesen hiányoznak a művészi irányú filmek.”

- „A videofilmek terén el kéne mozdulni kissé az igényesebb művészfilmek irányába.”

- „Szeretném, ha a videofilmek között több lenne az értékes: pl. régi nagy filmsikerek, magyar és külföldi egyaránt. Akció és horror film túl sok van máris.”

- „Véleményem szerint nem volt szerencsés fogás a videokazetta-kölcsönző megnyitása, mivel így a délutáni időszakban néha a tanuláshoz szükséges csend nem érvényesül.”

- „A könyvkölcsönzés és a videokazetta-kölcsönzés egy könyvtárosnál bonyolódik - főleg a visszavétel - ezért sokszor hosszú a várakozási idő.”

- „Ha már a videofilmek kölcsönzéséből valamiféle bevételre lehet szert tenni (úgy gondolom, igen) ezt a pénzt igenis művészfilmek vásárlására, gyarapítására kellene fordítani.”

- „A videokölcsönzők tömegével és nyüzsgésével, bár megértem, hogy anyagi okokból szükséges.”

Tévedés ne essék, a legtöbb bírálat a „siralmasnak” is minősített videokazetta-kínálatot éri, s bár a műfaj konkrét megnevezése nélkül, de főként a kommersz filmek kölcsönzői elégedetlenek az új filmek választékával. Ez az állományrész a rendszeres használók igényeit nem elégíti ki, s a szolgáltatás színvonalához képest kezdik sokallani az igénybevitelért fizetendő díjat. A díjtételért elvárható szintű ellenszolgáltatást határozottan, a könyvkölcsönzőknél jóval határozottabban, megkövetelve kérik számon.

A filmek tartalmára irányuló kritikák az egyoldalú kínálatra, az igényesebb választék hiányára vonatkoznak. Az értékes filmek iránt érdeklődők nem egyszer a gyarapításra fordítható keret növelésének forrásaként kezelik a videokazetta kölcsönzésének térítési díját, ám az érdeklődésüktől eltérő igények kielégítéséből származó bevételt saját igényeik javára fordítanak.

A videokazetta-kölcsönzés a feltételek és a szokások miatt bizonyos helyeken és napszakokban csúcsosodik. Az „iszonyú tumultus van” típusú megjegyzések kapcsán okkal vetődik fel a kérdés: a könyvtár, mint kulturális intézmény ilyen körülmények között eleget tud-e tenni a kulturált szolgáltatás követelményeinek?

ÖSSZEGZÉS HELYETT

Megkérdeztük a FSZEK hálózatának könyvtárait látogatókat, és ők ezt szívesen vették, nem egyszer köszönetüket is kifejezve fogadták. Együttműködésük, készségesen adott válaszaik azt bizonyították, hogy a könyvtári szolgáltatásokban valóban érdekeltek. A véleményük alapján megfogalmazható következtetéseket az adatok ismertetésekor leírtuk, a részkérdések elemzésekor a megállapításokból adódó feladatokat jeleztük. Végezetül csak a felmérés legfontosabb eredményét, legfőbb tanulságát akarjuk hangsúlyozni, ami nem más, mint éppen a könyvtárhasználatban való érdekltség erőteljes megnyilvánulása. Ez egyszerűen annyit jelent, hogy a könyvtárlátogatóknak szükségük van a könyvtárra, mégpedig a különböző motivációk és igények szerint egy sokszínű, sokrétű szolgáltatásra képes, differenciált feladatrendszerrel megtervezett, koordináltan működtetett szervezeti egységekből álló intézményre.

A magas válaszolási arány nagyfokú bizalomról is tanúskodik, mely fokozott felelősséget ró a könyvtárra. A válaszolók érdekltségük okán és bizalmukból eredően komolyan vették „feladatukat”, a válaszolást, s tették ezt azért is, mert feltételezték, hogy a könyvtár is komolyan veszi a megkérdezést. Amint egyikük szavaiból kiderül: „Alapjában véve elégedett vagyok a könyvtárosokkal. Segítőkések. És úgy veszem észre

a lap (kérdőív) miatt, hogy szeretnék a könyvtárat fejleszteni.”, várják érdemi meghallgatásuk kedvező következményeit.

A könyvtári ellátás fejlesztésének kötelezettsége csak ebben a naív megjegyzésben merülhetett fel a könyvtárosnak címezve.

A könyvtáros hatáskörében is akad bőven változtatnivaló; egy fejlettebb, magasabb szintű könyvtárhasználati kultúra kialakulása, ill. széleskörű elterjedése - hogy túl messzire ne menjünk - az ellátás feltételeinek javítása, a könyvtár működéséért felelősök hatékonyabb fellépése, eredményesebb stratégiája nélkül elképzelhetetlen, és az eredményes stratégiáig csak sokat emlegetett társadalmi szükséglet marad.

Barczy Zsuzsa

Jegyzetek

1. Pl.: Józsa László-Kiss Lajos: A marketing alapjai. Bp. RÁCIÓ, 1992., 83. p.; Sándorné Szennyessy Judit: A piackutatás kézikönyve. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978. 135. p., 149 p.
2. Budapest felnőtt lakosságának összetétele nemek szerint: férfi 45,3%, nő 54,7%; életkor szerint: 15-19 éves 9,9%, 20-29 éves 16,5%, 30-39 éves 16,4%, 40-49 éves 18,0%, 50-59 éves 13,6%, 60- éves 25,6%; az aktív keresők iskolai végzettsége szerint: nyolc általánost végzett 29,8%, szakmunkásképzőt végzett 17,0%, középiskolai végzettségű 31,9%, felsőfokú végzettségű 21,3%; az aktív keresők foglalkozása szerint: fizikai munkás 46,1%, szellemi foglalkozású 47,9%, önálló 6,0%.
Az adatok forrása: Budapest statisztikai évkönyve 1992. Bp. KSH, 1993.
3. Ld.: A FSZEK jelentései.
4. Az adatok forrása: TEKE és SZAKMA: könyvtári statisztikák. 1992. Bp. OSZK KMK, 1993.
5. Ld.: A FSZEK jelentései.
6. Barczy Zsuzsa: Az olvasói érdeklődés változása a kölcsönzött dokumentumok alapján = A FSZEK Évkönyve. 1985-1986-1987. Bp. FSZEK, 1991. 74-97. p.
7. Barczy Zsuzsa: Egy kísérlet végén, a gyakorlat elején. Bp. FSZEK, 1989.
8. Ld.: TEKE és SZAKMA. I.m.
9. A számítás alapja a FSZEK 1993. évi jelentése.
10. Gereben Ferenc: A felnőtt népesség olvasási és olvasmánybeszerzési szokásai. Bp. OSZK KMK, 1989.

A SZÁMÍTÓGÉPES SZOCIOLÓGIAI TÉMAFIGYELŐ SZOLGÁLTATÁS 10 ÉVE /1984-1993/

Bevezetés

Mikor néhány évvel ezelőtt a Könyvtári Híradó szerkesztője felkért a Szociológiai dokumentációs osztályon folyó számítógépes, magyar és idegen nyelvű témafigyelő szolgáltatást ismertető cikk megírására(1), először azt terveztem, hogy történeti áttekintést adok a szolgáltatások számítógépesítéssel egybefonódó alakulásáról. Amikor azonban átnéztem a témára vonatkozó irattári anyagainkat - terveket, beszámolókat, jelentéseket - meglehetősen bonyolult és ellentmondásos folyamat bontakozott ki előttem, sok-sok buktatóval, kényszerpályával, mellékvágánnyal és - a „történeti távlatból” szemlélő számára - hibás döntésekkel is tarkítva. S mivel magam csak 1989 óta vagyok résztvevője, majd irányítója a témafigyeléssel kapcsolatos munkáknak, jobbnak láttam, ha az említett cikkben beérem az akkori állapot népszerűsítő ismertetésével. Most, hogy évkönyvünk számára kell megörökítenem a folyamatot, nem mondhatok le a „hősor” bemutatásáról, és nem lennék hű a valósághoz, ha egy mindent elsöprő diadalmenet krónikása lennék.

A szociológiai témafigyelés alakulása a kezdetektől szorosan összefonódott a könyvtár számítógépes fejlesztési programjával, olyannyira, hogy a szolgáltatás előkészítése tette szükségessé a számítógépesítés megkezdését a 80-as évek elején. Nagyon hosszú ideig a Szociológiai dokumentációs osztály volt az egyetlen a FSZEK-ben, ahol számítógépet alkalmaztak a könyvtári feldolgozó munka céljaira, s lényegében a programok adaptálása, fejlesztése, tesztelése is a mi segítségünkkel zajlott. A témafigyelő szolgáltatás fejlődésének fentebb említett ellentmondásai legnagyobb részét a számítógépes munka eme úttörő jellegéből fakadnak, és a tagadhatatlanul elért eredmények és sikerek ellenére - egészen máig kísértenek.

I. ELŐZMÉNYEK /1978-1981/

A Művelődésügyi Minisztérium 1968-as rendelete(2) az egyes tudományos és szakterületek szakirodalmi információs ellátására országos tudományos szakkönyvtárakat, ezek köré pedig ún. kooperációs kört jelölt ki. Az 1978-as törvény és a végrehajtására született miniszteri rendelet(3) ezt lényegében jóváhagyta, s a 70-es évek végének fő eszménye a hasonló gyűjtőkörrel rendelkező könyvtárakból álló információs rendszerek kiépítése lett. A cél az országban meglévő dokumentumkincsben rejlő információs anyag mind hatékonyabb eljuttatása volt az érdekeltekhez.

A műszaki és természettudományok ill. a társadalomtudományok információellátásában kialakult egyenlőtlen fejlődés ellensúlyozására az MTA Tudománypolitikai Bizottság (TPB) Társadalomtudományi Koordináló Bizottsága (TKB) létrehívta a Társadalomtudományi Információs Munkabizottságot (TIM). A társadalomtudományi információ és dokumentáció felzárkóztatására és fejlesztésére létrejött bizottság először helyzetelemzést és fejlesztési tervet kért a legnagyobb társadalomtudományi könyvtáraktól, így a FSZEK-től is mint a szociológia országos tudományos szakkönyvtárától.

Az 1978 májusában készült előterjesztésben(4) merült föl először a már meglévő (elsősorban bibliográfiai jellegű) szolgáltatások továbbfejlesztése mellett olyan új dokumentációs szolgáltatás kialakításának szükségessége, amely a FSZEK központjába járó legfontosabb külföldi szociológiai lapok cikkeinek csaknem naprakész referálásán alapulna, s ezáltal a legnagyobb nemzetközi referálopapok késedelmisségét „felülmúlva”, a friss szakirodalmi információ iránti sürgető igényt kielégítené. Az előterjesztés a későbbiekben lehetségesnek tartotta a folyóiratok számának növelését és a külföldi könyvek bevonását a szolgáltatásba. Mivel ilyen tömegű információ kezelése csak számítógéppel képzelhető el, szükségessé válik megfelelő kapacitású számítógép alkalmazása. Az előterjesztésben fölmerült még a hazai vagy nemzetközi kölcsönös adatszolgáltatás igénye, s a koncepcióhoz tartozott a témadokumentációs feldolgozás segédeszközének - egy szociológiai teaurusznak vagy szótárnak a kialakítása is.

A TIM 1979 áprilisában megtárgyalta, lényegét tekintve elfogadta az előterjesztést és továbbította a TKB-hoz. Megállapította, hogy „a FSZEK az utóbbi 10 évben határozott lépéseket tett a szakirodalmi tájékoztató munka kialakítása és szélesítése irányába”, bibliográfiai szolgáltatásai kelendőek, tehát valós igényeket elégítenek ki, és hogy „a szociológia újabb gyors térhódítása, új intézmények létesítése, a kutatógárda növekedése, az igények differenciáltabbá válása parancsolóan megköveteli a szakirodalmi tájékoztató továbbfejlesztését”, a dokumentumbázis bővítését, a régi szolgáltatások továbbfejlesztését, új korszerű szolgáltatások kialakítását.(5)

A dokumentum messzehatón fontos megállapítása továbbá, hogy a Fővárosi tanács költségvetési és személyi keretei nem elegendők egy ilyen fejlesztési program megvalósításához. Ezért indokolt, hogy az első ízben egyszeri, majd évenkénti költség-többletet országos forrásokból biztosítsák.

A TIM-előterjesztés a fejlesztés feltételei között az állománygyarapítási keret 40-50 %-os növelésétől kezdve a technikai eszközök beszerzésén át a munkaerőszükségletig konkrét javaslatokat tartalmazott. Bár a fejlesztési program olyan szolgáltatások bevezetését is tartalmazta, amelyekre nem kerülhetett sor (pl. fordítószolgáltatás beindítása, szociológusok készítette külföldi szakirodalmi szemlék összeállítása, stb.), legfontosabb javaslata az idegen nyelvű témadokumentációs szolgáltatás és folyamatos témafigyelés lényeges kiszélesítése, és az ehhez tartozó másolatszolgáltatás biztosítása volt.

Az egységes társadalomtudományi információs adatbázis kiépítésére létrehozott alaphól a TPB először 1982-ben 750 000 Ft-os támogatásban részesítette a könyvtárat(6), s ezzel megkezdődhetek a FSZEK számítógépes információs ellátásának előkészítő munkálatai.

II. A SZÁMÍTÓGÉPES SZOCIOLÓGIAI TÉMAFIGYELŐ SZOLGÁLTATÁS ELŐKÉSZÍTÉSE /1982-1983/

Két esztendő telt igénybe, amíg megteremtődtek a szolgáltatás technikai és személyi feltételei. 1982 elején kezdte meg munkáját az osztályon a rendszer kialakításával megbízott rendszerszervező, aki továbbképzéssel programkészítésre is alkalmassá vált. Ő toborozta és irányította a külsősökből álló feldolgozó gárdát, amely már 1982 folyamán csaknem 1000 tételt produkált is. (A feldolgozásban az osztály tagjai mindvégig közreműködtek.) Az adatrögzítő felvétele 1983 augusztusáig váratott magára, hiszen a technikai feltételek csak akkor voltak adottak a rögzítésre.

1982 végén érkezett csak meg a Floppymat SP típusú adatrögzítőgépi és csak 1 évvel később, 1983 augusztusában szerezte be hozzá a könyvtár a kiíróberendezést.

Az üzemeltetéshez szükséges adatkezelő programok több menetben külső megbízással készültek 1983 folyamán. (A számítógép Pascal nyelvű kiépítése, a nyomtató karakterkészletének adaptálása több részletben, a kiíratási program kialakítása, stb.)

A két esztendő élénk tájékozódással telik el a más hasonló tevékenységet végző, de nálunk már jóval előrehaladottabb stádiumban lévő szolgáltatásokat végző könyvtárak körében. Elsősorban a KSH és az Országgyűlési Könyvtár a példa. Mindkettő szóbajön mint a miénknél nagyobb géphez való csatlakozás lehetősége, mint a szociológiát szintén dokumentáló, egy esetleges közös feldolgozásba bevonható kooperáló partner. A címleírástól a tárgyszavazásig munkamegosztással végzett kompatibilis feldolgozásra tett kísérletek azonban nem jártak sikerrel. A tapasztalatcsere eredménye, hogy a FSZEK az Országgyűlési Könyvtár által készített Világpolitikai információ feldolgozásának és szolgáltatásának gyakorlatát másolja - az adatlapok átvételétől a tárgyszavazás szisztemájáig.

Az előkészítő szakasz munka- és időigényes feladatai közé tartozott a dokumentációs tevékenység tartalmi és formai kérdéseinek megoldása. Elsődlegesen a dokumentumbázis, azaz a feldolgozandó folyóiratok körének meghatározása. (Ezt megelőzte a FSZEK központjába járó külföldi szociológiai lapok megrendelését érintő revízió.) A dokumentációba bevont folyóiratok számát kezdetben 80-ban állapították meg, hozzáátve, hogy később ez a szám bővülni fog.

A kijelölt folyóiratoknak nem minden cikkét szándékozták feldolgozni. A válogatás legfőbb szempontjai a következők voltak: a hazai szociológiai kutatás előterében álló tematikák legfrissebb külföldi irodalmának folyamatos figyelemmel kísérése, és a külföldi szociológia legújabb eredményei iránti figyelem felkeltése.

A külső munkatársak számára közreadott referátumkészítési szabályzat alapján a cikkek tartalmi feltárásában is ugyanezek a szempontok érvényesültek. A rövid, tömör (15 sor, 50 leütés) referátum készítésekor nem tartalmi összefoglalás a cél, hanem a magyar szociológia sajátos szempontjait figyelembevéve, a cikkben leírt kutatás eredményeinek már-már értékelő összefoglalása. (Ezért is nevezik eleinte a témafigyelő cédulát minden megrendelési felhívásban figyelemfelhívó lapnak.)

Az adatfeldolgozáshoz rendszeresített adatlapot és a címleírási szabályzatot egyaránt az Országgyűlési Könyvtártól vettük át.

A referátumon kívül a cikkek tartalmát deskriptorok segítségével is leírtuk. Eleinte az Országgyűlési Könyvtárban dívó szabad tárgyszavazásra voksoltak, később a kötött tárgyszókészlet kialakításához segítségül hívták a FSZEK feldolgozó munkájában már eddig is használt tárgyszórendszereket (a TO tárgyszavait, valamint a szociológiai könyvek jegyzékének ötéves kumulációjában és a Szociológiai Információban használt tárgyszavakat. Ezt kibővítették az Országgyűlési Könyvtár politikai dokumentációjának szociológiai

giai tárgyszavaival, és összevetették két, Jean Viet által készített tezausszal is, melyek közül eleinte nem a szociológiai(7), hanem az általánosabb társadalomtudományi(8) mellett döntöttek. A tárgyszavazás mód-szere a szabályzat szerint a következő volt. Két deskriptorlánc készítését írták elő: a vezéreszkriptorláncét (90 leütés, min. 3 szó) - ez a tezausz fölöttes fogalmait használva, a cikk központi témáit írja le, az aldeszkriptorlánc pedig (ugyanolyan hosszú) - a tezausz egyedi, specifikus szavait használva a vezéreszkriptor által közvetített tartalom kiegészítését, szűkítését célozza. Nem kötelező jelleggel használhatók voltak még ezenkívül tulajdonnevek - földrajzi, intézmény- és személynevek -, ha a cikk tartalma azt megkívánta.

A szolgáltatás megindításához szükséges címlista összeállításához szintén igénybevétték az Országgyűlési Könyvtár Világpolitikai információjának, és a KSH témafigyelő szolgáltatásainak címjegyzékén szereplő neveket mint potenciálisan szociológiai érdeklődésű megrendelőket, s ezeket a listákat kiegészítették a FSZEK szociológiai tájékoztató kiadványait megrendelő címnyagával. 1983 végéig ez is számítógépes rögzítésre került.

Az 1982-től tartó adatlapos feldolgozás révén az adatbázisban megfelelő mennyiségű és minőségű anyag gyűlt össze, s a próbafuttatások is sikeresnek bizonyultak, ezért egy 600 címre elküldött ingyenes próbacsomag terjesztése után 1983 novemberében végre elkészült az árkalkuláció és az 1984-re szóló megrendelési felhívás.

III. A SZÁMÍTÓGÉPES SZOCIOLÓGIAI TÉMAFIGYELŐ SZOLGÁLTATÁS ALAKULÁSA 1984-1988 KÖZÖTT

Számítógépes fejlesztés

Már az előkészítő szakaszban több jel mutatott arra, hogy a Floppymat SP mikroszámítógép nem egészen az, amire megrendelők számítottak. A rendszerszervező jelentéseiben eleinte óvatosan fogalmaz: „a Floppymat szűk kapacitása miatt olyan rögzítési eljárást kellett kidolgozni, amely egy időben tesz eleget keresési, gyűjtési és rendezési követelményeknek”, azaz az adatállomány szervezésének; „bizonyos adatállomány felett technikai hátrányok jelentkezhetnek”; vagy másutt - „a számítógép teljesítménye határt szab a szolgáltatásnak.”(9)

A korabeli jelentések szerint azonban úgy látták, hogy a számítógép hátrányai ellenére a kialakított szoftver alkalmas a szolgáltatáson kívül más könyvtári feldolgozó tevékenység céljaira is, pl. a címlista adatanyagának kezelésén túl a történeti szociológiai bibliográfia, a Szociológiai Információ készítésére, és alkalmassá tehető a külföldi referátumanyag alapján SDI-re, azaz szelektív témadokumentációs leválogatásra, és bármelyik anyag mutatójának elkészítésére.

1983 novemberében a TIM számára írt beszámolóban(10) a rendszert a következőképpen jellemzik:

„A rendszer jelenleg a következő feladatok ellátására alkalmas:

- annotációk rögzítése, visszakeresése, kiírásai
- megrendelői címjegyzék kiírása
- tárgyszójegyzék kiírása
- gyors visszakeresés mind az annotációk, mind a deskriptorokat tartalmazó [két külön!] lemezen (5 db logikai kapcsolat szerint)

A visszaírási és törölési történhet szerző, cím, információforrás szerint, deskriptorok alapján, vagy az annotáció szövegében.”

„... évi 5-600 annotáció rögzítése mellett 5-6 év múlva kell csak nagy kapacitású számítógépet használnunk a visszakeresésre...”, „... tapasztalatainkat nyugodt lelkiismerettel ajánlhatjuk hasonló gépet alkalmazó más könyvtáraknak is.”

Még ugyanebben a beszámolóban azonban elég súlyos megállapítások is napvilágot látnak a számítógépes munka hátrányairól:

- „A számítógép alkalmazása elsősorban új szolgáltatások bevezetésére alkalmas és nem a hagyományos könyvtári munka helyettesítésére.

- A számítógép alkalmazásával nem csökken, sőt növekszik az élőmunka-ráfordítás.”

Nemcsak a rögzítés nehezebb a rendkívül bonyolult számítógépes jelek alkalmazásával készülő adatlap segítségével, hanem a kinyomtatott szöveg is - legyen az cédula vagy kiadvány - többszöri korrektúrát igényel.

Jóllehet maga az alapprogram 1984-86 között folyamatos tökéletesítésre szorul, 1986-ban megkezdődik a Szociológiai Információ c. bibliográfia céljaira írott program alapján a magyar szociológiai irodalom rögzíté-

se is. Bár a próbakiírás év vége felé nyomdakész kéziratot produkál, a kiadvány esztétikai színvonalát is beleértve nagyon sok problémát kerül felszínre a rendezéstől a mutatókészítésig. Eltűnnek a hagyományos kötet olyan vívmányai mint a szakok, tárgyszavak és nevek közötti utalórendszer (lásd-ok, lásd még-ek), vagy a folyóiratjegyzék. Mindezek számítógépes megoldása ezzel a géppel és programmal nem lehetséges.

Az eredeti elgondolás, a kisgép nagy géphez való csatlakozása az 1984-85-ös iratanyagban is fel-felbukkan. Elsősorban a KSH kerül szóba, sőt egy kooperációs megbeszélésről írt feljegyzésben(11) az az eretnek gondolat is felmerül, hogy „ott épüljön nagy szociológiai adatbázis, ahol jobbák a feltételek, nagyobb az adatbázis, a feldolgozó kapacitás és megvan a megfelelő teljesítőképességű számítógépes háttér a bejártott szolgáltatásokkal.” A „megosztott feldolgozás közös szolgáltatás” elvének ötlete azonban a hajlékony lemezes tárolóegységű Floppymat gép és a mágnesszalagos gép inkompatibilitásán, és az adatok konvertálásának lehetetlenségén megbukik.

1986-ban ismét felmerül az ötlet(12), hogy a KSH-val történő megegyezés esetén a kis lemezeken tárolt adatokat nagy gépen összesítjük. A nagy tárolókapacitású háttérgépre azért lett volna szükség, mert az adatbázis egyre több floppyra fért csak rá (1984-ben 10, 1985-ben 20 lemezre), s ezeket egy-egy keresés alkalmával igen nehézkes volt használni. (Lassan külön programot kellett volna írni arra, hogy a keresett anyagrészt melyik floppyra lehet.)

1986 folyamán a feldolgozást már abban a tudatban kezdte el az osztály, hogy előbb-utóbb házon belül nagyobb kapacitású gép váltja fel a Floppymatot, s az adatok konvertálhatók lesznek az új gépre. Sajnos ez nem így történt.

Sem az idegen nyelvű, sem az időközben egy éve számítógéppel feldolgozott magyar adatbázis nem volt átvihető az 1987 végén beállított IBM PC gépre.

1988 folyamán kezdődött meg a TEXTAR adatbáziskezelő program igényeinkhez való adaptálása, lényegében a szoftver finomítása és tesztelése. 1988 júniusára készült el a TEXTAR 4.0 verziója, de akkor már tudtuk, hogy az állandó változtatásokra fel kell készülni.

A TEXTAR fejlődésére, és osztályunk szerepére a program adaptálásában nem térnék ki, hiszen a TEXTAR-ról több helyütt jelentek meg cikkek.(13) Kétségtelen tény, hogy a kezdeti nehézségek ellenére a Floppymatos tapasztalatokhoz képest, az egymunkahelyes kategóriában ez a rendszer rendkívül differenciált feladatokat tudott elvégezni.

Minden adatot visszakereshettünk, amit fontosnak tartottunk visszakeresésre. A szolgáltatást megkönnyítették a gépbe rögzíthető lekeresési stratégiák, azaz olyan utasítások, amelyek segítségével a gép saját maga keresi le az adatbázisból az egyes megrendelőket érdeklő témákat. Állandó változtatásokkal és finomításokkal képessé vált az anyagban bármilyen reláció létrehozására az adatok között, így pl. a mutatókészítés, ami a Floppymaton rendkívüli vállalkozás volt, itt relatíve rövid időt vett igénybe.

Míg a Floppymat gépen végzett számítógépes fejlesztés elsősorban az idegen nyelvű referátumszolgáltatás alakulásával, addig a TEXTAR fejlesztése a magyar szociológiai irodalom adatbázisával nőtt össze.

Adatbázisok és a feldolgozó munka változásai

Már említettem, hogy a feldolgozás az idegen nyelvű szociológiai referátumszolgáltatás megindítását megelőzően megkezdődött, s azt legnagyobb mértékben külsősök megbízási szerződés alapján(14), a már leírt feldolgozó módszerrel végezték. Eleinte 80 folyóirat kb. 2000 tanulmányából válogatással 6-700 cikket dolgoztak fel, a 20 legfontosabbnak tekintett szociológiai lapnak viszont minden cikkét felvették az adatbázisba. 1984-86-ban a mennyiségi növekedést nemcsak több folyóiratcikk felvételével érték el, hanem a munkaidőigényes referátumkészítés mellett bevezették a csak tárgyszavas feldolgozást is. A Szerzeményezési és feldolgozó osztály munkatársainak részben megbízási szerződéssel végzett munkája pedig lehetővé tette, hogy a külföldi könyvek, sőt később a tanulmánykötetek tanulmányai is - természetesen szintén válogatással - bekerüljenek az adatbázisba.

1986-tól a dokumentumok beérkezésével egyidőben kezdődik meg a magyar szociológiai adatbázis építése, azaz a Szociológiai Információ éves anyagának gépes rögzítése - egyrészt kiadványkészítési céllal, másrészt az olvasószolgálati tájékoztatás munkájának megkönnyítésére.

Az 1983-1987 közé eső idegen nyelvű adatbázis kb. 4000 tétele és a Szociológiai Információnak az 1986-os év szociológiai termését tartalmazó anyaga - kb. 3000 tétel - nyugodtan nevezhető „láthatatlan” vagy „seholsincs” adatbázisnak, hiszen a Floppymat korszak lezárultával a számítógépes visszakeresés számára végképp elvesztek! (Az idegen nyelvű szolgáltatás cédulaanyaga számsorrendben nosztalgiaiból még megtalálható a Szociológiai osztályon. A TEXTAR 4.0 verziójában készült 1988-as anyag, ha szerzetlenül is, de

legalább számítógépen van, a későbbi verziókkal készült anyagtól elkülönítve. A Szociológiai Információ 1986-os kötete pedig szerencsésen megjelent.)

A szolgáltatás kínálatának alakulása

Az 1983 novemberében az ingyenes mintakollekció kíséretében 600 címre kiküldött előfizetési felhívások 1984 januárjától havi 50-50 referátumot ígértek a megrendelőknek mindenfajta tematikai bontás nélkül. Az előfizetési díj 3000 Ft volt. Ezért a havonta postázandó figyelemfelhívó cédulák mellé évi két tárgymutatót is ígértek. A megrendelőknek rövid használati útmutató és „felhasználási javaslat” is készült. A cédulák alapján a kívánt cikk xerox-másolatát is megrendelheték, méghozzá kedvezményes áron.

Akit az általános szociológiai tematikán túl speciális téma érdekelt, annak levélben vagy telefonon megbeszélve különböző, általában a hagyományos tájékoztatással és irodalomkutatással összekapcsolt módszert ajánlották fel.

1985-ben nő a meghirdetett cédulamennyiség (évi 1500 tétel), és a szakozásnál, tárgyszavazásnál használatos Viet szociológiai teaurusz 11 témája közül választhatnak az érdeklődők. (Lásd 1. sz. melléklet) a teljes anyag ára: 10 000 Ft, egy-egy téma előfizetési díja 1200 Ft. Személyes megbeszélés alapján felajánlják olyan külön kereső-profil kialakítását, amelyben a használt tárgyszavak speciális összekapcsolása révén lehet keresni az éves anyagban. Ebben az évben nemcsak a tematikus meghirdetés az újdonság, hanem az is, hogy a szolgáltatásba bevonják az újonnan beérkező idegen nyelvű szociológiai könyveket, s hogy a folyóiratcikkek egy részéről már nem részletes referátum, hanem csak tárgyszavas figyelőcédula készül. Ez is teszi lehetővé, hogy a szolgáltatás neve a felhívásban gyorstájékoztatóra változzon.

1986-ban változatlan feltételek mellett hirdették meg a szolgáltatást, az újdonság most az, hogy bizonyos kiemelt témákban intenzív anyaggyűjtést is ajánlanak az érdeklődőknek. A témák: depriváció, deviancia, etnikumok szociológiája - elsősorban a cigányság helyzete -, a kultúra szociológiája. A témák kiválasztásában elsősorban az osztályt megkereső megrendelő igénye játszott szerepet. Bizonyos kutatási főirányok intenzívebb információs igényeit, egyszerre több kutatót lehetett ellátni a számítógépes adatbázis anyagán kívül hagyományos, retrospektív bibliográfiai gyűjtéssel, más, nemzetközi adatbázisok anyagának on-line lekeresésével és az anyag rendszerezésével, könyvismertetések, könyvreklámok figyelésével a külföldi referálólapokban, a híryanagokról való tájékozódással, stb. Ez a szolgáltatás tehát munka- és időigényesebb, és nagyobb szakmai tájékozottságot is igényel, mint a számítógépes fő témák egyszerű visszakeresése. Ezeknek a speciális kereséseknek témánkénti ára a szerződő felek közötti alku tárgya. (Az anyaggyűjtések eredményei kapacitás híján nem kerültek be az adatbázisba.)

Az 1987-es felhívás a tételek mennyiségi növekedésén (1800 tétel) és a retrospektív keresés bevezetésén kívül változatlan feltételekkel hirdeti meg a szolgáltatást. (Retrospektív keresés 1984-től 300 Ft + 10 Ft/old., 1985-től 200 Ft + 10 Ft/old., 1986-tól 100 Ft + 10 Ft/old.)

Először a szolgáltatás történetében - kísérletképpen - egy többek által rendkívüli érdeklődésre számot tartó cikk fordíttatására is sor kerül, melyet 13 megrendelőnek 600 Ft-os áron kínálnak. (A cikk: Zaslavszkaja, Tatjana: A szociológia szerepe a Szovjetunió társadalmi fejlődésének meggyorsításában.(15)

A gyorstájékoztató két fő eredményességi mutatója az átfutási idő és a megbízható feldolgozottság. 1987-től a szolgáltatás egyiknek sem tudott már eleget tenni. A gyorstájékoztató szerepét képtelen volt betölteni a számítógépes és egyéb technikai problémák robbanásszerű jelentkezése miatt. A Floppymat lassúsága, a referátumkészítés és korrektúrázás nehézkes munkamódszere, a rögzítői kapacitás szűk keresztmetszete, a számítógép elhelyezése, körülményes elérhetősége mind-mind ellehetetlenítette a könyvtári rutinmunkát. A speciális témák meghirdetése, a megrendelő kívánságaihoz igazodó témafigyelés - a lassúságtól eltekintve - kielégítette a megrendelőket. Az adatbázisban lévő anyag azonban aszerint gyarapodott, hogy egy-egy megrendelő milyen témának a figyelését kérte. Így létrejött egy speciális igényekre alapozott, azt válogatva kielégítő - azaz többszörösen szelektált - információ-massza, amely távol állt egy a külföldi szociológiát valamennyire is reprezentáló adatbázistól. Az újonnan jelentkező megrendelőknél ezért bizonytalanná vált a keresés eredménye - hiszen az ő témájukra eddig még nem koncentráltak -, s lehet, hogy az előfizetőnek a kapott cédulaanyaghoz hagyományos módszerrel még jócskán hozzá kellett keresnie.(12)

A minden évben megígért tárgymutató elkészítése évről évre nehezebb és nagyobb lemaradással készül. A tárgymutató célja, hogy a megrendelő az év folyamán kapott anyagban a szolgáltatási év végén könnyebben tájékozódjon, s esetleg olyan témafigyelő cédulákat is kérhessen pótlólag, amelyek témája addig nem tartozott az általa megjelölt érdeklődési körbe.

(A Floppymat feldolgozási szisztémája szerint minden tétel két lemezre került rögzítésre, az egyik az ún. bulletin lemez, amelyen a feldolgozó lapon lévő valamennyi adat teljes hosszúságában, annotációval együtt

szerepel, a másik - a tematikus kereső lemez, amely alapján a sorszámmra utaló tárgymutató készül. Ezt minden év végén külön kellett rögzíteni!) Nem csoda tehát, ha az éves jelentések visszatérő problémája a megrendelőknek ígért tárgymutató akár több mint féléves késedelmessége!

Nemcsak a nehézkes feldolgozás, a késedelmes rögzítés járult hozzá a kiküldendő anyag avulásához, hanem a már kinyomtatott anyag másolása, majd cédulára vágatása is rendszeresen heteket vett igénybe. Ehhez jött még a szolgáltatás másik gyenge pontja, a másolatküldő szolgálat, amelyet egy 1988-as Soros-pályázat nyert másológép megérkezéséig, évekig az Olvasószolgálat gépén, megbízási szerződéssel végeztek. A technikai fejletlenség, a műszaki hibák és a munkaerőkapacitás elégtelensége ezen a téren is megtette a magáét.

Érthető hát, ha az 1988-1989 áprilisa között meghirdetett szolgáltatási évre mindössze 15 megrendelő akadt az addigi átlagos 30 helyett!

Megrendelők

Az 1984-es megrendelési felhívásra az év folyamán 34 megrendelés futott be. Bár így utólag nehéz rekonstruálni a teljes listát és a bevételt, a megrendelők között elsősorban intézmények: kutatóintézetek, párt- és állami szervek, könyvtárak és kutatási főirányok voltak. (Illusztrációképpen: Művelődéskutató Intézet, KISZ KB Ifjúságpolitikai Bizottság, Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola, Szombathelyi megyei könyvtár, Debreceni Orvostudományi Egyetem Marxizmus-Leninizmus tanszék.)

A Társadalmi beilleszkedési zavarok (TBZ) kutatási főiránnyal mint a szolgáltatás megrendelőjével a kapcsolat még a szolgáltatás előttről származik. A TBZ kutatási főiránnyal kötött szerződés keretében évente meghatározott összeg fejében (átlagosan évi 30 000 Ft) évenként változó számú és összetételű, a deviancia-kutatáshoz szükséges külföldi folyóiratot rendelt a könyvtár, és a könyvszerzeményezésben is nagyobb súlyt helyezett a téma irodalmának rendelésére. Még a témafigyelő szolgáltatás megkezdése előtt nemzetközi adatbázisból on-line lekérdezéssel annotált bibliográfiákat állított össze a Szociológiai osztály, és az általában hagyományos módon gyűjtött információkat a kutatási irány által megnevezett kutatóknak továbbította. 1984-től ezekhez az információforrásokhoz járult még a referátumszolgáltatás. Az adatbázisba eleve több olyan anyag került be, amely a deviancia-kutatókat érdekelte, s a kutatóknak nagy előnyt jelentett, hogy a dokumentációs anyag forrása nálunk hozzáférhető. A TBZ-kutatókkal a kapcsolat a főirány megszűnéséig, 1991-ig fennmaradt.

Ehhez hasonló megállapodás jött létre 1984-ben az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének égisze alatt működő Cigány Kutatásokat Koordináló Tanáccsal (CKKT), amely felkérte osztályunkat a kibontakozó cigánykutatás szakirodalmi bázisának kiépítésére, azaz idegen nyelvű cigány és etnikai témájú könyvek vásárlására, folyóiratok előfizetésére és a belőlük nyert információ 10 kutatóhoz való továbbítására. (A szolgáltatáshoz később hozzátartozott még a magyar hírlapi anyag MAHIR-nál előfizetett kivágatgyűjtésének szétsugárzása, majd 1989-től a magyar témafigyelő szolgáltatás cédulaanyagának szétküldése.) (A kutatási program 1984-1989 között évenként változó összegben összesen csaknem 400 000 Ft támogatást nyújtott a fenti szolgáltatásokért.)

Együttműködési megállapodás született még az MTA Szociológiai Kutatóintézet Ferge Zsuzsa vezette Szociálpolitikai osztályával, a kutatók által meghatározott szempontok szerinti idegen nyelvű folyóirat-referálásra, és a KISZ KB könyvtára szintén kiemelt összegért kért speciális gyűjtést az ifjúságszociológia témaköréből.

1985-re a két és félszeres áremelés miatt visszaesik a megrendelés, 1986-87-ben 30 körül stagnál a megrendelők száma. Egyre kevesebben veszik igénybe az általános témakörű teljes szolgáltatást, és egyre többen választják a tematikus, tárgyszavas, vagy a retrospektív keresést. 1988-ban pedig a már említett problémák miatt (az anyag avulása, a szolgáltatás akadozása, megbízhatatlansága miatt) felére csökken a megrendelők száma. (A szolgáltatás bevétele azonban még így is meghaladja azt az összeget, amit a külsősök megbízási szerződésére kellett kifizetni (90 000 Ft bevétel, 52 000 Ft ráfordítás.)

1986-ban nagyon szerény kezdeményezés történt arra, hogy felmérjük a könyvtár szociológiai gyűjteményének és a Szociológiai dokumentációs osztály különböző szolgáltatásainak igénybevételét. (16) Az 1983-86 közé eső négy évre kiterjedő vizsgálódásban a referátumszolgáltatás egyik mérőeszközének a másolatszolgáltatást tartottuk. Ennek mutatói évente csökkenő tendenciát mutattak (1984 - 250, 1985 - 166, 1986 - 111 kérés), ami egyrészt összefüggött az anyag fentebb már annyiszor ecsetelt egyre avuló tendenciájával, másrészt az előzőekben már szintén leírt másolattási viszonyokkal.

Érdekes visszajelzést adott viszont a felmérés a folyóiratok keresettségét illetően. A referált folyóiratok 1/4-éből nem kértek másolatot, és az általunk kiemelten kezelt, teljességtérben feldolgozott, vezető

szociológiai lapokból kérték a másolatok 50%-át. Ezt a tapasztalatot a folyóiratrendelésben és lemondásban éppúgy föl lehetett használni, mint a referálásba bevont folyóiratok körének meghatározásánál. A vártnál érdekesebb képet mutatott a másolásra kért cikkek nyelvi megoszlása, ugyanis a várt világnyelvi egyeduralom helyett a feldolgozottság mértékében kértek másolatot minden nyelvből. Bár ez a vizsgálódás nagyon egyszerű tapasztalati tényeken, és nagyon egyszerű statisztikai adatokon nyugodott, sajnálatos, hogy osztályunkon azóta sem nyílt lehetőség arra, hogy hasonló szondázást hajtsunk végre dokumentációs munkánk használóinak körében.

IV. 1989, A VÁLTOZÁSOK ÉVE

Az évek óta felhalmozódó lemaradások a feldolgozó munkában - mind az idegen nyelvű adatbázis, mind a magyar szociológiai információ terén -, az eltérő szisztémával épített adatbázisokhoz, a különböző feldolgozási, visszakeresési módokhoz való alkalmazkodás, a készenlét a számítógépes változtatásokra és az abból eredő problémák megoldására - rossz hatással volt az osztály munkájára.

Nyilvánvalóvá vált, hogy az osztályon folyó munkákat össze kell hangolni, egységesíteni kell a módszereket, hogy a szerzőtevékenység helyett, legalábbis egy időre meg kell határozni a „főcsapás irányát”. Hogy a Szociológiai Információ c. bibliográfia beláthatatlan késése miatt és az - új (TEXTAR-os) kiadványkészítő program megírását igénylő - kiadás bizonytalansága miatt be kell indítani a magyar anyagból is a szolgáltatást, hogy legalább a tájékoztatásban hasznosítsuk az adatbázisba már bekerült anyagot.

Az 1989-es év, különösen annak második fele, ennek a felismerésnek a jegyében, s az egységes magyar és idegen nyelvű dokumentációs szolgáltatás kialakításának előkészítő munkálataival telt el.

Számítógépes munkák

A TEXTAR adaptálása 1989-ben is folyamatban volt, s a gyakori géphibák, feltehetően programhibák okozta üzemzavarok ellenére - (melyek mindig a sokkal differenciáltabb magyar adatbázisban jelentkeztek) - a TEXTAR 5.0 verziója már kecségetett bizonyos kilátásokkal.

Ebben az évben állandó használatra kaptuk meg a már eddig is használt két számítógépet a nyomtatóval együtt, és mindkét gépen kibővítették a tárolókapacitást is - 80 MB-osak lettek.

A magyar adatbázishoz kialakított új beviteli programot adaptáltuk az eddig 4.0-ás verzióval működő idegen nyelvű adatbázis gépébe.

Elkészült az egységes beviteli szabályzat.

Új cédulakiíratási program készült az idegen nyelvű szolgáltatáshoz, amely egyben jól használható korrek-túra-formátuma lett a magyar anyagnak.

A Floppymat gépen készült, de már csak papíron meglévő, 1600 címből álló címlistánkat egy nagyon egyszerű, TEXTAR alapú nyilvántartó rendszerrel újrarögzítettük és felfrissítettük.

Nagy munkával összeolvasztottuk a különböző differenciáltságú magyar és idegen nyelvű adatbázis tárgyszókészletét, s az új tárgyszójegyzék alapján áttárgyszavaztuk az anyagokat. A Szociológiai Információ témaköreit kis módosítással adaptáltuk az idegen nyelvű adatbázisba, s ezzel a két változtatással megteremtettük a két adatbázis közötti tartalmi és formai kompatibilitás lehetőségét.

Kétségtelen, hogy az ez év folyamán zajló programfejlesztési munkákhoz szükség volt arra, hogy már némi tapasztalat birtokában meg tudjuk fogalmazni számítógépes kívánságainkat, s azok megvalósítását kellő aktivitással keresztül is vigyük.

Idegen nyelvű témafigyelő szolgáltatás - 1989

Az idegen nyelvű témafigyelő szolgáltatást a késedelmek miatt 1989 áprilisában hirdettük meg, már az új, a Szociológiai Információban használt kb. 40 témakör szerint. (Lásd 2. sz. melléklet) A rendkívül széleskörű propagandának köszönhetően - (kb. 2000 címre mentek el a megrendelési felhívások!) - rekordteljesítményt értünk el: 50 megrendelőtől másolatszolgáltatással együtt több mint 1/4 millió Ft folyt be év végéig, amikor rekordidő alatt, megfeszített tempóval teljesítettük 1600 tétel kiküldését. (A rekordbevételt egyébként annak ellenére értük el, hogy csökkentettük a témánkénti lekeresés alapdíját 1000 Ft-ról 500-ra, s ezzel elvileg megadtuk a lehetőséget, hogy akár magánszemélyek is megrendeljék a szolgáltatást.)

V. MAGYAR ÉS IDEGEN NYELVŰ TÉMAFIGYELŐ SZOLGÁLTATÁS /1990-1993/

1989 folyamán tehát megszületett a lehetősége az egységes alapokon nyugvó magyar és idegen nyelvű szociológiai szakirodalmi feldolgozásnak és szolgáltatásnak, mely ezentúl kiemelt helyet kapott a Szociológiai dokumentációs osztály munkájában.

Az osztály munkatársai rendkívüli terhet vállaltak magukra, amikor az egyébként is nehéz helyzetben az idegen nyelvű feldolgozás racionalizálása érdekében a 18 külső munkatárs által adatlapon végzett feldolgozást mindössze öten, teljes egészében magukra vállalták, és azóta egészen máig folyamatosan építik az adatbázist.

A négy esztendő alatt minden éves terv első helyén a feldolgozás lemaradásainak pótlása és a szolgáltatások szintentartása állt. A nehézség ellenére azonban minden évben sikerült valamilyen újítást bevezetni a szolgáltatás terén.

Számítógépes munkák

Sajnos ebben a periódusban is meghatározó szerepük volt munkánkban a TEXTAR program fejlesztéséből adódó problémáknak. 1991-ben a TEXTAR 6.0 verziójára való áttérés 1992-ig ható hibák sorozatát indította el, melyeket itt most nem részleteznék. Ez, mint ahogy eddig is, újabb lemaradásokat okozott a feldolgozásban és a szolgáltatásban. (Ha másról nem is teszünk említést, de pl. a régi verzióban használt, nagy munkával kialakított mutató- és kiadványkészítő program ebben a verzióban használhatatlanná vált, és újraforgalmazása vált szükségessé.)

Visszatérő és kivédhetetlen hátráltató tényező volt továbbá, hogy a számítógépen mindenfajta visszakereső tevékenység - a nyomtatást is beleértve - kizárta az adatrögzítő munkát és viszont. Tehát minél többet szolgáltatunk, (nyomtatunk), annál kevesebb időt lehetett rögzítéssel tölteni, és minél nagyobb hátrányt akartunk ledolgozni a rögzítéssel, annál ritkábbra kellett szorítani a cédulaküldésekhez szükséges kiíratást. Ez az egymunkahelyes számítógépes feldolgozás egyik tipikus hátránya, s ezt a problémát csak a hálózathoz való kapcsolódás szüntetheti meg.

Nagy izgalommal várjuk a könyvtár újabb számítógépes fejlesztési programjának eredményét, a TEXTLIB rendszer bevezetését, hiszen az ezzel járó átlagos nehézségeken kívül, nekünk, „múltunkból” következően többek között a következő problémákkal kell szembenézni. Adaptálható lesz-e a TEXTAR 7.0-s verziójában lévő, összesen csaknem 30 000 számítógépes tétel? Hogyan képzelhető el az eddig saját hagyományokat követő, a szabványoktól eltérő bibliográfiai feldolgozásunk alapján leírt adatmennyiség szabványosítása, szükséges-e és lehetséges-e egy „retrospektív konverzió” az anyagunkban? Vajon nem lesz-e ugyanolyan holt anyag ez a 30 000 tételt tartalmazó, 6-7 esztendő megfeszített munkájával kialakított és működőképes adatbázis, mint ahogy a Floppymatos cédulaanyag is már csak legfeljebb könyvtártörténeti érdekesség, és nem használható információs eszköz.

Adatbázisok

Saját munkával készülő jelenlegi adatbázisaink 1993 végén a következők. A magyar szociológiai adatbázis 1987-1993 között kb. 21 000 tételt (folyóiratcikkeket, könyveket, évkönyveket, cikksorozatokot, tematikus számokat, tanulmánygyűjtemények analitikusan feldolgozott tanulmányait és többkötetes művek bibliográfiai adatait tartalmazza speciális szakjelzettel (Lásd. 2. sz. melléklet), és gazdag tárgyszavazással. Több mint 200 magyar folyóirat és kb. 2000 könyv analitikus feldolgozásával készül és évente 2-3000 tétellel gyarapodik. Figyelemmel kíséri a szociológia határterületeit. Hungarika jellegű, azaz nemcsak a Magyarországon megjelent szociológiai vonatkozású dokumentumokat regisztrálja, hanem a külföldön bármilyen nyelven megjelent magyar vonatkozású, vagy magyar származású szerzők által írott publikációkat is.

Idegen nyelvű adatbázisunk 1987-1993 között több mint 6000 számítógépes tételt tartalmaz. (A fent említett műfajokkal.)

Adatbázisainkban minden releváns adat változatos kombinációban visszakereshető.

Szolgáltatások

Mint már említettem 1990-ben először hirdettük meg témafigyelő szolgáltatásunkat a magyar anyagból is. A megrendelési felhíváshoz mindkét adatbázis esetén 4-4 megrendelőlapot csatoltunk: a teljes anyag megrendeléséhez (12 000 Ft), a témánkénti lekereséshez (500 Ft/téma), a retrospektív anyagban való kereséshez (500 Ft/téma) és az egyszeri, ad hoc kereséshez (500 Ft/téma). Az előfizetési díjon kívül minden kinyomtatott találatért 10 Ft-ot kellett fizetni a szolgáltatás teljesítésekor. A díjakat és a lekeresési feltételeket egységesen határoztuk meg a két szolgáltatásnál, de a teljes kiküldött cédulamennyiség különböző volt - a magyarnál 2-3000, az idegen nyelvűnél 1500 körül mozgott.

(1989-1993 között nem változtattunk lényegesen az árainkon, mert azt a bizonytalan pénzügyi háttérrel rendelkező kereslet nem tette lehetővé. 1993-ban a 25%-os ÁFA felszámítása így is érzékenyen érintette megrendelőinket.)

1990-ben a magyar szolgáltatásnak 46, az idegen nyelvűnek 64 megrendelője volt. (Összesen 110 megrendelés.) A szolgáltatásból és a hozzájuk csatlakozó másolatszolgáltatásból 390 000 Ft folyt be.

A visszatérő megrendelők mellett (TBZ-program, Cigánykutató Tanács, ELTE Szociológiai tanszék) nagy számban jelentkeztek elsősorban a vidéki kutatóintézetek (MTA Regionális Kutatások központja, Dunántúli Tudományos Intézet) és tanszékek (szegedi JATE, SZOTE szociológiai tanszékei, pécsi JPTE és Tanárképző karának könyvtára az egyetemen dolgozó szociológusok számára, Debreceni KLTE szociológiai kutatócsoport.)

1991-ben nem a már említett számítógépes átállási problémák miatti 1/4 éves leállás volt az egyetlen hátráltató tényező a szolgáltatások teljesítésében.

Létszámcsökkentés miatt évközben le kellett mondanunk a másolatszolgáltatás további teljesítéséről, és a kéréseket az Olvasószolgálathoz továbbítottuk.

A rendszerváltás pedig mintha 1991-re hatóan tette volna bizonytalanná a tudományos kutatás finanszírozását, s ezzel a szolgáltatásaink iránti keresletet. Több kutatóintézet megszűnt vagy átalakult, kutatók jöttek-mentek, érezhető volt, hogy mással vannak elfoglalva mint a kutatásukhoz szükséges információszerzéssel. Régi megrendelőink pénzügyi okokra hivatkozva mondták le addig folyamatos megrendelésüket, biztosítva minket szolgáltatásunk iránti elismerésükről. Elsősorban a könyvtárak és a folyóiratszerkesztőségek jöttek zavarba. Megszűnt pl. a Szociológiai Figyelő c. lap, amely mint a külföldi szociológiai irodalom fordításait közlő szemle, alapinformációit hosszú időn át tőlünk szerezte be.

Az 1992-re átnyúló teljesítés ellenére a 18 magyar és 45 idegen nyelvű szolgáltatást megrendelő összesen 329 000 Ft-ért kapott tőlünk anyagot.

Az 1992-es évben a kumulálódó lemaradások és a számítógépes problémák miatt a szolgáltatást csak az év második felétől tudtuk meghirdetni. A feldolgozás fél éves csúszása nem tett jót az adatbázisok frissességének sem, sőt a retrospektív anyagban való keresés eredményét is bizonytalanná tette. Nem csoda, ha megrendelőink száma tovább csökkent. 23-an a magyar, 24-en a külföldi anyagunkat rendelték meg összesen 322 000 Ft értékben.

Szolgáltatás-fejlesztéseink sorába tartozik az 1991-ben előkészített és 92-ben meghirdetett floppy-szolgáltatás. Szándékunk az volt, hogy a TEXTAR-program tulajdonosainak - akik ekkor már jócskán voltak elsősorban a megyei könyvtárak között - évenkénti frissítéssel floppy-lemezen adjuk adatbázisainkat. Sajnos az előkészítés ellenére sok technikai probléma merült föl a meghirdetés után, sőt a szolgáltatás beindítása szükségessé tett bizonyos átalakításokat adatbázisainkban. Különös módon a TEXTAR-tulajdonos megyei könyvtárak, akik pl. rendszeres megrendelői voltak a Szociológiai Információ c. bibliográfiai kiadványnak, nem álltak sorba a bibliográfiai adatbázis legfrissebb anyagának számítógépes formájáért. Voltak viszont olyanok, akik csak a szociológiai adatbázis kedvéért vásárolták meg az Infoker Kiszövetkezettől a kereső programot. (A mindössze 5 megrendelőnek a FSZEK-ben kialakult áron, rekordonként 2 ill. 6 Ft-ért, azaz 10 000 ill. 12 000 Ft-ért adtuk a retrospektív és a felfrissített anyagot.)

Az új szolgáltatások bevezetésére, az igények mind szélesebbkörű információkon alapuló kielégítésére tett másik kísérletünk szerencsére kevesebb munkával és nagyobb sikerrel járt. Javaslatunkra a könyvtár megvásárolta egyrészt az Országgyűlési Könyvtár kurrens Pressdok adatbázisának TEXTAR-os változatát, és a retrospektív anyagot tartalmazó CD-t, másrészt a Sociological Abstracts c. nemzetközi adatbázis CD-változatát, a Sociofile-t és a használatukhoz szükséges CD-meghajtót. Mindkét adatbázis hasznosan egészíti ki, a Sociofile pedig részlegesen felváltja saját feldolgozásunkat. Beszerzésük pillanatától használjuk őket a szolgáltatásban és a tájékoztatásban, és 1993-as szolgáltatásunkat már ezekre támaszkodva hirdettük meg.

1993-ban a Current Contents. Social and behavioral Sciences sorozatának papírformátumát felcseréltük a diskette-re, s ezzel számítógépes visszakereshető formában birtokában vagyunk egy hatalmas, a külföldi társadalomtudományi folyóiratok tartalomjegyzékeiből hetente friss információt adó nemzetközi adatbázisnak is.

Ezeknek az adatbázisoknak a használata lehetővé tette, hogy 1993 júliusától már ne dolgozzuk fel a hozzánk járó külföldi folyóiratok cikkeit, és végre nagyobb teret tudjunk szentelni a beérkező idegen nyelvű könyvanyag, elsősorban a tanulmánygyűjtemények szociológiai szempontú analitikus feltárásának.

Bár beszerzési keretünk határt szab a külföldi könyvek vásárlásának, feltárásunk mégis meglévő igényeket elégít ki.

A külföldi könyvanyagról ugyanis nem készül adatbázis részletes tartalmi feltárással, mint a folyóiratirodalomról.

(Az utóbb általunk is használt Baker and Taylor könyvkereskedelmi adatbázis, vagy a német nemzeti bibliográfia adatbázisa (VLB) nem alkalmas a könyvanyag szociológiai szakszempontrú visszakeresésére, még kevésbé a könyvtermés nagyobbik részét kiadó tanulmánygyűjtemények tanulmányainak feltárására.)

Mint szociológiai információs központnak tájékoztatnunk kellene tudni nemcsak a hozzánk érkező könyvek tartalmáról, hanem az országba beérkező külföldi szociológiai könyvanyagról is. A külföldi szociológiai könyvek központi katalógusa (KC) azonban, mely az OSZK központi katalógusának segítségével szak- és betűrendben a 70-es évek óta folyamatosan épült osztályunkon, az OSZK problémái miatt csendes elhalásra van ítélve. Ezért fontosnak tartjuk, hogy legalább a hozzánk mint a legnagyobb, szociológiai gyűjtőkörű könyvtárba beérkező művekről tudjunk részletes tájékoztatást adni.

Régóta várjuk, hogy lemaradással küszködő feldolgozásunk felgyorsuljon a Szerzeményezési és feldolgozó osztálytól számítógépen átvehető adatokkal, de ez még - ha nem is a túl távoli - jövő és adatfeldolgozásunk könyvtári szabványokhoz közelítésének kérdése.

1993 második felében szűk körben meghirdetett szolgáltatásunk újdonsága tehát az volt, hogy saját adatbázisainkon kívül más, ezek anyagát kiegészítő adatbázisokat is bevontunk a témafigyelő szolgáltatásba. A felé tettünk tehát lépéseket, hogy a megrendelő alapvetően kétfajta szolgáltatás közül választhasson - vagy a magyar irodalomból vagy a külföldiből kérhet információt, s igényei ezen belül differenciálhatók. Mi mindkét választásnál többféle adatbázist mozgósítunk - annyit, amennyit csak keretünkben be tudunk szerezni - és ezek alapján tudunk számára egymást kiegészítő és különböző mélységű információt nyújtani. Tehát folyamatosan minél több adatbázist szerzünk be, annál szélesebbkörű tájékoztatást tudunk biztosítani számára.

Kínálatunknak megfelelően természetesen ársztruktúránkat is teljesen átalakítottuk.

VI. TERVEK A JÖVŐRE

Már 1993-ban előkészítettük 1994-es szolgáltatási rendszerünket, amely a fent leírt ezekre az elvekre épül. A 3. sz. mellékletben közöljük 1994 évi megrendelési felhívásunk szövegét, mely ennek a közeli jövőnek a megelődlegezése.

De hogyan is tervezzük a távolabbi jövőt?

Ennek a 10 éves periódusnak az áttekintése arra int, hogy ne szárnyaljon nagyon a fantáziánk.

Tanulmányokból, konferenciaelőadásokból, esetleg tanulmányutak személyes tapasztalata alapján ki-ki megismerhetett korszerű szakirodalmi információs központokat, s dédelgeti a maga ideálképét.

Hogy ezt hogyan lehet hozzáigazítani az elkövetkező néhány év magyarországi könyvtári helyzetéhez, saját könyvtárunk fejlődéséhez, rendszerszerű működéséhez, gépesítettségi helyzetéhez? Ez lesz az elkövetkező évek napi aprómunkája.

Szeretnénk továbbra is minden lehetséges technikai feltételt az oldalunkra állítani, a lehető legtermészetesebbé, közvetlenebbé és gyorsabbá tenni a szolgáltatások használatát az olvasók és a megrendelők számára. Természetesen az is a jövő nagy kérdése, hogy vajon a tudományosság meg tudja-e fizetni egyrészt az olyan tudományos könyvtári műhelyek működését mint amilyen a miénk, másrészt az egyre növekvő számban kitermelt szociológusok kutatáshoz szükséges információs igényeit.

Karbach Erika

Jegyzetek

1. Karbach Erika: A ló története helyett... A Szociológiai dokumentációs osztály számítógépes magyar és idegen nyelvű témafigyelő szolgáltatásáról = Könyvtári Híradó 1990. 7-8. sz.
2. 131/1968. /M.K. 11./MM. sz. utasítás
3. 5/1978. /XII. 12./K.M. sz. rendelet
4. Remete László: A szociológiai dokumentumbázis és információszolgáltatás helyzetéről és fejlesztési programjáról = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve XVII. 1977-78. Bp. FSZEK, 1981. p. 81-96.
5. A TIM javaslata a szociológiai dokumentációs és információs szolgáltatások továbbfejlesztésére. Gépirat. 1979 [?]
6. A TPB-TKB támogatás éves bontásban:
1982: 750 000 Ft, 1984: 70 000 Ft, 1985: 45 000 Ft
(Összesen: 865 000 Ft)
Felhasználása: Alapgép (Floppymat DSP) beszerzése: 460 000 Ft, szoftver: 10 000 Ft, mátrix nyomtató 85 000 Ft, Robotron kiíró berendezés: 45 000 Ft, megbízási szerződések szakirodalom feldolgozására: 262 000 Ft.
7. Viet, Jean: Thesaurus for information processing in sociology. Paris-Hague, Mouton, 1971.
8. Viet, Jean: A kulturális fejlődés nemzetközi thezaurusza. Közrem.: Vitányi Iván - Hidy Péter - Berzsenyiné Lendvai Ágnes. Ford. Dienes Gedeon. Közread. a Kult. Min. Tud. Koord. Bizotts. Bp., 1980. 1-2. köt.
9. Hegedűs András: Jelentés a számítógépes információszolgáltatási rendszer helyzetéről, egy induló szétszűrő szolgáltatás kialakításáról. Gépirat. 1983 [?]
10. Báthory János: Beszámoló a FSZEK számítógépes szociológiai információ-ellátásának előkészítéséről. Gépirat. 1983.
11. Kiss Csaba, Sz.: Feljegyzés Szőnyi Katalinnak, a KSH fejlesztési ig. h.-nek [1985] V. 8-án folytatott beszélgetéséről. Gépirat, 1985.
12. Vásárhelyi Judit: Nyílt levél a SZITÁ-val kapcsolatos számítógépes kérdésekről. Gépirat, 1987.
13. Gerő Péter: TEXTAR. Egy hazai fejlesztésű szöveges adatbáziskezelő rendszer = Könyvtári Figyelő 1990. 3-4. p. 194-222.
14. A külsősök megbízási szerződésére az iratok alapján az alábbi összegeket költöttük: 1982-85 között 262 000 Ft, 1986-ban: 60 000 Ft, 1987-ben: 90 000 Ft, 1988-ban: 100 000 Ft, 1989-ben: 75 000 Ft.
15. Forrás: Szociologicseszkie Iszszledovanija 1987. 2.
16. Karbach Erika: Tájékoztató a szociológiai gyűjtemény használóinak körében. (A Szociológiai dokumentációs osztály tapasztalatai szolgáltatásainak igénybevételéről.) Gépirat. 1987.

Mellékletek

1. sz. Az idegen nyelvű referátumszolgáltatás fő témái: 1984-1988. között.
2. sz. A magyar és idegen nyelvű adatbázis és témafigyelő szolgáltatás témakörei: 1989-1993.
(Az 1994 - es megrendelési felhívás változata.)
3. sz. Megrendelési felhívás az 1994-es magyar és idegen nyelvű szociológiai témafigyelő szolgáltatásokhoz.

1. sz. melléklet

Fő témák

- 10 *Társadalomtudományok, kutatás, dokumentáció*
A szociológia általános kérdései. Kutatók. Szociológusok. Kutatásszervezés. Szociológiai társaságok. Kutatáspolitikák. Konferenciák. Munkaülések. Dokumentumok. Jelentések. Információfeldolgozás.
- 11 *Módszertan. Elmélet*
Ismeretelmélet. Kutatási módszerek. Irányzatok. Adatgyűjtés. Kísérlet. Matematikai elemzés. Statisztikai elemzés.
- 12 *Egyén, csoport, szervezet*
Pszichológia. Szociálpszichológia. Szociometria. Egyén. Személyiség. Interperszonális kapcsolatok. Csoport. Közösség. Bürokrácia. Szervezet. Vezetés. Szerep. Viselkedés. Attitűd. Vélemény.
- 13 *Kultúra. Szocializáció. Társadalmi élet*
Kultúra. Civilizáció. Társadalmi környezet. Érték. Szokás. Hagyomány. Erkölcs. Etika. Jog. Szabályozás. Mágia. Mitológia. Vallás. Tudomány. Tudásszociológia. Kommunikáció. Nyelv. Művészetkutatás.
- 14 *Társadalmi struktúra*
Társadalmi rendszer. Társadalmi változás. Társadalmi rétegződés. Osztály. Mobilitás.
- 15 *Népesség. Család. Etnikai csoport*
Demográfia. Genetika. Korcsoport. Népességnövekedés. Népességpolitika. Házasság. Család. Nők. Etnikai csoportok. Migráció.
- 16 *Környezet. Közösség. Település*
Humánökológia. Földrajz. Népesség letelepedése. Közösség. Vidék. Város. Falu.

- 17 *Gazdasági élet*
 Gazdaságszociológia. Gazdasági rendszer. Gazdasági helyzet. Életszínvonal. Vállalat. Termelés. Fogyasztás. Piac. Ár. Hitel. Finanszírozás. Pénz. Gazdaságpolitika. Tervezés.
- 18 *Munkaügy*
 Iparszociológia. Munkaszociológia. Foglalkoztatottság. Munkaerőpiac. Személyzeti munka. Munkakörülmények. Foglalkozás. Szakmai képzés. Munkaadó. Művezető. Munkás. Munkaügyi vita. Szabadidő.
- 19 *Politika. Állam. Nemzetközi kapcsolatok*
 Politikatudomány. Politikaszociológia. Politikai doktrína. Politikai gondolkodás. Alkotmány. Állam. Közigazgatás. Politikai párt. Befolyást gyakorló csoport. Politikai magatartás. Választások. Politika. Hadsereg. Katonaszociológia. Nemzetközi kapcsolatok.
- 20 *Társadalmi probléma. Társadalmi szolgáltatás. Szociális gondozás*
 Társadalmi probléma. Alkalmazott szociológia. Deviancia. Szegénység. Társadalompolitika. Társadalmi szolgáltatás. Társadalmi tervezés. Orvosi szociológia. Szociális munka.

2. sz. melléklet

**A FSZEK magyar és külföldi szociológiai információjának
 szakfelosztása és témakörei**

- A A szociológia általában. A szociológia tárgya, elméleti kérdései, határtudományokkal való kapcsolata. Szociológiai iskolák. Általános enciklopédiák, bevezetők, szövegyűjtemények.
- A.01 A szociológia módszerei. Kutatási és elemzési technikák (kérdőívek, adatgyűjtés, skálák, stb.)
- A.02 A szociológia tudományszervezési kérdései. Konferenciák, ankétok (általános, átfogó témájúak). A szociológia oktatása. A szociológia helyzete egyes országokban.
- A.1 A szociológia története. Egyes szociológusok munkásságára vonatkozó irodalom.
- B Társadalmi fejlődés, társadalmi változás (reform, forradalom, stb.) Modernizáció. Történelem-filozófia. Civilizáció.
- B.01 Jövőkutatás, előrejelzés, tervezés.
- B.02 Társadalomtörténet általában.
- B.1 Tudományos-technikai fejlődés. Új technológiák. Mikroelektronika és társadalom.
- B.2 Fejlődő országok, harmadik világ.
- C Társadalmi struktúra, társadalmi rend, társadalmi rendszer, társadalmi csoportok, osztályok, rétegek és az ezekre vonatkozó elméletek. Mobilitás. Egyenlőség, egyenlőtlenség. Elit általában.
- C.1 Munkások. (Ipari dolgozók)
- C.2 Parasztság. (Mezőgazdasági dolgozók, mezőgazdasági népesség)
- C.3 Polgárság. Értelmiség. Középrétegek. Vállalkozók.
- C.4 Etnikai csoportok. Nemzetiségi, vallási és egyéb kisebbségek.
- C.4.1 A cigánység helyzete.
- D A szervezetek szociológiája (Szervezetelmélet, szervezetek általában, szervezetek struktúrája.) Egyesületek. Intézmények.
- D.1 Politikai szociológia. Politikai elméletek. Állam. Hatalom. Hatalmi elit. Nemzetközi kapcsolatok. Pártok. Politikai és társadalmi mozgalmak. Politikai attitűd, magatartás. Politikai tudat.
- D.1.1 Közigazgatás. Bürokrácia. Helyi politika. Önkormányzatok.
- D.2 Jogszociológia. Jog. Jogászok. Jogtudat. Jogi szabályozás. Törvényhozás.
- D.3 Katonaszociológia. (Háború, béke, fegyverkezés, leszerelés.) Hadsereg. Katonák.
- D.4 Tudományszociológia, tudományszervezés. Tudományos kutatók.
- E Településszociológia. Tér és társadalom általában. Humánökológia. Regionális kutatások, területi elemzések. Területfejlesztés. Területi különbségek. Agglomeráció. A helyi társadalom általános kérdései. Településtörténet.
- E.0 Környezetvédelem. Környezetszennyezés. (Ezzel kapcsolatos társadalmi és politikai mozgalmak).
- E.1 Városzociológia. Városi társadalom. Urbanizáció. Lakáskérdés. lakótelepek.
- E.2 Faluszociológia. Tanyák. Mezőgazdasági terület. Helyi társadalom a faluban.
- F Gazdaságszociológia. Gazdasági elméletek, gazdaságpolitika, gazdasági rendszer, gazdasági szerkezet, gazdasági változások (fejlődés, növekedés, válság). Tulajdonviszonyok. Elosztás.

- Munkaerőhelyzet, foglalkoztatottság. Munkanélküliség. Vállalkozás. Piac. Gazdasági szervezetek. Pénzügyek.
- F.01 Vezetés. Szervezés. Bérezés. Gazdasági vezetők. Munkaügyi viszonyok.
- F.02 Munkaszociológia. Foglalkozások. Munka. Munkakörnyezet, munkahely, munkaidő. Munkalélektan. Ergonómia. Munkaegészségügy.
- F.1 Ipari szervezetek. Üzemszociológia. Vállalat.
- F.2 Agrárszervezetek, agrárszociológia. (Tsz, állami gazdaság, háztáji, gazdaság. stb.)
- F.3 Szolgáltatás. Kereskedelem. Közlekedés, szállítás. Távközlés. Infrastruktúra.
- G Demográfiai tényezők és folyamatok. Népesedésmélettan, -politika. Népeség. Migráció. Ki- és bevándorlás.
- G.0 Szexuális magatartás. Nemi szerepek. Házasság. Válás. Család. Rokonság. Életkorok, nemzedékek általában.
- G.1 A nők helyzete.
- G.2 Ifjúság, gyermekkor.
- G.3 Öregek helyzete.
- H.1 Életszínvonal, jövedelem, fogyasztás, háztartás.
- H.2 Életmód, életminőség, életstílus.
- H.2.1 Szabadidő. Szabadidőt-evékenységek. Időmérleg. Pihenés. Sport.
- I.1 Szociográfia. Irodalmi szociográfia.
- I.2 Néprajz. Etnográfia. Etnológia. Szociálanropológia. Kulturális antropológia. Folklor. Népi kultúra.
- J Társadalmi problémák általában. Szegénység. Depriváció. Menekültügy. Hajléktalanok. Világproblémák (túlnépesedés, stb.) Katasztrófák.
- J.01 Szociálpolitika. Jóléti állam. Szociális munka. Szociális gondozás. Szociális munkások. Szociális intézmények. Társadalombiztosítás. Juttatások.
- J.02 Egészségügy szociológiája. Orvosok, egészségügyi dolgozók. Betegség, betegek. Fogyatékosok. Egészségvédelem. Egészségügyi intézmények.
- J.1 Deviáns magatartás általában. Alkoholizmus. Kábítószerfogyasztás. Neurózis. Elmebaj. Öngyilkosság.
- J.1.1 Bűnözés (Fiatalkori bűnözés). Büntetés. Börtön. Kriminológia, viktimológia.
- K Társadalmi tudat. Ideológia. Társadalomfilozófia. Filozófusok. Tudat. ismeret, tudás. Tudásszociológia.
- K.01 Erkölc, etika
- K.02 Érték, értékrend
- K.1 Vallás. Egyház. Papság. Vallásos magatartás. Szejták.
- L Szociálpszichológia. Egyén és társadalom. Interperszonális kapcsolatok. Szerep. Viselkedés. Attitűd. Előítélet. Elidegenedés. Kiscsoportok, csoportdinamika. Pszichiátria. Szociobiológia. Szocializáció.
- M Pedagógia, nevelés. Oktatás, képzés. (Oktatási rendszer, oktatási intézmények. Felsőoktatás. Felnőttoktatás.) Pedagógusok (tanárok, óvónők, stb.) Tanulók, diákok.
- N A kommunikáció elmélete. Jel, jelentés, szemiotika.
- N.01 Művelődésszociológia. A kultúra átfogó elméleti kérdései. (Elit- és tömegkultúra, szubkultúra, stb.). Művelődési szokások. Művelődéspolitikai, -gazdaság. Művelődési intézmények. Művelődési mozgalmak, közösségek.
- N.02 Művészetszociológia. Esztétika. Művészek. Művészeti befogadás.
- N.1 Nyelvszociológia. (Két- és többnyelvűség kérdései.) Szöveg.
- N.2.1 Tömegkommunikáció általában. Tömegkommunikációs eszközök. Sajtó, rádió, televízió, film, videó, stb. Tömegkommunikációs fogyasztás (eszközök és közönségük.)
- N.2.2 Közvélemény, közvéleménykutatás. Véleményformálás, propaganda. Reklám.
- N.3 Irodalomszociológia. Írók. Irodalom és társadalom. Irodalom és közönség. Olvasás, könyv, könyvkiadás, könyvtár.
- N.4 Színház (Színház és közönsége.) Színészek.
- N.5 Zene (Zene és közönsége.) Zenészek.
- N.6 Képző- és iparművészet. Múzeumok és kiállítótermek. Építészet. Fotóművészet. Szociofotó.

**A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Szociológiai dokumentációs osztályának információs szolgáltatásai**

1994

Osztályunk immár 20 esztendeje törekszik arra, hogy az érdeklődőknek mind teljesebb képet adjon a hazai és a külföldi szociológiai irodalomról.

Az alábbiakban szeretnénk megismertetni Önt információs szolgáltatásainkkal és azok forrásaival. Szolgáltatásaink a mellékelt megrendelőlapok segítségével igényelhetők.

Külföldi szociológiai szakirodalmi információs szolgáltatásunk forrásai:

- **Sociofile CD-Rom adatbázis** - a legnagyobb nemzetközi szociológiai és szociálpolitikai adatbázis. A Sociological Abstracts és a Sopoda c. tájékoztató kiadványok anyagát tartalmazza 1974-1994 között, folyamatos felfrissítéssel.

Sociological Abstracts - a szociológia és határtudományai területén évi 1900 folyóirat cikkének kivonatát, konferenciaanyagokról, disszertációkról és könyvismertetésekről szóló információkat tartalmaz. Anyagát 33 szociológiai témában csoportosítja. Az adatbázis kb. évi 18 000 tétellel nő.

Social Planning, Policy and Development Abstracts (Sopoda) - Sociological Abstracts szociálpolitikai irányultságú kiegészítése 1980 óta.

L. külföldi megrendelőlap 2.1-2.2 pont.

- **Current Contents. Social and Behavioral Sciences on Diskette**

Az adatbázis alapját képező hetilap évente kb. 1000 társadalom- és magatartástudományi folyóirat tartalomjegyzékét közli - általában még a folyóiratok megjelenése előtt. Évente összesen kb. 100 000 cikket közöl, melyek többek között szerző és téma szerint is visszakereshetők.

L. külföldi megrendelőlap 3.1-3.3 pont

- **Könyvkereskedői CD-adatbázisok**

Az angolszász és a német nyelvterületet szinte teljesen lefedő adatbázisok a külföldön frissen megjelent és a könyvkereskedelmi forgalomban lévő könyvek bibliográfiai leírását tartalmazzák tudományági bontásban.

L. külföldi megrendelőlap 4. pont.

- **Külföldi szociológiai irodalom a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban (1987-től).**

Az adatbázis a FSZEK központjában megtalálható mintegy 150 szociológiai folyóirat, valamint a monográfiák és tanulmánygyűjtemények válogatott feldolgozásán alapul. 1987-től évi 1000-1500 tételt tartalmaz. (1994-től saját folyóirataink feldolgozását a fent ismertetett Sociofile adatbázis helyettesíti.)

L. külföldi megrendelőlap 1.1-1.5 pont.

Magyar szociológiai szakirodalmi információs szolgáltatásunk forrásai:

- **Magyar szociológiai szakirodalmi adatbázis (1987-től)**

A FSZEK Szociológiai Információ c. 1972-től megjelenő kiadványának alapját képező adatbázis válogatás a magyar nyelvű és magyar vonatkozású szociológiai és határtudományi szakirodalomból. Több mint 200 magyar folyóirat és kb. 2000 könyv analitikus feldolgozásával készül. Évente mintegy 2-3000 tétellel gyarapodik.

L. magyar megrendelőlap 1.1-1-3 pont.

- **Pressdok adatbázis (1989-től)**

Az Országgyűlési Könyvtár társadalomtudományi, politikai tematikájú adatbázisa elsősorban a napi- és hetilapok anyagát tekintve egészíti ki a magyar szociológiai adatbázist. 1989-1993 között 170 000 tételt tartalmaz. Havonta aktualizálják.

L. magyar megrendelőlap 2.1-2.2 pont.7

Szolgáltatásaink és a megrendelés feltételei:

1. Egyszeri, retrospektív lekeresés a fenti adatbázisok valamelyikéből.

Az Ön által meghatározott időhatáron belül egy bizonyos téma szakirodalmának legyűjtése. (Mivel az általunk használt adatbázisok más-más tartalmi csoportosításban adják közre anyagukat, a legjobb, ha Ön írja körül a megrendelendő témát. Segítségül megküldjük a FSZEK adatbázishoz használt témák jegyzékét, és külön kérésre tárgyszójelezéket is küldünk.)

A legyűjtött anyagot kérheti nyomtatásban vagy lemezen.

A lekeresés alapdíja 1000 Ft/téma

A nyomtatás díja 12 Ft/oldal

A találatok lemezre gyűjtése mindenkori lemezáron

ASII szövegfile-ban olvashatóan

(Hozott lemezt az adatbázis védelme érdekében nem áll módunkban elfogadni!)

Postaköltséget felszámítunk.

L. külföldi megrendelőlap 1.1, magyar megrendelőlap 1.1 pont.

2. Folyamatos témafigyelés az 1994-ben feldolgozott anyagból a fenti adatbázisok valamelyikéből.

(A témát az 1. pontban leírtak miatt, jobb, ha Ön nevezi meg.)

A lekeresés előfizetési díja 1000 Ft/téma

A nyomtatás díja 12 Ft/oldal

A találatok lemezre gyűjtése mindenkori lemezáron

(Hozott lemezt az adatbázis védelme érdekében nem áll módunkban elfogadni!)

Postaköltség (A rendszeres küldés postaköltsége év végén egy összegben fizetendő).

L. külföldi megrendelőlap 1.2, magyar megrendelőlap 1.2 pont.

3. A FSZEK magyar és külföldi szociológiai adatbázisának teljes 1994-ben feldolgozott anyaga nyomtatásban.

A teljes magyar anyag előfizetési és nyomtatási díja postaköltséggel 18 000 Ft

A teljes külföldi anyag előfizetési és nyomtatási díja postaköltséggel 12 000 Ft

L. magyar megrendelőlap 1.3, külföldi megrendelőlap 1.3 pont.

4-5. A FSZEK magyar és külföldi szociológiai adatbázisai floppy-lemezen

A TEXTAR adatbáziskezelő program 7.5 verziójának tulajdonosai megrendelhetik a FSZEK 1987-1993 között épített adatbázisait és az 1994 folyamán feldolgozott anyagot floppy-lemezen.

Magyar adatbázis 1987-1993 (21 000 tétel) 50 000 Ft

1994 (kb. 3500 tétel) 22 500 Ft

Külföldi adatbázis 1987-1993 (6000 tétel) 15 000 Ft

1994 (kb. 2000 tétel) 7 500 Ft

(Az adatbázisok védelme érdekében a lemezekről mi gondoskodunk és mindenkori árán számítjuk fel. Az Önök által használt floppy típusát kérjük, külön jelölje meg!)

L. magyar megrendelőlap 1.4-1.5, külföldi megrendelőlap 1.4-1.5 pont

Az adatbázis átadásával kapcsolatos számítógépes kérdésekre könyvtárunk részéről felvilágosítást ad:

Gerő Péter osztályvezető. Tel.: 1-384-933/132 m.

Egyéb szolgáltatások:

6. Irodalomkutatás a „Szociológiai Információ. A magyar és a magyar vonatkozású irodalom válogatott bibliográfiája” alapján 1972-1986 között.

Az ön által meghatározott időhatáron belül egy bizonyos témában összegyűjtjük és másolatban megküldjük a fenti bibliográfia anyagát. (A témát a mellékelt témajegyzék segítségével is megjelölheti, de a legjobb, ha Ön írja körül.)

Az irodalomkutatás díja 1 000 Ft/téma

másolás díja 8 Ft/A/4-es oldal

L. magyar megrendelőlap 3. pont.

7. Tájékoztatás a külföldi szociológiai folyóiratok hazai lelőhelyéről

Mivel a külföldi szakirodalmi szolgáltatásunk anyaga nagyrészt a legszélesebb nemzetközi folyóirat irodalomra támaszkodik, a szolgáltatást igénybevevőknek levélben vagy telefonon történő megkeresésre felvilágosítást adunk arról, hogy a keresett folyóirat Magyarországon fellelhető-e. A Current Contents... adatbázisból történő lekeresés esetén megadjuk a különlenyomat kérés forrását.

Díja minden 10 folyóiratcím után 500 Ft

L. külföldi megrendelőlap 5. pont.

8. Külföldi szociológiai folyóiratok tartalomjegyzéke

Amennyiben az érdeklődésbe tartozó szociológiai folyóiratok tartalomjegyzékét szeretné folyamatosan figyelemmel kísérni, két lehetsége is van.

A Current Contents... adatbázis alapján a kívánt folyóirat tartalomjegyzékét nyomtatásban rendszeresen megküldjük Önnek, vagy a mellékelt listán felsorolt, a FSZEK központjába járó folyóiratok tartalomjegyzékének másolatát küldjük meg Önnek.

Díja minden megkezdett 10 folyóiratcím után egy évre 1 000 Ft

L. külföldi megrendelőlap 3. ill. 6. pont.

9. Másolatszolgáltatás

A szolgáltatás alapján kiválasztott folyóiratcikk vagy tanulmánygyűjteménybe tartozó tanulmány másolata megrendelhető a bibliográfiai adatokra való hivatkozással.

A másolás díja 8 Ft/A/4-es oldal, 12 Ft/A/3-as oldal

Postaköltséget felszámolunk.

Kívánságra a másolatokat faxon is elküldjük. A minimális térítési díj könyvtárunkban 100 Ft, melyért mindössze 2 lapot küldünk el. Minden további lapért laponként 50 Ft-ot kell fizetni.

Olvasószolgálati osztály fax: 1-185-919

10. Könyvtárközi kölcsönzés

A szolgáltatás alapján kiválasztott könyvhöz vagy személyesen, vagy helybéli könyvtára segítségével könyvtárközi kölcsönzés útján juthat hozzá. Könyvtárunk a könyvtárközi kölcsönzés kéréseinek teljesítéséért küldeményenként 450 Ft-os posta- és kezelési költséget számít fel. A könyvtárközi kérések szintén eljuttathatók faxon a fenti számon.

További felvilágosítás:

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

Szociológiai dokumentációs osztály

Karbach Erika osztályvezető

1088 Budapest Szabó Ervin tér 1.

Postacím: 1371.Bp. Pf. 487

Telefon: 1-186-799, 1-384-933/168 m., 176

FÉNYKÉPGYŰJTÉS ÉS IKONOGRÁFIAI FELTÁRÁS A VÁROSTÖRTÉNETI DOKUMENTÁCIÓ SZOLGÁLATÁBAN

Bármerre pillantunk, képekbe ütközik tekintetünk. Tudomást veszünk róla, vagy sem: valamennyien részesei - haszonélvezői és elszenvedői - vagyunk annak a civilizációs fordulatnak, melynek során a közvetlen tapasztalás helyébe mindinkább érzéki valóságpótlékok, elsősorban vizuális élménykövetítések lépnek. Az ismeretszerzés hagyományos szövegközpontú formái mellett is egyre nagyobb hangsúly esik a képi információkra. A fényképek, fotografikus jellegű nyomtatott, vetített vagy elektronikusan közvetített képi jelek a magánélet és a nyilvánosság valamennyi színterére betörtek, felgyorsítva és átalakítva a társadalmi kommunikációt, széles körben felhasznált eszközévé válva a tények, események, szándékok rögzítésének és egyben befolyásolásának is.

1950-ben évi egy-, 1975-ben már tízmilliárd volt a fotópiac által regisztrálható fényképfelvételek száma, tavaly egyedül német földön 4,6 milliárdra emelkedett ez a mutató, egyes számítások szerint pedig az ezredfordulóra évi százmilliárd kép fog készülni.¹ Hogy mennyi pusztul el eközben, arról nincsen számadat. A fényképek termelődésének, (újra)felhasználásának és (újra)értelmezésének e nem kis részben üzleti és politikai érdekektől hajtott körforgásában sajátos feladat betöltésére vállalkoznak a *történeti értékű fotográfiák* gyűjtésével foglalkozó intézmények. Az itt kikristályosodott szelekciós, konzerválási és publikációs eljárások azt a célt szolgálják, hogy a reflektálatlan vagy éppen kisajátított jelentésű képtömegből elemezhető történelmi dokumentumanyag, a közös emlékezet éltető forrása váljék.

A történeti fotódokumentumokra az idők során múzeum, levéltár és könyvtár egyaránt kiterjesztette hagyományos gyűjtőkörét. A fotóarchiválás intézményközi, határterületi jellegét jól mutatja a fényképgyűjteményezésre használt elnevezések változatossága. Az angolszáz terminológia a *picture*, vagy az *audiovisual librarianship* megjelölés alá rendeli a kérdést, tudatosan utalva a nyilvános használat és az információkövetítés elsődlegességére a megőrzési funkcióval szemben, és érzékeltetve azt a felfogást, mely szerint a feldolgozási, szolgáltatási módszerek tekintetében könyvtár és „képtár” között nincs éles határvonal, az utóbbiban alapvetően az előbbi gyakorlatát kell adaptálni.² A német nyelvhasználat viszont a *Bildarchiv* ill. *Bildarchivar*, a legutóbbi időkben pedig a *Medienarchivar* és a *Bilddokumentar* kifejezéseket részesíti előnyben. A nyolcvanas évek végéig német földön e tárgy körben elsősorban a levéltári szakirodalomban születtek publikációk.³

Ezzel szemben Magyarországon a legjelentősebb fotóállományokat a különféle *szakmúzeumok* őrzik, bár számos könyvtári fényképtár is működik szerte az országban, főképp helytörténeti témában. A felsőfokú szakmai képzés is a *múzeológusok*tatás kereteiben indult meg e területen egy évvel ezelőtt. A hazai törvénykezés a tényleges helyzet összetettsége ellenére, mégis levéltári dokumentumként definiál minden „jelentős történeti értékű, bármely eljárással készült kép- és hangfelvételt”.⁴

Viszonylagos elterjedtsége ellenére sem állítható azonban, hogy a fotográfia könnyen és maradéktalanul tudott volna szervesülni e gyűjtemények profilját alapvetően meghatározó dokumentumtípusok közé. A fénykép sokarcú, sokféle kontextusban értelmezhető jelenség, egyszerre individuális alkotás és pusztán másolat, ritkaság és sokszorosítvány, hivatalos dokumentum és személyes emlék, megszentelt relikvia és eldobható fogyasztási cikk. Kezelése speciális megközelítést, az adott szakma tradíciójától több tekintetben idegen szempontok érvényesítését is megköveteli a kulturális javak kezelésével foglalkozó szervezetekben.

A *levéltárakban* például az általában irányadó proveniencia-elvbe ütközik a fotográfiák kiemelése a szerves fondokból, így nem ritka, ha értékes fényképek nehezen felderíthetően lappanganak az iratcsomók között. A *múzeumokban* hosszú időbe telt, míg az eredeti műtárgyak, használati eszközök között szalonképes kiállítási tárgynak ismerték el a korábban csak reprodukciós eszközként kezelt fényképeket. A *könyvtári* szabványosítás olajozott kerekéi is csikorogni kezdenek, ha az elsősorban a tudatos alkotói tevékenység végtermékeként létrejött, közlésre szánt, sokszorosított és terjesztett, főképpen pedig szöveges műveket feltételező általános előírásokat a fényképekre és a mindennapi élet modern *leleteiként* megőrzött egyéb vizuális vagy auditív élményrögzítésre próbálják alkalmazni.

Mindhárom közgyűjteményi típusra jellemző emellett, hogy nincsenek felkészülve sem szolgáltatási, sem technikai, sem pedig jogi eszközök tekintetében azokra a már-már fotóügynökségi jellegű feladatokra, amelyet a külső felhasználók „képéségének” rohamosan növekedése ró apparátusukra.

Dolgozzék bármely intézményben a fotótáros, fotóarchivátor vagy fotómúzeológus, egyképp szembekerül nap mint nap a kérdéssel, hogy vajon a fényképaradattól melyeket tekintse forrásértékű képi adaléknak, s vajon mi a dolga annak érdekében, hogy anyagát a történeti kutatás és az igényes ismeretterjesztés szolgálatába állítsa.

FOTOGRAFIA ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY - FORRÁSKEZELÉSI PROBLÉMÁK

A fotográfia megítélését felfedezének pillanatától máig meghatározza az az előfeltevés, hogy a fénykép mechanikus leképezés terméke, s mint ilyen, mentes az emberi látás és ábrázolóképeség korlátaival, hiányzik belőle a szubjektum önkénye, ebből következően hiteles és pártatlan.⁵ Ahogy az Encyclopédie française egy régebbi kiadása fogalmazott: „Minden műalkotás tükrözi szerzője személyiségét. A fénykép viszont nem értelmez. Rögzít. Pontosságát, hűségét nem lehet kétségbevonni.”⁶

Ha így van, akkor minden korábbi forrásanyagnál objektívebb adalékokkal szolgálhat a történeti emlékezet és a történettudomány számára. Ahogy 1905-ben, az orosz-japán háborúról tudósító fényképek kapcsán írta le valaki: „Semmi sem tud egy esemény megtörténtéről annyira meggyőzőni, mint egy fotográfia. Szavahihető dokumentum, amelyhez - ha majd egyszer archívumba kerül - az utókor visszanyúlhat, hogy ne az elbeszélte történelmet tanulmányozza, mely részben hamis és eltúlzott, hanem a fotografikus történelmet, mely nem hazudik, mivel maga a fény írta a fotólemezekre.”⁷

A fényképek kétségkívül a közvetlen érzéki tapasztalat, a találkozás, a részvétel élményét nyújtják, szövegoldalak százait helyettesítve idézik fel letűnt idők, távoli civilizációk életviszonyait, megőrizve azt is, amiről általában hallgatnak az írásos források. Eredeti környezetükben láttatják a múzeumba került használati eszközöket, térben és időben távoleső jelenségek összevetésére kínálnak alkalmat.

Úgy tűnik azonban, mintha a fényképek mégsem foglalják el az őket megillető helyet a történettudomány eszköztárában. Természetesen a történelmi ismeretek népszerűsítése során a fénykép igen széles körben kerül felhasználásra. A nyomtatott albumokban, a kiállításokon, dokumentumfilmekben azonban nagyjából a fotó illusztratív funkciója érvényesül, forrásértékének elemző kifejtése általában elmarad. Az illusztratív alkalmazás során a kép inkább csak érintőlegesen, idézetszerűen vizualizálja, de nem értelmezi témáját, sem a megjelenített tárgy mögött felismerhető történeti összefüggéseket.

Az írásos kútfők forráskritikáján iskolázott történészek inkább utólag, kutatási eredményeik publikálása-kor vagy oktatási célokból nyúlnak a fotográfiákhoz (bár igazán komoly történeti szakmunka még ma is hagyományosan onnan ismerszik meg világszerte, hogy nem tartalmaz képes illusztrációkat). Pedig a kutatókat, előfeltevéseik kialakulásában bizonyosan befolyásolják a témájukhoz kapcsolódó képek, és talán kevesen vallják M.Giordano véleményét, mely szerint a történész munkájában egyáltalán nincs helye a fotográfiának, mivel a szavak és a képek nyelve között „ugyanolyan különbség van, mint a tudomány és az ideológia között”.⁹

Milyen okokra vezethet vissza e távolságtartó, vagy éppen teljesen elutasító viszony és mit tehet a fotóarchivátor munkája során e távolság áthidalására?

A bizalmatlanság egyik forrása kétségkívül onnan ered, hogy a fényképek tárgyyszerűségének és valóság-feltáró erejének a századfordulón még hitelt vallott tézise mellé az idők során számos kérdőjel került. A fotó alkalmazási területeinek és a fotografikus látásmódnak végtelen gazdagsága bontakozott ki azóta - fényképről ezért általában inkább csak technológiai értelemben jogosult beszélni -, s nem egy irány éppen a realitáshoz kötődő szálak elvágását, vagy éppen egy újfajta valóságérzékelés megjelenítését tűzte ki célul. Másfelől nem kevés olyan történelemhamisítási kísérletnek lehettünk már tanúi, amit a fényképek tartalmi vagy technikai manipulációjával követtek el. Napjainkban pedig a digitális képátalakítás - a „retus forradalma” - mintha végérvényesen romba döntené a fénykép objektívitásának mítoszát: a számítógép csaknem korlátlan és nyomtalan beavatkozásokra ad lehetőséget, és az új eszköz birtokában a tömegmédiák olyan művilágot rajzolnak a szemünk elé, melyben soha nem tapasztalt mértékben bizonytalanodnak el a valóság és képzelet közmegegyezéses határai.¹⁰

A történészek azonban a hitelesnek tekintett képdokumentumokkal szemben is igen tartózkodóak. Peppino Ortoleva, a történelemtudomány és a fotográfia kapcsolatát taglaló terjedelmes tanulmányában ezt részben arra a Marx és Freud névvel fémjelzett tudománytörténeti paradigmaváltásra vezeti vissza, mely látszat és valóság viszonyának a bevezető idézetek pozitívista szellemiségétől merőben eltérő értékelését hozta magával. Ennek nyomán a közvetlenül érzékelhető, kézzelfogható jelenségek síkjáról a mélyfolyamatok, a struktúrák analízisére került a hangsúly. A fénykép viszont, minthogy a látványvilághoz tapad, e gondolatmenet szerint csak a felszín megragadására képes. A tömegesen termelődő képeken esetlegességek, individuális részletek ismétlődnek. Az idő folyamatosságát önkényesen megszakító, véletlenszerűen kiválasztott pillanatokat megőrző fénykép emellett nehezen kezelhető a hosszabb korszakokat, lehetőleg szabályos, összevethető időmetszetekben vizsgáló kutató számára. A történelem kivételes, ünnepélyes eseményeit, jeles személyiségeit megőrkítő fotográfiák pedig - melyek mind a fényképezésnek, mind a fényképek múzeológiaiájának tradicionálisan egyik legfőbb területét jelentik - csupán a történetiség rég meghaladott felfogásához kínálnak adalékokat.

A fényképekkel szembeni idegenkedés egyik legfontosabb forrása azonban a nyelv problémája, vagyis az, hogy mennyiben ragadható meg a szöveges források analógiájára egy kép jelentése, van-e olyan nyelvi jellegű szabályrendszer, melynek segítségével pontosan dekódolható a fotó „üzenete”?

E kérdés kapcsán Ortoleva az archivátor számára termékeny ellentmondásokra hívja fel a figyelmet. Rámutat arra, hogy a fotográfiákban mindig egyszerre van jelen a „diszkurzív intencionalitás” és a „realitás pusztá reprodukciója”,¹¹ azaz a szándékolt közlés és a jelenségeknek ettől független exponálódása: rögzítés és rögzülés. A fotó felett ezért - a kifejezetten festői princípiumokat követő alkotásoktól eltekintve - a szerző kontrollja korlátozott, a fényképet tehát nem lehet teljesen tudatosan formált műként, egyértelmű üzeneteket hordozó kommunikációs eszközként értelmezni. A fénykép létrejöttében valójában mindig egy hármasság viszony rejlik: a fotográfus, a fotográfált és a fotográfia mindhárom tényező prediszpozícióitól meghatározott kapcsolatrendszere.

A jelentés kérdéskörén belül a másik fontos utalás a kontextusra vonatkozik, amelyben a fénykép megszületik, illetve amelyekbe a későbbiek során kerül. A fotó „üzenete” nem autonóm, az összefüggés azonban, amely segítené a „megfejtést” gyakran rekonstruálhatatlan. (Tegyük hozzá: sokszor éppen az archiválás szakítja ki a képet véglegesen abból.)

Tudomány és fotográfia között persze nem feltétlenül tátong áthidalhatatlan szakadék. Az 1960-as és az 1970-es évek strukturális- kvantitatív „új történetírására” - mely elsősorban a társadalomszerkezet változásait vizsgálta a szociológia és a közgazdaságtan módszereivel - mintegy ellenhatásként teret nyertek az ún. narratív historiográfiai programok, amelyek a mindennapi élet triviális eseményeit állítják vizsgálódásaik középpontjába, és érdeklődéssel fordulnak az átlagemberek érzelmvilága, értékrendje és gondolkodásmódja felé.¹² Ettől az antropológiai jellegű iránytól már korántsem áll olyan távol a fényképhasználat, a fotografikus szimbólumalkotás társadalomtörténeti tanulságainak elemzése.

Ezen a téren, közelebbről a vizuális antropológia történeti alkalmazásában vannak hazai kutatási eredmények is. Kunt Ernőnek a parasztság körében végzett vizsgálatai egyebek közt olyan kérdésekre találtak választ, hogy miképpen épült be a századfordulótól kezdve a parasztság eszközhasználatába, szokásrendszerébe a fotográfia, milyen nonverbális közlési funkciót töltöttek be a képek és a fényképezkedés rítusai, mit kívántak megjeleníteni és milyen jeleket használtak ebből a célból a kép felvételekor, és később, amikor a műtermekben elkészült fotográfiákat beillesztették a magánvilág hagyományos tárgyi környezetébe.¹³

Hasonló irányvétel képviseltek a privát fotó, a családi fotóalbumok és az ún. „hibás fényképek” témakörében folytatott kutatások. Az ilyesfajta vizsgálatok egy nagy mennyiségben előforduló, átlagosnak ítéltető fotótípusból nyert széleskörű mintavételen, és az ismétlődő tulajdonságok megfigyelésén alapulnak, s ha úgy tetszik alternatívát kínálnak a fent jelzett dilemmák közül arra is, ami a tömeges megjelenés és az individuális részérdeklődés ellentmondására vonatkozott. Hogy a fotográfia az általános érvényesség, a korlátozott tipikusság és az egyediség határmezsgyéjén helyezkedik el, az különben sem csak ennek a információhordozónak a sajátossága, más tömegesen előforduló forrástípus (pl. a közhivatali akták) esetében azonban ez úgy látszik kevesebb fejtörést okoz.¹⁴

Ami azt a kérdést illeti, hogy az írott vagy beszélt nyelv analógiájára kezelhető kifejezésrendszer-e a fénykép, a felelet nyilván az, hogy nem. A nyelv több szinten tagolt, önálló jelentéshordozó egységekre épül, és a közlésben az elemek meghatározott sorrendben, időben egymás követve hozzák létre a jelentést. Ezzel szemben a fénykép jelentésének létrehozásában többféle kód vesz részt és minden közlés egyszerre van jelen, egymás mellett létezik, így az értelmezés sorrendje szerint meg is változhat az üzenet. „A fénykép nem tagolt lánc, hanem tagolatlan kontinuum, a keret megszabta tér, melyben a leképezett elemek kis (minimális) egységekre tagolását megnehezíti a kép létrejöttében, a kép szerkezetének kialakításában közreműködő kódok heterogeneitása.”¹⁵

A fénykép interpretációjában figyelembe vehető kódokat a szemiológiai elemzések több síkon igyekeznek megragadni. A vizuális észlelésbe már öntudatlanul beépülnek a hordozó technikai tulajdonságaival összefüggő átviteli kódok (pl. a képfelbontás minősége), egy magasabb szinten jelennek meg a felismerést, a megnevezhetőséget létrehozó *ikonikus kódok*, majd a *tárgyi szimbolizmusok kódjai*, amelyek a képen látható dolgoknak a funkcionális vonatkozásokon túli, társadalmilag rájuk ruházott jelentését hordozzák, továbbá a *kinezikus* (gesztusnyelvi) és *proxemikus* (a tér felosztására vonatkozó) kódok. Az *ikonografikus kódok* egy teljes fogalmi egységet jelenítenek meg a képeken látható személyek, gesztusok, attribútumok kultúrtörténeti hagyományokon nyugvó elrendezettsége által. A jelentés létrehozásában szerephez juthat még a képen vagy a képhez kapcsolatosan megtalálható *írott nyelvi kód* és tovább árnyalhatják azt a különféle *stilisztikai-retorikai kódok*, vagy az ún. *nem-mimetikus kötőelemek* (a kép alakja, mérete, anyaga, stb.).¹⁶

A felsorolt kódtípusokban visszatükröződik a fényképezés alanyának, tárgyának és eszközének az előbbiekben már jelzett hármass viszonya. A kép létrejöttében egyaránt szerepe van a lefényképezett tárgyi vagy emberi világnak (a pusztán materiális összefüggéseknek éppúgy, mint a szándékoltan vagy akaratlanul képviselt szimbolikus, értékjelző jegyeknek egyaránt), a fotográfusnak (teljes személyiségének, beleértve szakmai felfogását, képességeit és aktuális céljait is) és a médiumnak (a technikának és az alkalmazási terület, a korfelfogás, az ízlés stb. által diktált konvencióknak).

A fénykép valóban mechanikusan rögzít „mindent”, ami küklópszszeme elé kerül, gyakran többet is, más is, mint amit és ahogy az látott és láttatni kívánt, aki a kioldógomb megnyomása előtt a keresőbe kukucskált. Ugyanakkor a fotó mindig számos tudatos vagy öntudatlan előfeltevés, szándék, vélemény, döntés, szelekció, technikai és gondolati átalakítás eredményeként születik meg. A fénykép tehát nem „tükröz” vagy „ablak”, amely csaknem közvetlenül teszi szemlélhetővé a tőlünk térben és időben távolos dolgokat. A fotográfia (a művelet és végterméke egyaránt) *újraalkotja* a világot, de természeténél fogva nem teljesen önkényesen, hanem legalább is részben felismerhető, értelmezhető módon. Ha tehát nem is „objektív”, mégis hiteles dokumentum, amennyiben kifejezőmódjának sajátos fénytörésében képes megjeleníteni egy társadalmi szegmenst (ön)képeinek lényeges elemeit.

A fényképet használó történész-kutatótól mindez e médium belső tulajdonságainak ismeretén alapuló forráskezelési technikát követel meg. Tisztában kell lennie ennek az összefüggérendszernek az általa vizsgált korban érvényes állapotával. Ez a fénykép fogalmának historizálását jelenti, annak a történetileg változó kulturális kontextusnak az ismeretét, amely magában foglalja a fotótechnika elért színvonalát, az adott korban érvényes fotográfiai konvenciókat, esztétikai és erkölcsi szabályokat, divat- és ízléskifejezéseket, a fényképezés aktusához kötődő rituálékat éppúgy, mint azt hatást, amit a fénykép gyakorolt egykorú közönségére.

A fényképezés a társadalmi értékek reprezentációjára szolgáló eszköz, igen árnyalt kifejezésformákkal - elég csak arra gondolni milyen különbségek jelennek meg a közlésben aszerint, hogy a fénykép a szűkebb vagy tágabb nyilvánosság előtti megjelenés szándékával készült.¹⁸ Ezeknek az üzeneteknek megértése legalább olyan érdekes terepe lehet a fényképek forrászerű felhasználásának, mint a képeken megőrzött tárgyi világ feltérképezésének, amelynek jóval nagyobb hagyományai vannak, és amely hagyománynak a közgyűjteményi fotóarchiválás a létét köszönheti.

A fényképek gyűjtésével foglalkozó szakember sokat tehet a fényképek forrásértékének növelése érdekében. A kutató, ha levéltári forrásokhoz fordul, bizonyos áttekintéssel rendelkezhet az őt érdeklődő akták hozzáférhetőségéről, keletkezéséről és fennmaradásának körülményeiről, a szövegeket formáló érdekviszonyokról, az adatok megbízhatóságáról stb. Nyomatott dokumentumok esetében még biztosabban tájékozódhat. A történeti értékű fényképek esetében azonban jóval több véletlenszerű mozzanattal kell számolnia. Ezt a bizonytalansági tényezőt kell a fotóarchivátornak lehetőség szerint csökkentenie.

Ráhárul az a feladat, hogy a fényképek ezreiből kiválogassa azokat, amelyeknek forrásértéket lehet tulajdonítani. Az archivátor maga is kezdeményező szerepet vállalhat a fotók megszületésében, ha saját jelenét, mint jövődöntő múltat szemlélve, egyes jelenségekben meglátja a megőrzésre méltót avagy a történetileg informatív, és inspirálja vagy egyenesen megrendeli a fotódokumentációt.

A fotóarchivátor dolga, hogy az egyes fényképhez tartozó járulékos információk közül minél többet feltárjon és a fotóhoz kapcsolatos őrizzen meg annak érdekében, hogy a történeti összefüggések a kutató számára helyreállíthatóak legyenek. Ez nemcsak az szokásos alapadatok (hely, idő, személyek, esemény, alkotó stb.) feltüntetését jelenti, hanem ki kellene terjednie a gyűjtés, az azonosítás és a verifikáció során felhalmozódó kiegészítő ismeretekre is. Ilyenek lehetnek a felvétel körülményeire, a megrendelő vagy az előállító céljaira, a szerzői vagy felhasználói szelekció szempontjaira vonatkozó utalások (elvesztett, cenzúrázott, sőt az el sem készült képek története; publikációk, felhasználás stb.) és a fényképek, mint tárgynak a sorsára is. Ideális, ha a fényképeket interjúk, írásos kiegészítések komplex dokumentációja kíséri. Ma inkább az a jellemző, hogy a képek, a gyűjteménybe kerülés után témájuk szerint szétválnak egymástól és a kapcsolódó egyéb tárgyi vagy írásos emlékektől, eredeti összefüggéseikből pedig csak keveset őriz meg a szákszavú leltárkönyv vagy a munkatársak emlékezete.

A feldolgozás a tartalmi osztályozással, a sokoldalú visszakereshetőség biztosításával válik teljeskörűvé. Az erőforrások szűkössége folytán erre szokott általában a legkevesebb energia jutni. Gyakoriak a csak részben mutatkozó önfeltáró rendszerek, amelyekben a legszembetűnőbb motívumuk szerint csoportosítva gyűlnek a fényképek. E megoldásnak közismertek a hátrányai: elrejt a dokumentumot a további keresési szempontok elől, másrészt miközben a kutató az eredeti képek százainak „átnyálazásával” sokszor feleslegesen növeli e tevékenységre szánt időt, megrövidíti az amúgy is általában rosszul konzervált fényképek élettartamát.

Ezen a téren jelentős változásokat hozhat a számítógépes adatfeldolgozás bevezetése. Nemcsak az információkeresés lehetőségei bővülnek a korszerű adattárolás segítségével, hanem változások kiterjedhetnek a gyűjteményezés egészére is. A gépi adatbázis nem csupán a leltárkönyv, vagy a mutatókartonok elektronikus változata, hanem a gyűjtemény szerkezetét, a szelekciós és feltárási elvek tisztázó áttekintését és ellenőrzését lehetővé tevő eszköz. A számítógépesítés alkalom arra, hogy a többé-kevésbé spontán módon létrejött állományok elemzésének és szolgáltatásának hosszabb távon szabályozottabb keretei alakuljanak ki, világosabbá váljon gyűjteményező és felhasználó számára egyaránt, hogy hol, milyen tematikájú képi dokumentumegyüttes, milyen állományépítési és feltárási elvek szerint kezelten, mely jogi, pénzügyi kondíciók mellett érhető el a lehető leghatékonyabb úton.

FÉNYKÉPTÁR ÉS KÉPFELTÁRÁS A BUDAPESTI GYŰJTEMÉNYBEN

Rómer Flóris 1871-ben az Archeologiai Értesítő hasábjain felhívást intézett Pest-Buda és a többi magyar város hatóságaihoz, hogy létesítsenek várostörténeti gyűjteményeket és kiállításokat, ahol egyebek közt fényképeken is közszemlére lehetne tenni „mindent... mi a tudóst és a pórt, főleg pedig a történetírót meglephet, és néki kedves és nélkülözhetetlen anyagul, a szemes polgárnak tanulmányozásul és önértékű büszkeséggel szolgálhat, midőn ősei emlékeit, gyermekkori emlékeinek már eltűnt képeit vizsontlátja.”¹⁹

Az idézet máig érvényesen foglalja össze a várostörténeti képi dokumentáció hagyományos vezérmotívumait. A fénykép a kollektív emlékezet hordozója, általa lehet megmenteni és átörökíteni mindazt, amire a biztos enyészet vár; történeti tanúságtétel a tudomány számára és lelki táplálék a városlakónak, aki a helyt, ahol élnie rendeltetett, nemzedékeket összekötő otthonnak akarja érezni.

Különös jelentősége van a fényképeknek egy olyan hirtelen nőtt nagyvárosban, mint Budapest, ahol időről időre teljes városrészek kerültek csákány, majd bulldózerek alá, hogy az itt-ott falusias, másutt biedermeier hangulatot árasztó épületek helyére többemeletes bérpalotákat, vagy később házgyári lakótelepeket emeljenek. Klósz György ma már közismert képei, vagy Weinwurm Antal újabb népszerűsített felvételei²⁰ híján ma már aligha tudnánk magunk elé idézni a Gellérthegy oldalán felkúszó földszintes házsorokat, a századvégi Belváros városrendezés előtti állapotát, a szűk utcák közé szorult szabálytalan formájú tereket, a halpiac sátrait, a hatalmas festett cégtáblákkal borított portálokat és az örömtelen masináival ügyködő fotografus láttán alkalmi csoportképe rendeződő bábész utcanépet az „uraságoztól levett férfiruha raktárak” vagy a „bor és sörházak” előtt.

Ezeknek az utolsó pillanatban készült képeknek az üvegnegatívjai ma a Kiscelli Múzeumban találhatóak, melynek fotóarchívumát egykor Toldy László fővárosi főlevéltáros alapozta meg több száz darabos fényképadományával. Mint ismeretes, a három egyesült város irodalmának módszeres gyűjtésével ugyanő teremtette meg azt az alapállományt, amelyből a Szabó Ervin vezette Fővárosi Könyvtáron belül az 1912-13-as években létrehozták a Budapesti Gyűjteményt, hogy miközben az intézmény profilja a modern társadalomtudományok irányába szélesedett, a korábbi municipiális jellegű feladatkör és a megörökített várostörténeti-városigazgatási témájú könyveggyüttes ebben a speciális egységben összpontosuljon.

A gyűjteményben a legkorábbi időktől kezdve teret kaptak a képi ábrázolások is. Az alaprajzok, tervek, plakátok és illusztrált kisnyomtatványok mellett elsősorban a metszetek és egyéb sokszorosított veduták gyűjtésére helyezték a hangsúlyt. Előbb csak a hagyományos könyvtári feldolgozást terjesztették ki a könyvritkaságokban rejlő metszetek leírására, képkatalógus formájában, majd egy önálló *metszetgyűjtemény* felállítására is sor került. Az előbbi odaveszett az ostromban, az utóbbit egy 1948-as polgármesteri végzés nyomán át kellett adni a Fővárosi Múzeumnak.

Eredeti fényképek beszerzése csak a harmincas évek kezdetén vált rendszeressé. A kollekció azonban nem lehetett túl nagy volumenű, évente mindössze egy-két tucatnyi gyarapodásról tudósítanak az e tekintetben szűkszavú jelentések. A múzeális könyvanyag közé azonban nem egy értékes fotóalbum is került. 1932-ben vásárolták meg például Schrecker Ignác Magyar Akadémiai Albumának ún. „kis” változatát, melyet 1865-ben, az Akadémia épületének avatására készített a tudós társaság tagjairól. Szintén az ő műtermében „vétel fel” az 1865-ös országgyűlés díszalbumában fennmaradt 360 portré is. Ugyancsak 1932-ben, a Lantos könyvkereskedés aukcióján szerzi meg a könyvtár Erzsébet királyné hagyatékából ma is legjelentősebb fotografiai ritkaságát, Veress Ferenc Kolozsvárról és környékéről 1859-ben rögzített látképeinek albumát. A mű mindössze két példányban készült el, és ebben a verzióban a szüntelenül kísérletező erdélyi mester sajátkezű bejegyzései hívják fel a figyelmet a maga fejlesztette eljárásokra.

A háború utáni évtizedben már nemigen került sor hasonló beszerzésekre. Ennek nemcsak anyagi okai voltak: a népművelési szemléletű könyvtárpolitika doktriner túlhajszolásának jegyében gyakorlatilag befagyasztották a „tudományos elzártással”²¹ megbélyegzett Budapest Gyűjtemény fejlesztését, egy időre megszüntetve szervezeti önállóságát is. Az 1955-ben nagy lendülettel megindult reorganizációs folyamat részeként merült fel egy önálló és módszeresen épített képarchívum gondolata - mintegy a sérelmezettén átadni kényszerült metszetgyűjtemény modern utódjaként. A ténylegesen 1958-ban megkezdett gyűjtőtevékenységet tekinthetjük a mai fotótár megalapozásának.

A fotótárban jelenleg mintegy százezer képi dokumentum található. Ma már inkább csak fényképek ill. fotomechanikai úton sokszorosított fotográfiák gyűjtéséről beszélhetünk, a korábbi örökölt anyagban azonban grafikai művek, metszetreprodukciók, kivágatok is előfordulnak. Elkülönített állományegységet képez a mintegy tízezer darabos képeslapgyűjtemény és a közel négyszáz fotográfus ill. cég betűrendjében felállított műtermi kollektív. Ez utóbbi egyszerre ad áttekintést a fővárosi fényképész műipar múltjából, és egyfajta keresztmetszetet a főváros társadalmáról.

Néhány éve indult meg az eredeti negatívok beszerzése, és folyamatosan épül az állományvédelmi célokat szolgáló reprodukciós negatívár is.

Az anyag kb. húsz százaléka portré, ugyanennyi az eseményjellegű felvételek részaránya, a döntő többséget pedig látképek ill. épületfelvételek alkotják. A rendszeres gyűjtés megkezdésének időpontjából és a jelenkori fejlemények dokumentálását céltudatosan vállaló szervezési koncepcióból következően, a képek között az 1945 (és főleg az 1958) után készült felvételek dominálnak (65 %), kb. 15 % a két háború közötti és 20 % az 1918 előtti fotók részaránya.

A kialakult témaszerkezet felőleli a Budapest arculatát meghatározó objektumok és a főváros életében szerepet játszó intézmények csaknem teljes körét, kiterjed a városi infrastruktúra lényeges tárgyi elemeire, érinti a helyi közigazgatás, a közélet, a gazdaság és a kultúra területeit, valamint fogódzókat kínál a különféle társadalmi rétegek életviszonyainak megismeréséhez is. Elsősorban a város központi funkcióira utaló, az urbanizáció folyamatát és a nagyvárosi életforma jellegzetességeit tükröző felvételeket igyekszünk megszerezni, miközben felhagytunk számos korábban előnyben részesített téma gyűjtésével (diplomáciai események, kiállításmegnyitók, színházi előadások stb.)

Az anyagban jónéhány fotóműzeológiai, művészettörténeti szempontból különösen becses alkotás található, melyeket egy önálló, adattár jellegű közleményben lenne illő felsorolni. Itt csupán néhány név felvillantására, egy-egy ritkaság vagy jellegzetes fotótípus kiemelésére kínálkozik hely.

Gyűjteményünk egyik unikális darabja például egy ismeretlen fényképész által készített felvétel, mely a mai Kálvin tér sarkán álló egykori Kecskeméti kapu őrházát ábrázolja. Kreilisheim György, aki az első között foglalta össze színvonalasan a magyar fotótörténet e korai szakaszát, a kép születését az 1850-es évek első felére teszi,²² s ha fenntartás nélkül hiheinténk adatának, akkor birtokunkban tudhatnánk a legkorábbi megmaradt pest-budai városfényképet. Megbízhatóbban azonosítható azonban Heidenhaus nagyalakú fotográfiája a Nemzeti Múzeumról, mely az 1860-tól forgalmazott első ismert terjesztésre szánt fényképes látkép-mappából való.²³ A hatvanas-hetvenes évek fővárosi nevezetességeiről több szignálatlan vagy csak a forgalmazó, az optikus Calderoni pecsétjével jelölt víziméretű látkép maradt meg. Ebből a típusból valók az Alduna-soron székelő Zograf és Zinsler cég „Pest-Ofner Anicht”-jei is.

A korai érdekességek között kell említeni Klösz Györgynek az 1876-os árvíz rombolását megörökítő sztereo-sorozatát, valamint Kozmata Ferenc 11 darab 26 x 35 cm-es fénynyomatból összeállított és a teljes városképet összefoglaló panorámáját az 1880-as évekből.²⁴ A nagyvárosi fejlődés útjára lépett Budapest századfordulós építészetét, utcáinak forgatagát gyűjteményünkben főleg idősebb Divald Károly, Klösz György és Erdélyi Mór munkái dokumentálják.

A két világháború közötti időszakból Kerny István, Wolny Károly, Járai Rudolf, Inkey Tibor mellett elsősorban Kinszki Imrere érdemes felhívni a figyelmet, akinek közel kétszáz negatívját őrizzük. Kinszki egyéni ízeztetést hozza hozzá a korszak stílustörekvéseivel: utcaképein, zsánerein merész felülnézetek, felragyogó utcakőfaktúrák, térformáló elemmé vált, megnyúlt árnyékok.

A múlt századi műtermi fotográfiákat rejtő bőrkötéses családi albumokat ebben a korszakban már a fotótár állományában is felváltják az oldottabb, intimebb, hangulatú „hétvégi” fényképeket tartalmazó összeállítások. Törekvő fotóamatőr számára ekkor kötelező zárandoklat volt a lebontásra ítélt Tabán felkeresése - munkájuk gyümölcsét szintén albumokba rendezték. De albumok állítanak emléket az 1940-es árvíznek, az első bombázásoknak vagy éppen egy rendőrségi helyszínelő fotós pályafutásának is.

A háborút közvetlenül követő évekből való Ráth (Roth) László negatívanyagát, ami egy loptalanítás során került elő. A dohos tasakok tartalmából egyebek mellett az is kiderül, hogyan válhat a történelem nyomása alatt egy korábban harcos társadalomkritikát hirdető szociófotósból olcsó eszközökkel élő pártpro-

pagandista. Az ötvenes évekről, „Nagy-Budapest szocialista fejlődéséről” elsősorban MTI fotók tudósítanak. Az idő ezeken is elvégzi a maga munkáját, érdekes megfigyelni, hogyan mozog rajtuk a jelentés a társadalmi klíma átalakulásaival.

Számos téma megragadásában jelentettek segítséget a kevésbé neves vagy éppen ismeretlen fotóamatőrök, lokálpatrióta helytörténészek. Felvételi technikájuk érthető módon elmarad a felsorolt mesterekétől, de ha a háborús romokban fekvő Budát, 1956 eseményeit, az eltűnt óbudai utcákat, árvízi táblákat, udvarok mélyén romladozó díszkutatok megőrkítő pótolhatatlan felvételek százaira gondolunk, idő haladtával egyre értékesebbnek tűnnek fel ezek a felvételek is.

A mai Budapest arculatát megőrkítő fényképek archíválásában törekszünk kiszélesíteni a megközelítések körét mind témaválasztásban, mind pedig formanyelvi megoldások tekintetében. Keressük a kapcsolatot a dokumentarizmus egyéni változatait kidolgozó többnyire fiatalabb fotósokkal. Komoly nyereségnek könyvelhetjük el például Hajdú József régi mestereket idéző gyárépület-felvételeit, Hajtmanszki Zoltán alászállásainak dokumentumait a menekültek és hajléktalanok mélyvilágából, a Magyar Narancs fotósainak groteszkbe hajló riportfelvételeit, vagy Frankl Aljona és Lugosi László képeit, akik a velünk élő, s most viharos gyorsasággal eltűnő félmúlt nyomait fedezték fel még idejében ódon szerszámokkal zsúfolt műhely-üzletekben, félig megvakult neonreklámokban, vedlett kis presszócskák csödvázas, műbőrborítású bútorai között. Nem maradhatnak említés nélkül Szilágyi Lenke kültelki hangulatjelentései és Szerencsés János félezres negatívanyaga sem, mely a jellegzetes budapesti épületplasztika banalitást és heroizmust vegyítő habarcsművészetéből nyújt válogatást.

Időközönként megbízunk fényképészeket egy-egy városrész vagy téma fotografikus feldolgozásával, legújabbank pedig a Fővárosi Levéltár és a Kiscelli Múzeum fotótáiraival egyeztetve szervezünk szisztematikus hiánypótló fotóztatást, elsősorban a városrendezési tervek által érintett területeken.

A fényképek és a képeslapok önfeltáró rendszerben vannak elhelyezve. A besorolást meghatározó tárgyszavak igen árnyalt csoportosításban tárják fel az anyagot. Ugyanakkor a topográfiai, intézménytörténeti, műfaji szempontok valamint a dokumentumtípus ill. méret szerint elkülönített képek között nincsen keresztutalás. A dolgok egyszer s mindenkorra elrendezettségének napjainkra hirtelen groteszkké vált hitét tükrözi az intézménytörténeti jellegű fényképeknek a hatvanas-hetvenes években érvényes elnevezései alá történő beosztása a helyrajzi egybeesés, vagy az előd-utód viszony alapján. Könnyebben áthidalható, de megoldást igénylő kérdés az elavult utcanévek szerinti elhelyezés kérdése. Hiányzik a teljeskörű szerzői és személyi mutató.

A hatékony szolgáltatást ebben a nagyságrendben tehát nem lehet már sokáig fényképtár kezelőinek memóriájára és asszociációs készségére bízni - a helyzet megérett a számítógépes feldolgozás bevezetésére. Ez annál is indokoltabb, mivel a fotótár használata folyamatosan növekszik. Építészek, történészek, kiállításrendezők mellett, leggyakoribb vendégek hagyományosan a sajtó, a televízió és a filmgyártás munkatársai. Az anyag gyakori publikációja nem csupán a gyűjtemény hírnevét öregbíti: a kereskedelmi jellegű felhasználás esetében érvényesített közlési díjából befolyt összeg hozzávetőlegesen megegyezik a fotótár éves szerzeményezési költségével. Az érdeklődők számára 1992 óta külön kutatóhelyiség áll rendelkezésre, reprográfiai lehetőséggel, egyidejűleg az anyag is védettebb - de konzerválási szempontból még korántsem megfelelő - környezetbe került.

A Budapest Gyűjteményben folyó képi dokumentáció másik fő területe a könyvekben, időszaki kiadványokban található várostörténeti érdekességű illusztrációk feldolgozása. Már a harmincas években tervbe vették „Budapest székesfőváros ikonográfiai korpuszának” kiadását. A terv akkor anyagi nehézségek miatt nem valósult meg, de a metszetkatalógus alapján a könyvtár vezető munkatársai néhány értékes részmunkával így is gyarapították a fővárosra vonatkozó ikonográfiai irodalmat.²⁵

A hatvanas években a képi források számbavételének már a korábbiaknál is ambiciózusabb elképzelései fogalmazódtak meg. A nagyarányú bibliográfiai anyaggyűjtés mellett folyamatosan cédulázták ki a könyvek és az illusztrált periodikák budapesti vonatkozású képanyagát is. E vállalkozás eredményeként jelentek meg sorozatban a *Budapest története képekben 1493-1980* című kiadvány kötetei. A mű a jelzett időhatárok között napvilágot látó monográfiák és időszaki kiadványok lapjain fellelhető látképek (utca- és épületképek, köztéri plasztikák), összesen mintegy hetvenezer ábrázolás adatait tartalmazza.

Kéziratban maradt azonban az eseményeket, jeleneteket megőrkítő ábrázolások (mintegy 26 000 tétel) cédulakatalógusa. Kézenfekvő volt tehát a készülő számítógépes képadatbázist úgy kialakítani, hogy az lehetőséget biztosítson ezeknek az információknak a hozzáférhető tételére is, egységes keretben kínálva az eredeti képi dokumentumok és az illusztrációk feldolgozásának.

KÉPI ADATBÁZIS PRÓBASZAKASZBAN

A Budapest Gyűjtemény 1992-ben egy bibliográfiai, egy faktografikus és egy ikonográfiai adatbázis kiépítését kezdte meg. A *kurrens várostörténeti repertórium* és a *kronológia* ma már túljutott a „beüzemelési” szakaszon, a *képi adatbázis* jelenleg még kipróbálás alatt áll. Mind a háromnak TEXTAR a kezelőrendszere, a gyűjtemény munkatársainak ötleteit, igényeit messzemenően figyelembe vevő programadaptáció Gerő Péter és Nagy Anna fejlesztőmunkájának köszönhető.

A *képi adatbázis* egyaránt alkalmas a fotótárban őrzött egyedi dokumentumok és a könyvekben, időszaki kiadványokban található illusztrációk feltáráására, mégpedig oly módon, hogy e két előfodulási forma rekordjait külön adatállományként tárolja, de a mindkét adatállományra jellemző adattípusok rekordjai közösen hasznosulnak. Így a keresés során a kép konkrét megjelenési formája iránt közömbös felhasználó minden számára releváns képet megtalálhat, de természetesen korlátozhatja is találatait a két dokumentum-típus bármelyikére.

Az adatok tagolása, elnevezése azt a szándékot tükrözi, hogy - egyéb displayformák mellett -, a könyvtári szabványokhoz igazodó dokumentumleírás is megjelenhessen a képernyőn. Fényképekre vonatkozó szabvány híján irányadó forrásként az ISBD/NBM, az állóképek leírására megjelent Útmutató²⁶, és az osztrák ÖNORM A 2653 jelű ideiglenes szabvány²⁷ szolgált, a hazai bibliográfiai szabványcsaládok adaptálható részei mellett. Az adatszerkezet ilyen módon nemcsak a már működő gyűjteményi adatbázisokhoz illeszkedik, hanem szükség esetén megkönnyíti az adatok átmentését a TEXTLIB integrált könyvtári rendszerbe is.

Az adatszerkezet kialakításakor azt az alapelvet követtük, hogy egy fénykép valamennyi példányát, technikai változatát, publikációját sajátos tulajdonságokkal rendelkező, egyedi leírást igénylő dokumentumként kezeljük, amelyek azonban közösek abban, hogy ugyanannak a dologra együttállásnak és alkotói gesztusnak fizikai lenyomataként maradtak ránk, amelyek az expozíció pillanatában voltak érvényesek. Megkülönböztetjük tehát az egyes példányoktól a fizikai tulajdonságok nélkül szemlélt és leírt *művet*, és a *műadatokat* tartalmazó rekordokhoz kötjük a különféle a konkrét előfordulások rekordjait. A legfontosabb tárgyi feltáráselemek a *műleírást* szolgáló rekordhoz lettek csoportosítva. A különféle fizikai jellemzők, technikai, nyilvántartási, kezelési adatok pedig az egyes *példányok* sajátjai, ezért az ezeket a tulajdonságokat hordozó adatmezők a *példányrekordoknál* találhatóak.

A fotótári példányok leírásai *Kép*, az illusztrációké pedig a *Képanalitika* elnevezésű állomány rekordjaiban kerülnek rögzítésre. (Az illusztrációk leőhelyének megadására a bibliográfiai adatbázisokban használt könyv- vagy periodikarekordok kapcsolódnak.)

A fotótári kép és nyomtatott ábrázolás rekordjai között összefüggést teremthetnek a közös kulcsok (pl. a szerzőségi, technikai adatok stb.), vagy ha azonos mű különböző előfordulásairól van szó, akkor a közös műrekord. Visszakereshető kapcsolatba hozhatóak továbbá a sorozatok vagy képszeállítások részeként szereplő önálló alkotások leírásai is.

A keresést kezdhethetjük a mű adatainál (műcím, tárgyszavak stb.), ekkor korlátozott számú rekordhoz jutunk, ami az elsődleges információtartalomra nézve relevánsabb eredményt ad, mint valamennyi példány kimutatása. Ha a példányokra is kíváncsiak vagyunk, akkor a PROJEKCIÓ művelettel legyűjtjük azokat az előfordulásokat, amelyek a megtalált műleíráshoz kapcsolódnak (esetleg a LIMIT utasításaival korlátozhatjuk a keresést a fotótári képekre, vagy pl. SZŰRÉS parancessel a negatívokra stb.). A rendszer tartalmaz olyan megjelenítési formátumokat is, ahol a műleírás valamennyi változat adataival együtt íródik ki a képernyőre, vagy ha a keresőkérdés a konkrét példányra vonatkozott, akkor annak leírásába beépülnek a műadatok is.

A *címadatok* a könyvleírás szabvány ill. a könyvadatbázisok kategóriáit követve, *Főcím*, *Alcím* és *Párhuzamos cím* mezőkben írhatók le. Ha a példány rendelkezik eredetinek felfogható szerzői címmel, hátlaprírással, vagy - illusztráció esetében - képaláírással, akkor ezeket tekintjük címnek, ellenkező esetben az archivátor ad rövid, összefoglaló jellegű címet, beavatkozását azonban megfelelő jelhasználattal felismerhetővé teszi. A műcím értelemszerűen nem mindig esik egybe a példánycímmel, fogalma és használata a könyvek egységesített besorolási címadatával analóg.

Az *annotáció* a múzeumi kartonok *képleírás* rovatának felel meg, avval a különbséggel, hogy a számítógépes adatbázisban, mely a szabadszöveges feltárással szemben a szabályozott formájú tárgyi indexet részesíti előnyben, az *Annotáció* mezőben a teljes leírás helyett inkább csak a címek és a tárgyszavak által fel nem tárt, illetve értelmezésre szoruló tartalmi mozzanatok, kiegészítő információkat ajánlatos feltüntetni. A *tartalmi megjegyzések* rögzítésére szolgáló mezőbe pedig elsősorban az azonosítás módjára, a forrásokra, az eredeti címadat, ráírás tévedéseire, a kapcsolódó gyűjteményi anyagokra stb. vonatkozó rövid utalások kerülnek.

A tárgyszavak a Budapest Gyűjtemény többi adatbázisához hasonlóan típusok szerint elkülönítve, a Személyről, Területről, Testületről, Objektumról, Tárgyidő, Deszkriptor elnevezésű mezőkben írhatók le. Közülük itt most csupán a deszkriptorok, azaz a köznévi formájú tárgyszavak használatához van hely megjegyzést fűzni.

Egy fénykép gyakran valójában több kép, azaz egyfelől részletekre osztható, másrészt eltérő interpretációkra és felhasználásra ad lehetőséget. Ezért - a képminőség és az ésszerűség határain belül - az értékelhető képelemek és az érvényesnek gondolt fogalmak lehető legszélesebb körét érdemes itt feltárni. Hogy a részletezés határai hol húzódnak (és hogy az értelmezésben mely mértékben és milyen irányokban lehet elszakadni a látható dolgok pusztá megnevezésétől), arra nézve nem könnyű általános érvényű szabályokat előzetesen felállítani. Az a Cutter óta mindmáig újrafogalmazódó alapelv, hogy a tárgyszónak annyira kell specifikusnak lennie, mint a tárgy, amire alkalmazni kívánjuk, a fotó esetében azt jelentené, hogy a kép minden megfigyelhető elemét leltárba kellene vennünk. Ennek abszurditása nyilvánvaló. A mérlegeléséhez nyilvánvalóan a gyűjtemény karaktere és a használói szokások adhatnak fogódzókat. Ugyanakkor nem teljesen veszélytelen e szempontokra hivatkozva erőteljesen korlátozni a kulcsszavak számát. Ezek a megfontolások ugyanis már a képek beszerzésekor is befolyásolták a szelekciót, és ennek a dokumentátorban megmerevedő „keresőképnek” mechanikus érvényesítése a tárgyszavazásban akadály lehet a vizuális emlékmagyarázat való szabad és asszociatív kutakodásnak.

A gyorsan szaporodó specifikus tárgyszavak között csaknem olyan könnyen el lehet veszni, mint a szabad szöveges mezőkben rögzített szavak tengerében. Az átfogóbb igényű keresések megkönnyítésére több út is kínálkozik. Lehetőség van egyfelől tezaurusz jellegű viszonylatok (alá-főlérendelés, asszociatív és deszkriptor-nemdeszkriptor kapcsolat) létrehozására. Míg ennek segítségével az egyes képelemeket jellemző tárgyszavak csoportosítására történik, addig az *Osztály* mezőben a képek vezérmotívumai, legfontosabb utalásai alapján, egységes tartalmi egységként is besorolódhatnak egy előzetesen kialakított, nagyvonalúbban körvonalazott várostörténeti-helyismereti téma-rendszerbe.

A tartalmi feltárás további eszköze a jobb szó híján *Műfajnak* elnevezett adattípus. A műfaji megjelölés is egyfajta egységbe foglaló meghatározást ad az egyéb tematikus jegyek felett, de inkább vizualitás és az érvényesülő fotográfiai konvenció irányából. Egyfelől elképzelhetővé teszi a kép általános karakterét, központi motívumát, nézőpontját, a kivágotat stb., másrészt a műfaji megjelölés önmagában is teljes értékű tárgyszó, minősítő, informáló kifejezés. Jelzi, hogy nyilvános vagy magán használatra készült a kép, emlékdörzés, önreprezentáció, tárgyszerű dokumentáció, hirdetés, meggyőzés, artistikus formaalkotás stb. volt a kép készítőjének vagy megrendelőjének kiolvasható szándéka. Kapaszkodókat kínál tehát a forráskritikai elemzéshez.

Ehhez következetesen használt és az adott gyűjteményi anyag természetéhez igazodó kategóriákra van szükség. A fotográfiai műfajtipológiákban azonban általában különféle szempontok szoktak megjelenni, nem ritkán keveredve bennük a felvétel tárgyára (portré, sportfotó), az alkalmazási területre (műszaki, reklám-, politikai, propaganda- szociofotó stb.), a stílusjegyekre (piktoralista stílus, fotógroteszk), vagy az alkalmazott eljárásra vonatkozó megjelölésekre (montázs, fotográfika stb.) Ezért a *Műfaj* mezőben egy tárgyszó-lánc használata indokolt, amelyben a tágabb besorolási kifejezéseket a továbbiak a felsorolt nézőpontok bármelyike felé specifikálják, árnyalják. A tárgyszó-lánc elemei különféle kombinációkat alkothatnak és természetesen minden tagra külön is lehet keresni. (pl. portré; mellkép; műtermi felv.; vagy jelenet; zsáner; néprajzi dokumentumfelv.; ill. utcakép; panorámafelv.)

A képi adatbázis is tartalmazza a helyismereti információszolgáltatás sajátos céljaira kialakított faktografikus alfunkciót, az ún. *Reláció* adatállományt. A tárgyszóként felvett testületi, földrajzi, objektum- vagy személynevek között tényjellegű ismereteket kifejező összefüggések teremthetők, melyekre a feldolgozott dokumentum adatainak előhívása nélkül, közvetlenül is kereshetünk. Egy földrajzi névhez, mint címhez köthető például egy (vagy több) épület neve, az utóbbihoz alkotóként vagy lakóként személynevek, azokhoz az általuk irányított területek nevei stb. - a lánc folytatható, és a viszonylatok érvényességének időtartamát is megadva, azok kronológiusan is nyomkövethetővé válnak. E helytörténeti adatbank a fotók azonosításához szükséges háttérismeretek (műtermek, fényképezésk működési adatai, datálási támpontok stb.) tárolására is felhasználható.

Mint arról már esett említés, a példányleírásnál tüntetjük fel a különféle technikai-kezelési adatokat. Ilyenek például az átfogó képtechnikai megjelölések (fotó, metszet, képeslap), a pozitív, negatív, diapositív stb. megkülönböztetése, a másolati, reprodukciós jellegre történő utalás (metszet, fotómásolat; fotó, pozitív, reprodukció; fotó, nyomtatott másolat stb.) További technikai részletek közölhetők a *Képfordozó anyaga* (üveg, papír, porcelán, cellacetát stb.), a *Negatív technika* (zselatinos szárazlemez, síkfilm stb.), a

Pozitív technika (zselatinos ezüst, celloidin, albumin, stb.), a *Színesség* (színes, színezett, kézzel színezett), valamint a *Képméret*, *Teljes méret* (paspapírral, kerettel, tablóval stb. együtt), a *Fizikai állapot* valamint a *Technikai megjegyzések* nevű mezőkben.

A fotótári egyedi dokumentumok leírásában itt jelennek meg egyebek mellett a példány raktári és ideiglenes helyét közlő állományadatok, a publikációs jogokra vonatkozó bejegyzések és ide kapcsolódik a leltárkönyvi funkciót ellátó rekord. Az illusztrációk esetében pedig a példányleírásnál rögzítjük a megjelenés helyére vonatkozó bibliográfiai adatokat.

PILLANTÁS A (KÖZELI ?) JÖVŐBE: A DIGITÁLIS FOTÓARCHÍVUM

A képi adatbázis szolgáltatásainak további bővítését az jelentheti, ha a szöveges információk mellett maguk a képek is megjelennek a számítógép képernyőjén. A felhasználó így tovább szűkítheti találati körét, vagy éppen ellenkezőleg, kiterjesztheti azt, verbálisan pontosan körül nem határozható kérdéseire keresve választ böngészhet az állományban, összehasonlításokat tehet, az eredeti érintése nélkül jut képi információhoz és várákosmentesen a szükséges másolatokhoz.

Ez utóbbi két szempont már az állomány védelmét is szolgálja. Abban az derűlátóan előrevetített helyzetben ugyanis, amikor több tízezer, sokoldalúan feltárt szöveges rekord között válogat a kutató, jelentősen megnövelhető a leírások alapján megfelelőnek ítélt tételek száma, és nem kívánatos mértékben kellene megmozgatni az eredeti képeket és kiadványokat. Ez éppen az eredeti célokkal ellentétes eredményhez vezetne.

A világ jelentősebb képgyűjteményeiben a nyolcvanas évek óta kísérleteznek a számítógépes adatbázisok és az elektronikus képrögzítés összekapcsolásával. Az analóg videolemezek, a háttértárolón rögzített digitális képek után ma ezen a területen is a CD lemezek és a multimédia alkalmazások széleskörű elterjedésének lehetünk tanúi.²⁹

A digitális képarchívum egyik lehetséges működő modellje a KODAK Photo-CD System. A Kodak és a Philips közös fejlesztésében létrejött rendszerben a hagyományos ezüstalapú fényképet előhívják, a filmet szkenner segítségével olvassák be a számítógépbe, majd a digitalizált képeket szöveges adataikkal és a kezelő szoftverekkel együtt lézerekkel íróják át. CD-lejátszó segítségével a lemez tartalma hagyományos tévékészüléken, vagy a számítógép monitorján jelenik meg. A lemez korlátlanul másolható, az egyes képekről veszteség nélküli papírmásolat készíthető. A hazai fotóboltokban is elérhető, nagyközönség számára készült Photo-CD mellett professzionális archívumi alkalmazásra számos további hardver konfigurációt és szoftvercsomagot dolgoztak ki. A fogyasztási cikként terjesztett Photo-CD lemezekben mindössze száz kép található, de CD technológia ennél jóval többre képes. A CD 640 megabájtnyi tárolókapacitásával, az archiválási céltól függően csökkentett képfelbontással, képtömörítő programok felhasználásával a képek száma nagyságrendekkel növelhető. Egy mozgóképek lejátszására is alkalmas CD-I (Compact Disc Interactiv) lemezen például egy felhasználóbarát keresőprogram segítségével 250 000 gépetl oldál vagy 7000 kép illetve 19 órányi középhullámú rádióadás minőségű hanganyag között lehet válogatni.³⁰

Napjainkban már a magyarországi piacon is többféle képkezelő, képalakító program van forgalomban, ORBIS néven a TEXTAR-nak is elkészült a képeket is kezelő változata. A digitális archívum lehetősége elérhető közelségbe került. Ez a „karnyújtásnyi távolság” azonban a jelenlegi árakon közel egymillió forintos egyszeri beruházást és az adatfeltárás és képbevitel élmunka-költségeit jelenti. Látni kell azonban azt is, hogy ezek az eszközöket számos további gyűjteményegység illetve több közgyűjtemény közösen is hasznosíthatná. A költségek mérséklésére meg lehetne találni az érdekelt intézmények közötti együttműködés célszerű formáit. Mint ahogy egyeztetést igényel a szerzői, terjesztői jogok védelmének és a díjszabások tisztázása, különösen, ha a létrejövő vizuális adatbankok távadatátviteli úton is elérhetővé válnak.

A könyvtári információtechnológiának ma már szerves részévé vált a szöveges adatbázisok CD-ken történő terjesztése. A hordozott tartalmak tekintetében megfigyelhető nemzetközi tendencia, hogy az út a gyorsindexektől a referátumos bibliográfiákon át mindinkább a teljesszövegű adatbázisok felé vezet. Hasonló folyamat prognosztizálható a képi adatok dokumentációjában is: „A rejtettségtől a jeladason át a teljességre törekvésnek magától érthetően kell érvényesülnie a képi információk terén is.”³¹ A Budapest Gyűjteményben őrzött kiadványokban található képekre sokáig csak egy kis jelzés (ill.) hívta fel a figyelmet, majd évtizedes feldolgozó munka eredményeként ikonográfiai cédulakatalógus illetve kiadvány könnyítette meg a hozzáférést. A szöveges adatbázis és a digitalizált képek együttes közvetítése jelentékeny továbblépés lehet az elkövetkező időszakban a képi információk közvetítése és egyenrangúsítása terén.

Az eredeti, archivális fényképek (és adataik) digitalizálása azonban sajátos felelősséget is jelent, aktív szerepvállalást egy rendkívül ellentmondásos folyamat kibontakoztatásában. A könnyebb hozzáférhetőség ugyanis egyben további sorompók felnyitását jelentheti a történeti fénykép „tartalmi kizsákmányolása”, az eredeti összefüggéseket szemétdombra hajító felhasználása előtt. Másfelől, ha a műzeális értékű eredeti fényképekkel kapcsolatban még vitathatjuk is Vilém Flussernek azt a megállapítását, hogy a „fénykép, mint dolog, szinte érdektelen; csak egy szórólap...Bár még tapadnak hozzá a dologság maradványai, értéke nem a dologban van, hanem a felületén levő információban”,³² az elektronikusan átalakított képek azonban már harmonikusan simulnak az információs társadalomnak az idézetből visszatükröződő értékrendjébe. A képnek az a része ami az információs/szórakoztató piac számára értékes, elszakad a fotográfia eredeti tárgyi vonatkozásaiban őrzött utalásaitól, egyebek közt attól, ahogyan a képtárgy installációjával, felvételi léptékével, méretével, színével - „urambocsá” - tapintásával utal arra a módra, ahogy a régiek a maguk világát birtokba vették a fénykép segítségével.

A számítógéppel támogatott dokumentáció igényes végrehajtásának talán mégis lehet némi visszatartó ereje, hogy a történeti fénykép ne a totális illúzió felé haladó képi kultúra, hanem a társadalmi realitásokkal való szembenézés egyik lehetséges eszköze legyen. Az eredeti fotográfiákat is így óvhatjuk meg a legtovább az enyészettől. Az elektromos kép járja az újrafelhasználás útjait az információs társadalom különféle csatornáiban: tudományos dokumentumként, sajtóillusztrációként, oktatóeszközként, reklámhordozóként vagy éppen ingerküszöb körüli villanásként egy videoklipben. A fénykép-tárgy pedig ott pihen egy hűvös helység mélyén, s csak néha-néha kerül az ámuló tekintetek elé.

Ki tudja, talán így mégis megőríz valamit abból az aurából, amit minden technikai jellege ellenére, nem kevesen tulajdonítanak ma is neki.

Sándor Tibor

Jegyzetek

1. SZIMÁN Oszkár: 146 felvétel másodpercenként. A német fotópiac 1993-ban. = Fotó. 1994. 5.
2. HARRISON, Helen P.: Picture as information. = HARRISON, Helen P. /szerk./: Picture librarianship. London. 1981. 4.
3. HEIDTMAN, Frank: Photographien und Bibliotheken (Teil II.) = ABI Technik 1988. 4. 359.
4. 1969. 7. tvr. 1. § (2)
5. William Henry Fox Talbot, a fényképezés egyik - ha nem a tulajdonképpeni - feltalálója, 1839-ben az Angol Királyi Társaság ülésén felolvasott dolgozatának a következő címet adta: "Beszámoló a fotogénikus rajzolás művészetéről, avagy eljárás, amellyel a tárgyak a művész ceruzájának igénybevételével nélkülön magukat adják". Idézi: MAC LUHAN, Marshall: Nyilvánosház falak nélkül = Fotóművészet. 1972. 2. 4.
6. Idézi:BOURDIEU, Pierre: A fénykép társadalmi definíciója = A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok Szerk.: HORÁNYI Özséb. Bp. 1982. 226.
7. Rudolfo Namiasnak 1905 szeptemberében, az Il Progresso Fotograficóban írásából idéz: ORTOLEVA, Peppino: Phographie und Geschichtswissenschaft = Photographie und Gesellschaft. 1989. 1. 5.
8. STEMLERNÉ BALOG Ilona: A fénykép, mint történeti emlék és forrás. Kézirat. Bp. 1993. GLATZ Ferenc: Az új történetírás, a forráskiadványok és a modern segédtudományok = GLATZ Ferenc: Történetiség korszakváltásban. Bp. 1990. 153-155.
9. ORTOLEVA Peppino: i.m. II. 5.
10. Újabb fejlesztések eredményeképpen a számítógéppel feldolgozott fotó immár nemcsak szabadon átalakítható, hanem mozgásba is hozható, sőt az ún. *virtuális valóság* programokban egy háromdimenziós hatást keltő díszletvilág elemeként funkcionálhat. Ebbe a „térbe” a felhasználó - a fejére és végtagjaira erősített különleges interfészek segítségével - mintegy „beléphet”, és valós helyzeteket imitáló kalandozásokat tehet.
11. ORTOLEVA, Peppino: i.m. II. 5.
12. GYÁNI Gábor: A múlt antropológiai megközelítése. = Rubicon. 1994. 2. 14.
13. KUNT Ernő: Fényképek és parasztlak = Fotóművészet. 1981. 4. 3-22.
14. JAGSCHITZ, Gerhard: Visual history = Das Audiovisuelle Archiv. 29/30. 37.
15. SZILÁGYI Gábor: A (sajtó)fotó VI. = Fotóművészet. 1974. 4. 20.
16. SZILÁGYI Gábor: A vizuális közlés szemiotológiája. = Fotóművészet. 1971. 1. 7-14. és HORÁNYI Özséb: Jegyzetek a fotó kódjáról = Fotóművészet. 1972. 4. 14-20.
17. „...a társadalom, amikor a fényképnek realista oklevelet adományoz, nem tesz egyebet, mint megerősíti önmagát abban a tautologikus bizonyosságban, hogy a valóság olyan képe, amely megfelel az ő objektívitásképének, valóban objektív.” = Bourdieu: i.m. p.9.
18. Gerhard Jagschitz erre a szempontra építi fotótipológiáját, megkülönböztetve a „nyilvános(ság számára készült)képeket” (sajtófotó, reklám, politikai propaganda), a nyilvános és a magán tér közötti köztes helyzetet elfoglaló „társadalomtörténeti képeket” (dokumentarizmus, városkép, mindennapi fotó) és a privát fotót. = Jagschitz: i.m. 28-34.
19. RÖMER Flóris: Városi múzeumaink. = Archeologiai Értesítő. 1871. 13. 312.
20. Weinwurm Antal eddig kevesebb közfigyelemre méltott képeiből gazdag válogatást nyújt: BARÓTI Judit: Belváros. Bp. 1993.
21. Jelentés. 1952. = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve. 1949-1954. 13.
22. KREILISHEIM György: Régi magyar fényképezés. Bp. 1941. [30].
23. KARLOVITS Károly-BEKE László: A fényképezés kezdetei Magyarországon. Kiállítási katalógus. 1979. 11.

23. KARLOVITS Károly-BEKE László: A fényképezés kezdetei Magyarországon. Kiállítási katalógus. 1979. 11.
24. Az erősen megviselt állapotban ránkmaradt leporello-album igényes helyreállítása - számos további gyűjteményi darab mellett - könyvtárunk restaurátorának, Weigel Józsefnek szakértelmét dicséri.
25. Ilyen például Kelényi B. Ottó: Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korában. 1683-1718. c. munkája.
26. VARGA Ildikó: Állóképek bibliográfiai leírása. Útmutató. Bp. 1981. 33 p.
27. CATALOGUING of audio-visual media. Cut outs in provisional transcription of ÖNORMA 2653. Formale Erfassung audiovisueller Medien. Vienna. 1993.
28. Az elkészült adatszerkezet nem követi ilyen tisztán ezt az elvi sémát. Az okok kifejtésétől azonban - számos további részletkérdéssel együtt- terjedelmi okokból eltekintünk.
29. PARKER, Betz: The Library of Congress Non-Print Optical Disc Pilot Program = Information Technology and Libraries. 1985. 4. 289-299. JOBST-RIEDER, Marianne: Bibliothek ohne Mauern: "American Memory" - eine Multimedia-projekt der Library of Congress = Mitteilungen der VÖB. 1991. 3-4. 16-21.
30. RÁK József: Pixel és kép = Fotóművészet. 1992. 4. 48-54.
31. TÓSZEGI Zsuzsanna: Optikai információátvitel. Szemle. = Könyvtári Figyelő 1991. 4. 627.
32. FLUSSER, Vilém: A fotográfia filozófiája. Bp. 1990. 42.

Tartalmi kivonat:

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye a hagyományos könyvtári dokumentumok mellett mintegy nyolc évtizede gyűjt várostörténeti érdekességű metszeteket, fényképeket és ikonográfiai kiadványokban tárja fel a nyomtatott művek lapjain rejtőző képi ábrázolásokat. Az írás e tevékenységi kör és a százezresre duzzadt fotótár valamint a fejlesztés alatt álló számítógépes képi adatbázis vázlatos bemutatása mellett érinti a történeti értékű fényképek forráskezelésének és archiválásának néhány átfogóbb, elvi kérdését is.

Példa a fényképek számítógépes feldolgozására

Budapest Gyűjtemény Képatadbázis		
Mű cím		
A Nagymező utca		
Mű alcíme		
B		
Műfaj		
C látkép		
Egyedi szerző	Egyedi közreműködő	
D Klósz György	E	
Testületi szerző	Testületi közreműködő	
F	G	
Készítés helye	Készítés éve (kezdő)	Készítés éve (záró)
H	I 1873	J 1880
Készítés éve a megjelenítéshez	Kép-technika	
K [1873-1880]	L	

1 / 1 / 1 Mű
F4-Kiválaszt F5,P6-Rekordok között PgUp,PgDn-Mezők között

Budapest Gyűjtemény Képatadbázis	
Személyről	
A	
Területről	
B Nagymező utca Király utca 49.	
Objektumról	
C terézvárosi római katolikus plébánia Oroszlános kút Caffe Domany épülete VI. kerületi Községi Polgári Iskola é Sklenariz Ignaczi sütőde	
Testületről	
D	

1 / 1 / 1 Mű
F4-Kiválaszt F5,P6-Rekordok PgUp,PgDn-Mezők között I1-Scroll F9-Mutat

Budapest Gyűjtemény Képatadbázis	
A Képhordozó anyaga	B Színesség
C Képméret	
D Megjegyzés (Címek kijelölése <>)	
E Tárgyidő (megjelenítéshez)	
F [1873-1880]	
Tárgyidő-kezdeti	Tárgyidő-záró
F 1873	G 1880
Osztály	Deszkriptor
H Utak, utcák, terek	I templom pékség középiskola kávézó

1 / 1 / 1 Mű
F4-Kiválaszt F5,P6-Rekordok között PgUp,PgDn-Mezők között

Budapest Gyűjtemény Képatadbázis			
A Annotáció			
B			
Kapcsolat	A rögzítés időpontja	Tételszám	Rögzítő
B HINCS	C 94.07.30	D 0000025	E tibor

1 / 1 / 1 Mű
F4-Kiválaszt F5,P6-Rekordok PgUp,PgDn-Mezők között I1-Scroll F9-Mutat

1. Műleírás beviteli adatlapjai

Budapest Gyűjtemény Képatadbázis		1
Hu adatok		Megjelenítése
A	Nagymező utca	B
C	Részjelzés	
Képcím		
[Nagymező utca]		
A	dokumentum ált. megnev. kép	Párbuszamos cím
E		F
Alicím és egyéb címadat		
G		
Kreált képcím		
H		
Szerzési közlés		
[Klósi György felv.; poz. BTM Fotolabor]		
I		

2 / 3 / 1 Kép
F4-Kiválaszt F5,F6-Rekordok között PgUp,PgDn-Mezők között

Budapest Gyűjtemény Képatadbázis		3
Megjegyzés		
A		
Technikai megjegyzés (kulcsszavak kijelölése:◊)		
B		
Kiállítás, publikáció		
C		
Fizikai állapot		
D		

2 / 3 / 1 Kép
F4-Kiválaszt F5,F6-Rekordok PgUp,PgDn-Mezők között I1-Scroll F9-Mutat

Budapest Gyűjtemény Képatadbázis		2
A	Egyedi közreműködő	B
		BTM
C	Kiadásjelzés	D
		Kiadás szerzési közlése
E	Kiadás/terjesztés	F
		Nyomatás/előállítás
G	Dokumentumkészítés kezdő éve	H
	1964	Dokumentumkészítés záró éve
		1964
I	Év a megjelenítéshez	J
	[1964]	Kép-technika (Információ hordozó fajt, fotó; pozitív; kontakt)
K	Képhordozó anyaga	L
	papír	Negatív-technika
M	Színesség	N
	ff.	Pozitív technika zselatinos ezüst
O	Képméret	P
	22,5x29,5	Teljes méret
		28x36,5

2 / 3 / 1 Kép
F4-Kiválaszt F5,F6-Rekordok PgUp,PgDn-Mezők között I1-Scroll F9-Mutat

Budapest Gyűjtemény Képatadbázis		4
A	Részegysége	B
		Forrás-fotóalbum
C		
Annotáció		

2 / 3 / 1 Kép
F4-Kiválaszt F5,F6-Rekordok PgUp,PgDn-Mezők között I1-Scroll F9-Mutat

Budapest Gyűjtemény Képatadbázis		5
Állomány-adatok		
A	Raktári jelzet (raktározási hely)	B
	PC-64	C
D	Lelőhely (Státusz)	
E	Csoportos leltári adat	F
		Egyedi ár
G	Jogi státusz	H
		Jogtulajdonos
		FSZEK
Kapcsolat		
NINCS		
A	rögzítés időpontja	B
	94.08.17	C
D	Tételszám	E
	0000056	F
G	Rögzítő	H
	tibor	

2 / 3 / 1 Kép
F4-Kiválaszt F5,F6-Rekordok között PgUp,PgDn-Mezők között

2. Példányleírás beviteli adatlapjai

Klősz György: Nagymező utca. (látkép). [1873-1880]

Tárgyszavak:

templom, pékség, középiskola, kávézó, díszkút, személyek, Nagymező utca, Király utca 49., terézvárosi római katolikus plébánia és templom, Oroszlános kút, Caffé Domany épülete, VI. kerületi Községi Polgári Iskola épülete, Sklenenar Ignacz sütőde, [1873-1880]

Előfordulásai:

[Nagymező utca] [kép] / [Klősz György felv.; poz. BTM Fotolabor]. - [1964]
 - fotó, pozitív, kontakt : papír, zselatinos ezüst, ff. ; 22,5x29,5 cm.,
 paszpartu: 28x36,5 cm.
 Tulajdonos: FSZEK Raktári j.: PC-64 Azonosító: 0000056

1/ 1 / 1
 Bárnely billentyű-Tovább

Mű

[Nagymező utca] [kép] / [Klősz György felv.; repr. FSZEK Fotolabor]. -
 [1989]. - fotó, pozitív, reprodukció : papír, zselatinos ezüst, ff. ;
 12,5x16 cm., paszpartu: 24,5x18,5 cm.
 Tulajdonos: FSZEK Raktári j.: PA-UTCAKÉPEK Azonosító: 0000057

[Nagymező utca] [kép] / [Klősz György felv.; repr. FSZEK Fotolabor]. -
 [1989]. - fotó, negatív, reprodukció : polieszter, zselatinos ezüst, ff. ;
 6x7 cm.

Tulajdonos: FSZEK Raktári j.: RN-64 Azonosító: 0000058

1/ 1 / 1
 F5-Előző F6-Következő ESC-Kilépés

Mű

3. Mű és példányelőfordulásainak közös megjelenítési formátuma visszakereséshez

4. A feldolgozott kép

ÚTIKÖNYVEK A XIX. SZÁZADI BUDAPESTRŐL

Az utazás ösztöne ősrégi. Az emberek a legrégebbi időkől kezdve felkerekedtek, hogy nyugtalan kereséssel a messzeségbe vándoroljanak, idegen világok titkait fűrkésszék, ismeretlen tájak szépségeiben gyönyörködjenek, letűnt kultúrák emlékeit tanulmányozzák.

Aki messze útra kel, kiszakad megszokott környezetéből, hosszabb időre elhagyja szülőföldjét, életének védőburkai is lehullanak, nélkülözni kénytelen az otthon, az anyanyelv biztonságát. De az utazás egyúttal felszabadít. Számptalan új benyomással gazdagodik a lélek. Távoli világ tárul fel előtte. Más milió és más emberfajta, eltérő szokások és furcsaságok, más életmód. Városok forgataga szórakoztatja, idegen szellem tanítja, látni és csodálni való alkotásokat keres, szórakozni vágyik.

Minden kor embere másként utazott, de nem csak a gyorsan változó technika kínálta lehetőségekkel élve, hanem más céllal, más szándékkal kelt útra. Volt idő, amikor az utazás egzotikumot, kalandot jelentett, máskor felfedezést, tanulást, tapasztalatgyűjtést. Egyszer az emberi alkotások, máskor az emberek voltak fontosak, majd a táj szépsége és varázsa.

A felfedezések kora, a reformáció, a felvilágosodás, a romantika, majd a modern világ kora új és új céllal és szándékkal indította útjára utazóit.(1)

Az utazás élményeit, tapasztalatait rögzítő beszámolók, a látott földrészek, országok, tájak, városok természeti és társadalmi sajátosságait ismertető művek egyidősek az utazások megindulásával.

A különböző korokból származó útleírás, útirajz és válfajai (úti beszámoló, útijegyzet, útilevel, útinapló), valamint az útikönyv vagy útikalauz éppen úgy bemutatja a kor szellemiségét, kultúráját, mint az irodalom vagy művészet bármilyen más alkotása, de egy városismertető utazási kézikönyv forrása lehet a várostörténet írásának is.

A bejárt földrészek, országok, tájak, városok természeti és társadalmi sajátosságait tudományos pontossággal ismertető *útleírás*, a művészi megformálású *útirajz*, az úti élményekről beszámoló *útilevel* vagy a kötetlenebb formában rendszeresen vezetett *útinapló* mellett a XVIII. és XIX. század fordulóján az utazási irodalomban új műfaj született és vált népszerűvé, az *útikönyv* vagy *útikalauz*.

Az új műfaj megjelenését az utazási szokások változása eredményezte. Hiszen a XVIII. század végétől kezdve Európa-szerte az utazóközönség számának, társadalmi összetételének, az utazások céljának megváltozásával az utazási szokások is módosultak.

A XIX. század elején, a napóleoni háborúk után Európa-szerte megnőtt az utazási kedv. Angol utasok áradata indult a Genfi-tó környékére és Itáliába. A romantika korának utazóit a Byron-utazás laza, Childe Harold zárándoklásának útja vezette Svájcba és Itáliába. Sokan voltak, akiknek kevés volt Itália varázsa, és újabb élményekért Keletre indultak. A romantika új szempontokat adott az utazóknak. A keresztény középkor emlékeinek, építészeti csodáinak, a természet szépségeinek leírása új fejezetet kapott az útikönyvekben.(2)

A XIX. századi európai utazások útiránya éppen úgy nem érintette Magyarországot és Pest-Budát, mint a XVIII. században divatos „Grad Tour” (Párizs-Turin-Firenze-Róma-Nápoly-Velence-Bécs-Rajna-vidék-Németalföld) útvonala,(3) mégis a francia, német, angol, orosz nyelvű útleírások tanúsága szerint az 1800-as évektől kezdve számos külföldi utazó fordult meg Magyarországon.

A napóleoni háborúkból hazatérő, ezredükkel Magyarországon átvonuló orosz katonatisztek (F.Ny. *Glinka*, 1805; V. V. *Vjazenszkij*, 1808; B. V. *Bronyevszkij*, 1810 stb.) úti jegyzeteikben, úti beszámolóikban Budáról és Pestről szerzett impresszióikat, tapasztalataikat rögzítették.(4) Magyarországi úti jegyzeteikben hagsúlyos szerepet kapott Pest és Buda városának leírása. Részletesen beszámolnak a magyar társadalmi életéről, a városok színes forgatagáról, a népszokásokról, a magyarok vendégszeretetéről, a testvérvárosok nevezetes épületeiről, a meleg fürdők és források gyógyító híréről.

Az 1820-as évektől kezdve Nyugat-Európából, elsősorban Angliából Magyarországra érkező látogatók(5) - John *Paget*(6) angol orvos, Michael *Quin*,(7) D' *Haussez*(8) francia politikus, Julia *Pardoe*(9) angol író, a dán író, H. Ch. *Andersen*(10) - úti beszámolóiból, útirajzaiból kitűnik, hogy az idegenek milyennek látták a XIX. századi Pest-Budát, milyen benyomásokat szereztek a magyar társadalomról, a városi életéről, Pest nagyszabású gyarapodásáról, a vásárokról, az építkezésekről, a szerveződő reformmozgalomról, a társadalmi életéről.

Az *útirajzok*, az *úti beszámolók* a város életének apróbb mozzanatait, jellegzetességeit villantják fel, az 1830-as évektől sorra megjelenő *útikönyvek* pedig az ideérkező idegent tájékoztatják, úti célt, úti programot ajánlanak. A város történetének, földrajzának, éghajlatának rövid összefoglalása, a látmivalók, a nevezetességek ismertetése után számos, az utazáshoz szükséges gyakorlati tudnivalókat közlik. Tájékoztatják az idegent a helyi szokásokról, szolgáltatásokról, szállodákról, szórakozóhelyekről, művészeti emlékekről, közlekedési lehetőségekről. Utcajegyzéket közölnek, az útikalauzt térképmelléklettel látják el.

A XIX. századi útikönyvek közül tartalmát, pontosságát és kivitelét tekintve kiemelkednek a német *Baedeker-féle* utazási kézikönyvek(11) melyek a későbbiekben kiadott útikönyveknek is mintául szolgáltak, nevük fogalommal vált.

Budáról és Pestről készült első útikönyvek német nyelvűek. Legkorábbi közülük egy Budáról szóló, 1733-ban megjelent útikönyvszerű városismertetés. A *Neu aus seinem Stein-Hauffen Wiederum aufwaschendes Ofen, ...* című munka(12) Buda XVIII. századi állapotának megismeréséhez nélkülözhetetlen forrás. Az utcák, terek topográfiai leírása után a budai fürdőkről és forrásokról tájékoztat.

Pest városáról készült első útikönyv a levélförmában írt *Die Stadt Pesth ihre Gegend in Briefen von einem Fremden*(13) című munka 1803-ban a nagyközönség számára készült. Pest és Buda leírásának rövid ismertetését a pesti utcák és épületek számbavétele, a kirándulási és szórakozási lehetőségek felsorolása követi. *Ráth Pál* győri származású szemorvos állította össze az 1804-ben megjelent *Wegweiser durch Pesth*(14) című útikalauzt. Az utazóközönség számára készült könyv Pest általános leírása után utcajegyzéket, a nevezetes épületek leírását, házjegyzéket közöl. A *Lustbarkeiten Spatziergänge und öffentliches Vergnügen in Ofen und Pest*(15) című útikalauz tervezett 22 füzetéből csupán az első jelent meg 1813-ban. Buda és Pest általános ismertetése után a két város kínálta szórakozási lehetőségeket sorolja fel.

Schams Ferenc Pestről(16) és Budáról(17) készített, adataiban pontos és megbízható városleírása nem tartozik ugyan az útikönyvek műfajához, de alapja és forrása lett a későbbi hazai és külföldi kiadású városismertető útikalauzoknak.

Az 1820-as évekbeli Pest mindenre kiterjedő ismertetését adja *Dorffinger András* budai kamarai igazgató 1827-ben megjelent *Wegweiser für Fremde und Einheimische durch... Pesth*(18) című utazási kézikönyve.

Az 1830-as években megjelent, a Monarchia országait ismertető utazási kézikönyvek(19) közül valamennyi részletesen ismerteti Pest és Buda nevezetességeit.

Korn Ferenc a szerzője az 1833-ban Lipcsében megjelent *Panorama von Ofen und Pest...*(20) című útikönyvnek. *Schams Ferenc* munkája felhasználásával készült. Adatai pontosak. A két város történetének rövid áttekintése után a városrészeket, a fürdőket, a társasági élet színtereit ismerteti, a kávéházak, színházak, szórakozóhelyek, kaszinók felsorolásával.

Az 1837-ben megjelent *Gemälde von Pesth und Ofen mit ihren Umgebungen*(21) című útikönyv Pest, Buda és Óbuda történeti, földrajzi ismertetését követően igen részletesen tájékoztatja az utazóközönséget a három város nevezetességeiről, utcáiról, épületeiről, a környék földrajzi és topográfiai ismertetésével kiegészítve.

Az 1830-as évektől kezdve Pest és Buda, de különösképpen Pest rohamos fejlődésére, a kínálkozó lehetőségekre felfigyelt arisztokrata és középnemes, munka alkalmat kereső alkalmi munkás, vállalkozó szellemű polgár, ideérkező idegen. Az egykori XVIII. századi kisváros, Pest az 1820-as évektől kezdve Bécs után a Monarchia legjelentősebb vásárvárosa lett. Népeesszámára a XVIII. század végétől kezdve ugrásszerű növekedést mutat. Az 1820-as években már meghaladta Pozsonyét, Budáét, Debrecenét, az 1846-os adatok szerint népeesszámára 100 000 fölött, Budáéval együtt 150 000 fölött volt.(22)

Az idelátogató külföldiek útleírásai, úti jegyzetei, akárcsak az 1830-as évektől sorra megjelenő útikönyvek a két város hatalmas méretű fejlődéséről, a változásokról, Buda és Pest központi szerepéről, Pest nagyszabású városfejlesztésének eredményeiről adtak számot.

Az első magyar nyelvű, Pest-Budáról készült útikönyv 1845-ben jelent meg. *A Buda-Pest a magyarok fővárosa, vagyis ezen testvér-városokban létező minden nevezetességek és látni méltó dolgok leírása*(23) című útikalauz *G. L. Feldmann* több kiadást megért, nagy sikerű munkája(24) alapján készült. Az útikönyv átfogó képet rajzol a reformkori Pest-Buda állapotáról, az egyre inkább fővárosi szerepet vállaló városok gazdasági, társadalmi és szellemi életéről. Pest és Buda fekvésének, területének és népeességének ismertetése után a telekkönyvi hivatalok adatai alapján városrészek szerint és összesítve is közli a pesti és budai utcák, terek számát, a házak számát, az épületek állapotát, „a legnyomorubb parasztkunyhóktól föl a legpompásabb palotáikig.”(25) Összehasonlítja a két város népeességének alakulását 1780-1844 között. A Duna adatainak ismertetésén túl felsorolja a dunai szigeteket, összefoglalja a hajóhíd történetét, mely az „1767. évben a kishíd-utca kimenetelénél - mostani állásától nem igen távol - rakatott be, s 1788-ban jutott mai helyére. 46 hajó nyugszik... A híd közepén áll Nepomuk János faszobra, mely május 16-án itt is számos tisztelőkkel talál.”(26)

Az útikönyv városnéző sétája nyomán kirajzolódik a XIX. századi Pest-Buda városképe. Az egykori XVIII. századi, falusias jellegű Pest az 1840-es évekre öt városrészből (Belváros, Lipót-, Teréz-, József- és Ferencváros) álló, 234 utcát, 20 teret magába foglaló várossá fejlődött.

A Belváros vagy Óváros legforgalmasabb utcája a Váci utca, elegáns üzleteivel, „minden ék- és pompaszerek rakhelye, minden dologtalan díszuracsok és arslánok gyűlhelye, az utcai társalgás és gyönyörök tulajdonképi központja.”(27) A Duna-parton állt a jellegzetes tornyú régi pesti Városháza(28), nem messze

tőle, a Kígyó téren Brudern báró háza,(29) zárt párizsi udvarával. A Gránátos (ma Városház) utcában az invalidusok háza,(30) a régi és új Vármegeháza.(31) Itt, a Belvárosban működött az egyetem,(32) a kuria,(33) a szeminárium,(34) itt építették fel templomaikat a szerzetes rendek. A Váci utcában sorakoztak a híres szállodák, a Hét Választó,(35) a Magyar Királyhoz,(36) a Duna-parton az elegáns Angol Királynő,(37) a Feldunasoron (ma Roosevelt tér) az István főherceghez,(38) a Tigris Szálló.(39)

A Lipótvárost (Újváros) a Színház (ma Vörösmarty) tér választotta el a Belvárostól. A városrész központja és legimpozánsabb tere a Rakpiac (ma Roosevelt tér). Itt épült fel 1827-ben a Kereskedők Háza,(40) mellette állt a divatos Diana-fürdő.(41) A Feldunasoron építkeztek és telepedtek le a gazdag nagykereskedők és bankárok. A tér legszebb épülete a Nákó-ház,(42) tőle északra Wieser Ferenc és Ullmann Móric palotái(43) álltak. A Lipótváros legnagyobb tere az Újpiac (ma Erzsébet tér), „*melly teljes joggal nevezethetnék a piacok királyának, mert akár nagyságát, akár rendszerességét tekintve alig akad társa...országos vásárok alatt a kereskedelem központjául szolgál, s ilyenkor el van lepve deszkasátorokkal, boltokkal, mik egy kis várost képeznek.*” (44)

Az útikönyv szükségesebb Pest külvárosainak, az iparosodó Terézváros, a falusiasabb jellegű József- és Ferencváros leírásával, csupán a néhány újonnan épített középületet (Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház, Ludoviceum) ismerteti részletesebben.

Buda nevezetes épületeit a városrészek (Várnegyed, Tabán, Víziváros, Krisztinaváros, Országút és környéke, Újváros vagy Neustift) ismertetésének sorában mutatja be. A Várnegyed régi épületei közül részletesebben ír a királyi palotáról, a budavári templomról (Mátyás templom), a régi budai Városházáról, a vízivárosi Szent Anna templomról.

A hivatalos kormányzások és hatóságok felsorolása, a nyilvános intézetek (egyetemek, könyvtárak, az akadémia, a csillagvizsgáló), a működő és tervezett egyesületek ismertetése után áttekintést ad a városok szellemi és társadalmi életéről. A „mulatóhelyek”, a pest-budai fürdők, a kiránduló helyek ismertetését követően gyakorlati tanáccsal látja el az utazót. Az utazási alkalmak közül felsorolja a dunai gőzösök, a postakocsi indulási és érkezési helyét. Bemutatja a bérkocsisokat, akik „*leginkább szeretnek állomásozni a színháztéren, a Szervitátéren, a rőzsapiacson, a kecskemétiutcán... Budán a Ferencztéren, a várban a városháztéren, a vízivárosban a főtemplomnál. A rendőrileg kiszabott árjegyzék dacára is kijátszati az idegen hacsak beszálltakor utját előre ki nem alkussza.*” (45) A gyakorlati tanácsokat néhány vendéglő és csemegebolt ismertetésével zárja. Az útikönyvhöz mellékelte térképen 177 pesti, 48 budai utcát, 24 pesti és 10 budai középületet jelöl.

Az 1848/49-es szabadságharc leverése után a világ közvéleménye együttérzéssel és rokonszenvvel figyelt Magyarországra, ennek ellenére elenyészően kisszámú külföldi látogató érkezett hazánkba és Pest-Budára az 1850-es években. Magyarországot és Pest-Budát ismertető útikönyvet pedig alig-alig találhatott az ide látogató idegen. Az 1850-es években Feldmann Wegweisere mellett Heckenast kiadásában 1851-ben megjelent *Drei Tage in Pest-Ofen*(46) című útikönyv és néhány a Monarchia országait ismertető utazási kézikönyv(47) tájékoztatta az utazót a két város nevezetességeiről, épületeiről, kulturális, gazdasági intézményeiről, szórakozóhelyeiről, fürdőiről. 1864-ben *Vahot Imre* adott ki egy magyar nyelvű útikalauzt,(48) majd 1865-ben és 1866-ban Theodor *Gettinger* állított össze német nyelvű útikönyveket.(49)

Az 1850-es és 60-as években visszaesett az idegenforgalom. Növekedése a három város Pest, Buda és Óbuda egyesítése (1873) után kezdődött meg, amikor Európában a vasútvonalak kiépítésével és a vasút térhódításával a polgári utazás, a társasutazás(50) és a „gyógyfürdő kultusz” már virágkorát élte.

A fővárosi idegenforgalom tudatos szervezése az 1870-es évek második felében indult meg.(51) A Fővárosi Egylet 1877-ben az „idegenforgalom emelése tárgyában” című emlékiratában,(52) majd az 1887-ben alakult fővárosi idegenforgalmi bizottság programjában (53) a megjelölt feladatok között első helyen szerepelt a főváros nevezetességeit ismertető útmutatók, propaganda füzetek, útikönyvek kiadása.

Az 1885-ös országos kiállítás, az 1896. évi millenniumi kiállítás, a fővárosi idegenforgalom növekedése újabb és újabb utazási kézikönyvek kiadását követelte meg.

A XIX. század utolsó negyedében változás következett be a budapesti útikönyvek tartalmában és formájában is.

Kahn József,(54) Szalay Mihály,(55) Gelléri Mór,(56) Palóczy Lipót,(57) Jásznigi Sándor,(58) Thirring Gusztáv(59) Budapestet ismertető magyar, német, francia, angol nyelvű útikönyvei kalauzolták a századfordulón a fővárosba érkező idegeneket.

A század végén megjelent számos útikönyv összeállítója közül elsősorban Palóczy Lipót tekintette útikalauza mintájának a klasszikussá vált Baedeker-féle utazási kézikönyvek szerkezetét, beosztását.

Palóczy útikönyvének(60) gyakorlati részében részletesen tájékoztatta az utazókat a távolsági és helyi közlekedési tudnivalókról, az árak feltüntetésével a szállodákról. Ismertette a szórakozási lehetőségeket,

felsorolta a színházakat, kávéházakat, fürdőket, kórházakat, üzleteket stb. A néhány napra a fővárosba érkező turistáknak külön városnéző programot készített. Budapest történetének rövid összefoglalása után az útikalauz városismertető része számot ad az 1800-as évek elejétől a századfordulóig bekövetkezett hatalmas változásokról, a megítézésre méltó népességszámról, az ipar, a kereskedelem, a közlekedés fejlődéséről, a polgárosodó főváros intézményrendszeréről, kulturális és társadalmi életének változásáról, a fővárosi építkezési láz eredményeiről. A Pest-Budát összekötő egykori hajóhíd adatai helyett a fél évszázad alatt felépített hat Duna-híd (Lánchíd, Margit-híd, Vámház téri, ma Szabadság-híd, a déli és északi összekötő vasúti híd, az épülő Erzsébet-híd) adatait ismertette. A postakocsi helyett vonattal érkező idegeneket a Nyugati pályaudvarról, a Kerepesi úton (ma Rákóczi út) felépített Keleti pályaudvarról és a déli vasút indóházától kalauzolta a város forgatagába. Felsorolta a helyi közlekedési eszközök gazdag választékát, a bércocsikat, a lóvasút, az omnibusz, a villamos vonalát és viteldíját, ismertette az 1896-ra elkészült földalatti vasutat. A Dunaparton új szállodasor várta a vendégeket, elegáns éttermekkel és kávéházakkal. Palóczy útikönyvében városrészeiről városrészeire haladva vezette az idegent a régi és újonnan kialakított utcákra, terekre, a Belváros régi- a XVIII. századi Pest hangulatát idéző - tereire.(60) Bemutatta Budapest legszebb sugárútját, az Andrássy utat és az utat lezáró teret, a tervezett Millenniumi emlékművet, a Műcsarnok épületét, a mai Szépművészeti Múzeum helyén álló, a Feszty-körkép bemutatására emelt körcsarnokot, a Nagykörút mentén épülő négy-, ötemeletes bérházakat, díszes új középületeket. A látóvalók közül kiemelte a pesti városképet meghatározó középületeket, a Duna-parton épülő, később Budapest jelképévé vált Országházat, a Lipótvárosban épülő Szent István Bazilikát, az Akadémia, a Fővámház, az Opera, a Vígszínház, a Népszínház, a pályaudvarok épületét, a New York-palotát.

A századforduló átalakította a budai Várnegyed évszázados tomyait is; új kupolát kapott a Hauszmann Alajos által átalakított Budavári Palota, a Schulek Frigyes tervezte Nagyboldogasszony templom (Mátyás templom), felépült Várkert bazár és a Halászbástya.

Palóczy a fővárosi nevezetességek ismertetését követően gazdag kirándulási programot kínált Budapest környékének megismeréséhez. Függelékben részletes útmutatót közölt az ezredéves kiállítás megtekintéséhez.

A századfordulón megjelent útikönyvekből, ha vázlatosan is, de nyomon követhető a fővárossá alakult és a XX. század elejére világvárosi rangra emelkedett Budapest városképe, társadalmi, gazdasági, kulturális életének számos mozaikja, mert amilyen lázas gyorsasággal épült fel az 1840-es évekre a reformkori Pest-Buda, olyan hirtelen tűntek el fél évszázaddal később a klasszicista Pest épületei, és a „táblabíró ízlésben” épült város, a „kétemeletes Pest” helyén a századfordulóra felépült az „ötemeletes Budapest”. A változás épp oly szembetűnő volt a városkép egészén, a Duna-parton, mint a legkisebb utcában vagy a fővárosi polgár életében.

Faragó Éva

Jegyzetek

1. Gyömrei Sándor: Az utazási kedv történet. Bp., Gergely. [é.n.] 192 p.
2. Gyömrei i.m. p. 109-121.
3. Uo. p. 76-81.
4. Tardy Lajos: Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon. Bp., Gondolat, 1988. 262 p.
5. Kelényi B. Ottó: Buda és Pest városképe az idegen utazások irodalmában. in: Tanulmányok Budapest múltjából. 6. köt. Bp., 1938. p. 137-169.
6. Paget, John: Hungary and Transylvania, with remarks on their condition, social, political and economical. London, Murray, 1839. Vol. 1. p. 229-254.
7. Quin, Michael: A steam voyage down the Danube. With sketches of Hungary... London, Beuthey, 1835. Vol. 1. p. 2-6., 132-141. Kelényi i.m. p. 144-145., 159-160.
8. Uo. p. 145., 160-162.
9. Pardoe [Júlia]: The city of the Magyar, or Hungary and her intitions in 1839-40. London, Virtue, 1840. Vol. 2. p. 27-33.
10. Andersen, Hans Christian: Eines Dichters Bazar. Braunschweig, Vieweg u. Sohn, 1843. Teil 3. p. 170-174.
11. Baedeker, Karl (1801-1859) 1827-ben Karlsruhe-ban útikönyvek kaidására alapította a Baedeker Kiadót. 1832 után megszerezte az európai, elő-ázsiai, észak-amerikai országok utazási kézikönyveinek kiadási jogát.
12. Neu aus seinem Stein-Hauffen Wiederum aufwachsendes Ofen, oder kurtze Beschreibung...zu jetzigen Zeiten bestehe. Ofen, Nottenstein, 1733. 87 p.
13. [Tobold, Johann] Die Stadt Pesth und ihre Gegend, in Briefen von einem Fremden. Hrsg. von Leyrer, Pest, Trattner, 1803, 171 p. 9 t.
14. Ráth Pál: Wegweiser durch Pest.Oder Nachweisung aller Gassen, Märkte, Plätze, Kirchen, öffentlicher Gabäude, und anderer Denkwürdigkeiten in Pest, wie solche nach dem besonders dazu eingerichteten Grundrisse dieser Stadt bequem anzufinden sind. Pest, Patzkó, 1804. 30 p.
15. Lustbarkeiten, Spatziergänge und öffentliches Vergnügen in Ofen und Pest. Pest, Leyrer, 1813. Heft 1.

16. Schams, Franz: Vollständige Beschreibung der königlichen freistadt Pest in Ungern. Pest, Hartleben, 1821. XVIII, 501 p.
17. Schams, Franz: Vollständige Beschreibung der königlichen freyen Stadt Ofen in Ungern. Ofen, Univ. Dr., 1822. VI, 672, 66 p.
18. Dorffinger, Joseph Andr.[eas]: Wegweiser für Fremde und Einheimische, durch die königl. ung. Freystadt Pesth, in Hinsicht auf Geschichte, Oertlichkeit, Kultur, Kunst und Gewerbe... Pest, Trattner, 1827. VIII, 648 p.
19. (Tekusch, August): Der Fremde in Pesth und des Pesther in der Vaterstadt. Eine topographische Beschreibung dieser königlichen Freystadt; zugleich Wegweiser, Pest, Eggenberger, 1833. XX, 135 p.-Tschischka, Franz: Der Gefährte auf Reisen in dem österreichischen Kaiserstaate. Wien, Beck, 1834. LVI, 681 p. - Schmid, Adolf: Reisehandbuch des königreich Ungarn... Wien, Gerold, 1835. XII, 600 p. - A Handbook for Travellers in Southern Germany: Being a Guide to Bavaria, Austria, Tyrol,... and the Danube from Ulm to the Black Sea,... London, Murray, 1837. VII, 5, 407 p.
20. [Kom, Friedrich]: Panorama von Ofen und Pesth oder Charakter- und Sittengemälde der beiden Hauptstädte Ungarns. Leipzig, Hatmann, 1833. XII, 266 p.
21. Gemälde von Pesth und Ofen mit ihren Umgebungen. Ein Wegweiser für Einheimische und Fremde, Pesth, Kilián, 1837. 240 p. 3 t.
22. Buda és Pest népességszámára vonatkozó adatokat ld. Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, Beimel, 1847. 2. köt.
23. Buda-Pest, a magyarok fővárosa, vagyis ezen testvér-városban létező minden nevezetességek és látni méltó dolgok leírása. Vezéd[!] vidékiek és benszülöttek számára. Pest, Landerer és Heckenast, 1845. 116 p. 6 t. 1 térk.
24. Feldmann, G. L.: Neuester und vollständiger Wegweiser durch Pesth und Ofen und deren Umgebungen für Fremde und Einheimische. Mit 6 Stahlstichen und einem Plane von Pest und Ofen. Leipzig - Pest, Verl. Magazin, 1844. 139 p.
25. Buda-Pest... i. m.p. 5.
26. Uo. p. 12.
27. Uo. p. 19.
28. A Városház téren (ma ELTE Bölcsészettudományi Kar épülete helyén) álló épület 1900-ban lebontották.
29. A Brudem-bazár a mai Ferenciek terén, a Párizsi udvar helyén állt. 1906-ban lebontották.
30. A XVIII. században épült invalidus ház ma Budapest Főváros Önkormányzata színháza.
31. Az 1838-1840 között épített Vármegyeház a Pest megyei Önkormányzat épülete.
32. Az egyetem filozófiai, jogi és teológiai kara a Szeminárium téren (ma Egyetem tér, Szerb utca) az orvosi kar a Hatvani (ma Kossuth Lajos) utca és Újvilág (ma Semmelweis) utca kereszteződésében álló épületben működött.
33. A mai Kuria u. 2. sz. bérház helyén állt. A Belváros rendezése során, a századfordulón lebontották.
34. A Szeminárium téren (ma Egyetem tér, Szerb utca) az egyetem régi épületében működött.
35. A Váci u. 9. sz. épület helyén állt (ma Pesti Színház).
36. A mai Dorotya utca 2.sz. épület helyén állt, a háromemeletes szállót 1937-ben lebontották.
37. A nagyhíd (ma Deák Ferenc) utcában állt. Az épületet 1940-ben lebontották.
38. A mai Akadémia utca 2. sz. épületben működött.
39. A mai Nádor utca 5. sz. épületben működött.
40. A II. világháborúban megrongálódott épületet lebontották.
41. A Rakpíacon (ma Roosevelt tér 3.) állt épület helyén 1906-ban a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank színháza épült.
42. A Roosevelt téri Gresham-palota helyén állt.
43. A Hild József tervezte épületek átalakítása után az Európa Szálló működött az épületben.
44. Buda-Pest,... i.m. p. 38.
45. Uo. p. 11.
46. Drei Tage in Pest-Ofen. Kurzgefasster Wegweiser für Fremde. Pest, Heckenast, 1851. 80 p. 2 t.
47. Jahn, C. F.: Illustriertes Reisebuch. Ein Führer durch Deutschland, die Schweiz, Tyrol, Italien und nach Paris, London... Berlin, Sinion, 1850. XVIII, 725 p. - Baedeker Karl: Oesterreich Handbuch für Reisende. 7. Aufl. Koblenz, Baedeker, 1857. 324 p. - A Handbook for Travellers in Southern Germany: Being a Guide to Württemberg, Bavaria, Austria, London, Murray, 1858. XII, 574 p.
48. Vahot Imre: Budapesti kalauz... Pest, Vodianer, 1864. 95 p.
49. Gettinger, Theodor: Die Umgebungen von Pest und Ofen. Nach eigenen Wanderungen mit genauen Entfernungsangaben. Pest, Hartleben, 1865. 42 p.
50. Az első társasutazást 1841-ben Thomas Cook szervezte. 1855-ben működését üzleti alapra helyezte, és néhány évtized alatt kiépítette utazási irodájának világot behálózó rendszerét.
51. Lieber Endre: Budapest fürdőváros kialakulása. Bp., 1934. 3. köt. p. 210-360.
52. Uo. p. 240-241.
53. Uo. p. 242-246.
54. Kahn József: An illustrated guide of Budapest. Bp., Légrády, 1891. 120 p. Német, magyar és francia nyelven is megjelent.
55. Szalay Mihály: Souvenir de Budapest. Budapest és környékének útmutatója. Bp., Budapesti Látogatók Lapja, 1892. IV, 226, 50 p.
56. Gelléri Mór: Budapest a kiállítás alatt. Fővárosi kalauz és tájékoztató mindenki számára. Bp., Dobrowsky Franke, 1885. 110 p. 19 t. - Gelléri 1896-ban a millenniumi kiállítás idején magyar, angol és német nyelvű kiállítási katalógust állított össze.
57. Palóczy Lj[ípót]: Budapest und seine Umgebung. Ein Geleit- und Gedenkbuch. Linz, Städtebilder Verl., 1896. 8, 112 p. 20 t.
58. Budapest in Wort und Bild. Hrsg. Oscar von Kürchen [Jászngi Sándor]. Berlin, International Allg. Verl. 1899. 426 p. 68 t.
59. Thiring Gusztáv: Budapest környéke. Gyakorlati kalauz kirándulók és turisták részére. Bp., M. Turista Egy., 1900. XX, 389 p.
60. Palóczy Lipót: Budapest és környéke. Baedekerszerű útmutató a magyar fő- és székvárosban és környékén. Az „Ezredéves kiállítást” tárgyaló függelékkel. Bp., Lampel, 1896. XI, 206 p.

BEJEGYZÉSEK VIZSGÁLATA 1601 ELŐTTI NYOMTATVÁNYAINKBAN

Egy könyvtár régi könyv-gyűjteményének értéke nemcsak nyomdatörténeti ritkaságainak számában rejlik. Egy kevésbé ritka könyv értékét is emelhetik a példány egyedi sajátosságai: kötése, korábbi tulajdonosai és azok jegyzetei, esetleg a kötet kézi festésű díszítései, illuminálása. E sajátosságok feltárására folytattak már kutatásokat könyvtárunkban is, egyes köteteket vizsgálva, vagy a nyomtatványok bizonyos csoportjaira vonatkozóan. Kelényi B. Ottó *Pelei* Tamás magyar humanista Erasmus-glosszáinak szentelt egy tanulmányt egy 1937-es vétel kapcsán. (1) Radó Polikárp régi hazai liturgikus könyvek bejegyzéseit vizsgálva a Fővárosi Könyvtár kilenc XV-XVI. századi liturgikus nyomtatványának jegyzeteit dolgozta fel a negyvenes évek elején. (2) A Mohács előtti hazai könyvkultúra feltérképezésére az elmúlt évtizedekben folytatott kutatások eredménye Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára közös munkájában testesült meg. (3) Ebben a bejegyzések vagy a korabeli hazai kötések alapján könyvtárunk tizennyolc, 1526 előtt nyomtatott könyvről állapították meg, hogy azokat már a középkorban Magyarországon használták. A könyvtár történeti kötéseiről Rozsondai Marianne írt tanulmányt évkönyvünk egyidejűleg megjelenő előző kötetében. (4) Igény mutatkozott tehát e rejtett értékek felkutatására, a könyvtáraknak azonban feladata, hogy élbe menjenek e kutatási céloknak, segítve azok megvalósítását állományuk több szempontú feltárásával.

Az 1601 előtt megjelent könyvek egyedi sajátosságainak feltárását hirdette meg többek között az OKDT forrásfeltáró és bibliográfiai kutatási programja a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” című kutatási főirányban, amely könyvtárunkban is visszhangra talált. A régi könyvek különböző csoportjainak kigyűjtése, regisztrálása után 1988-ban vette kezdetét a XV. és XVI. századi nyomtatványok részletes példányleírása, az OSZK-ban Borska Gedeon irányításával kidolgozott irányelvek szerint. A munka jelenlegi állása lehetővé teszi, hogy megkíséreljük áttekinteni a kézírásos bejegyzések nálunk előforduló leggyakoribb típusait. A teljességet megközelítő áttekintést azonban természetesen majd csak a nyomtatott katalógus mutatói nyújthatják ezekről - az utókor feladatául hagyva egyes nehezen olvasható, törölt vagy elhalványult kézírás megfejtését.

A munkálatok során az 1040 kötetnek csaknem a felében találtunk tulajdonra vonatkozó vagy más bejegyzést. (5) Ha ezeket tintával a címlapra írták, a bibliofilnek nem sok örömet okoznak. Az utókor számára azonban sokszor máshol fel nem lelhető művelődéstörténeti adalékokkal szolgálnak. (Természetesen a bélyegzőket és a nyomtatott ex libriseket, valamint a kötéstáblákon megörökített possessorokat (super ex libris) is feltüntettük a leírásokban, ezek azonban most nem képezik vizsgálódásunk tárgyát. Terveink szerint ezek a kézírásos névbejegyzésekkel együtt fognak a possessor-mutatóban szerepelni, egyéni gyűjtők és intézmények nevei egyaránt.)

A bejegyzések legtöbbször magára a *példányra* vonatkozik: mindenekelőtt meg akarja örökíteni a tulajdonos (személy vagy intézmény) nevét, tiltakozik a könyv eltulajdonítása ellen, rögzíti az ajándékozást vagy vételt, gyakran közli a vételárát is, értékelheti a könyv ritkaságát, olykor bibliográfiai hivatkozással is alátámasztva, s utalhat a példány hiányaira. Találkozunk a példány kötetítésére vonatkozó bejegyzéssel is, vagy hogy mikor fejezte be könyve olvasását a hajdani tulajdonos.

A bejegyzések másik nagy csoportja magára a *műre* vagy *szerzőjére* vonatkozik. Gyakorikak a rövid lapszéli vagy a sorok közti értékelő, vitatkozó megjegyzések, kiegészítések vagy helyesbítések, a földrajzi nevek más nyelvű megnevezése, egyes szavak vagy szövegrészek fordítása vagy értelmezése akár a könyv, akár az olvasó nyelvén. Liturgikus nyomtatványainkban korabeli vagy későbbi notációs bejegyzésekkel is találkozunk az üresen nyomtatott négyvonalas rendszerben csakúgy, mint a szabadon maradt helyekre tintával írt, önálló köttázással. Az így fennmaradt dallamjegyzések - hazai használatú misekönyvek esetében - gregorián énekkultúrának tanulmányozásához nyújthatnak adalékot.

Végül a harmadik csoport jegyzetei semmilyen kapcsolatban nem állnak a kiadvány szövegével, csupán az üresen maradt papírfelületeket akarták hasznosítani a papír drágasága miatt. Receptek, háztartási és mezőgazdasági feljegyzések, történelmi eseményekről vagy elemi csapásokról szóló tudósítások éppúgy előfordulnak sokszor ugyanabban a kötetben, mint a ritkábban bejegyzett versek és imádságok.

A legtöbb bejegyzés nyelvre, miként a nyomtatványok többségéé is, a latin. Kevesebb a német és az olasz, ritka a francia és az angol. Néhány esetben cseh és lengyel nyelvű jegyzetek is olvashatók, liturgikus vagy más egyházi vonatkozású kiadványokban. Megkülönböztetett figyelemmel gyűjtöttük a magyar nyelvű bejegyzéseket, hiszen ezekből a szórvány szavak korai előfordulásai is nyelvemlékek minősülnek. (Olvasási nehézségek természetesen ezeknél is adódnak, a kézírások egyéni jellegzetességei és a kor helyesírása miatt.)

Számos példánk van a *tulajdon* bejegyzésére. A név egyszerű közlését a foglalkozás megnevezése és dátum is kiegészítheti. A régi possessori bejegyzések kedvelt formája volt, hogy a könyvet mintegy megszemélyesítve, annak nevében örökítették meg a birtoklást, mint azt egy 1529-ben Lyonban nyomtatott Erasmus-kötet (09/482. koll.1) címlapján olvashatjuk: „Sum H[enrici] Bullingeri 1535”,(6) majd másik kéztől folytatva: „qui filio suo di: Joanni Rodolpho Bull[ingero] D[ono] D[edit]”. S ugyanott: „Iam vero Io. H. Bullinger R.F. me possidet. 1591.” Egy 1497-es ősnymtatványon (Cassianus, CIH 935, 09/1106) „Sum Joannis alexandri Brassicani” keltezetlen XVI. sz.-i kézírás áll.(7) Neves tulajdonosé volt az a kolligátum is (09/534), melynek első darabján, a Pesaróban 1509-ban nyomtatott Arrianuson „Sum Vuolfgangus Lazij Vien[nensis] Medici 1546 S[acri] R[omani] C[onsiliarii] szöveg olvasható. E közlési forma még a XVII. században is élt: a „Sum Monast[erij] ad Cellas Mariae inf[erioris] Aust[riacae] C[atalogo] I[nscriptus]” bejegyzést számos XVI. sz.-i nyomtatványunk, antikvánk őrzi (B 0941/353 és 360, 09/644, 09/701 stb.).

Egyszerű birtokos esetben áll többek között a würzburgi jezsuiták hajdani tulajdona egy 1514-es Quintilianus-aldinán: „Collegij Societatis Jesu Herbipol[ensis] A[nno] 1576” (09/363); csupán alanyesetben, de foglalkozással bővíttve Matthias Vietor szászsebesi ev. lelkész (1622-1680) neve S. Feyerabend: Theatrum diabolorum című, 1575-ben Frankfurtban kiadott kötetén: „Matthias Vietor Pastor Sabesien[sis] A[nno] 1669. m[anu]p[ro]p[ria]” (q 09/306). Hasonló: „G.I. Tillberg Mathes[is] et Phys[icae] Professor” (XVII. sz.) egy 1552-es bázeli Ptolemaioson (q 09/184). „Questo libro è di Gio. Antonio Peciccia mp.” - állítja XVII. sz.-i kéz írása egy ferrarai történelmi munkán (B 949/10). Évszámal jegyezték be a késmárki pálosok katalógusába egy Luther-pamfletet (09/1638): „Hic Liber e[st] Cathalogo Residentiae Késmarkiensis O[r]d[inis] S[ancti] P[auli] p[rimi] E[remitae] adscriptus Anno 1723”.

További változatok: „Ex libris Francisci Kaldy” (XVII. sz.), egy bresciai 1528-as Vergerio-kiadás (09/626) címlapján, a nyomtatott ex libris elődjeként. „Georgius Xyloecus iure possidet 1604” - hirdeti öntudatosan egy 1522-es erfurti nyomtatvány (09/656) possessora, de nem folytatjuk tovább a kimeríthetetlen példákat.

A könyv *eltulajdonítása* ellen tiltakozik egy J. de Sacrobosco - C. Peucer - Gemma Frisius-kolligátum (09/466) egyéni hangú jegyzete: „Hinc sibi nemo potest nunquam ascribere librum, In quia nunc maerito me Simone[m] tenes. Amice care fac librum stare si Eligis christ (?) noli auffere librum istum. Anno domini 1574”.

Ajándékozásról szólnak a következő bejegyzések: „Ex dono Autoris” (Salomon Frenzel: Victoria ... H. n. 1588. (B 0941/218). Ugyancsak a szerző ajándéka volt Heinrich Pantaleon egy 1551-ben Baselben megjelent munkája: „Clariss[imo] D[omino] D[omino] Vuolfgango Wissenburgio p[rae]ceptoris suo obseruando N. Pantaleon D[ono] D[edit] 1551” (q 09/950). Magyar tulajdonosok közötti könyvajándékról tanúskodik a következő két kötet előzékén, illetve címlapján olvasható kézírás: „Possidet Valentinus Gyeorwary donatus a dom[in]o Petro Iwaný, 24 Januarij, 1580” (J. Brenz: Enarrationum evangeliorum Pars I. Erfurt, 1550. 09/1573.); „Ex gratuita obla[ti]one Amici sui Carissimi D[omini] Joannis Kallay (a név áthúzva) obtinet Joannes Szúnyogh 1747” (Josephus Flavius. Lyon, 1539. 09/812).

Könyvvásárlásról is számos feljegyzés van gyűjtésünkben. Ezek különösen értékesek, ha az ár és év mellett a vétel helyét is feltüntetik, ez a három adat együtt azonban ritkán fordul elő. Néhány példa a változatokra: „3 trucidis Eberhardus Emit” (részben az 1510-es évekre datált több bejegyzés egy kéztől a 09/1165 jelzetű kolligátumban, mely korabeli nyomtatványokat tartalmaz).

Budai könyvvásárlásról tanúskodik Pelei Tamás bejegyzése: „Liber Thomae Pelei pannonii. Budae emptus flor[enis] II. Anno d[omi]ni 1515” (Erasmus: Adagia. Venezia, 1508. Bq 0941/319.)

„Iste liber pertinet ad Thomam presbiterum de Galamboch et emptus d[enariis] XVI. 1524” (Ordinarius Strigoniensis. Venezia, 1505. B 0941/103.)

„Empta sunt haec Chronica 3 Florenis. Anno [15]57” (Seb. Franck. [Bern], 1551. Bq 943/364.)

Paracelsus három egybekötött munkájáért két forintot adott 1638-ban ismeretlen vásárló: „1638. 7. 9br [Nov.] 2 fl[oreni]”, áll a 09/467-es kötet beléslapján, majd további adatok következnek: „Ex libris Theophili Kelynij Sempronij comp. fl[oreni]bus 3. - diebus mart[is] 1781”, majd árverésről emlékezik meg az újabb jegyzet: „Licitatione mei doctoris Toly (?) emit Kolosváry medicus III. in annum”.

Egy 1514-es Cicero-aldina (09/68) 12 liráért került új tulajdonosához: „Liber Ab[batis] Dominici Fontanini Lire 12 Roma 1737”.

Nem érdektelenek a XIX. és XX. századi vételi adatok sem: P. Mexia: Le vite di...imperadori romani című, 1574-ben Velencében nyomtatott könyvét a B 929/84-es kötet előzéke szerint „Ch.Anderson comperato a Firenze 1827 per cinque paoli”.

Néhány magyar bibliofil is gondosan feljegyezte könyvvásárlása körülményeit. Ilyenek a következők:

„Emi decem Rflorelij monetae Conventionalij Viennae 30^a Januarii [1]833. Emericus Jancsó” (J. Dlugosch: Vita B. Stanislai. Kraków, 1511. B 0941/241 előzékén.)

„Vettem Genevában (Place du Molard) 1875. szeptember 22-én, Dr. Ballagi Aladár” (Bellamera: Tractatus. Paris, c. 1510. 09/1646). Ugyanő Mantovában 1885-ben jutott Jurisich Miklós augsburgi kiadású, 1532-ben megjelent Sendbrieffjéhez. Az árat sajnos itt sem közli a B 0941/161 előzékének bejegyzése.

Gróf Zichy Jenő ennél többet jegyzett fel a q 09/181 előzékén: „Cet exemplaire appartenait à Jules Janin. Acheté par moi Novembre [1]895 (Paris). C[om]te Eugène Zichy”. S lejjebb: „Quai Voltaire. 120 francs ért” - ugyancsak az ő kezétől. (A könyv Ptolemaios Geographiája. Basel, 1545.)

Kevésbé ismert hungarika-gyűjtő nyomára vezetnek azok a részletes magyar vagy német nyelvű vételi bejegyzések, melyeket Juhos Ernő bécsi gyűjteményéből a harmincas években vásárolt XV. és XVI. századi könyveink tartalmaznak. Laskai Osvát prédikációgyűjteményének egy ósnyomatvány-kiadásán (CIH 2484, B 0930/19) az előzékre ezt írta: „Erstanden 1914. bei Antiquar Stemmer Ödön in Budapest. Preis war K. 250.-” Egyik Thuróczi-krónikánk kötetébláján pedig megjegyezte, hogy az Varsóból került a bécsi Gilhofer és Ranschburghoz, ahol ő 1921-ben vásárolta, majd egy bécsi példány alapján pótolta a hiányzó leveleket. (CIH 3323, Bq 0930/17). Gyűjteményének jellege kitűnik az alábbi jegyzetből, mely Barletius: Historia de vita...Scanderbegi. Roma, c. 1508. (Bq 0941/206) munkájának előzéklapján áll: „Juhos Ernő hungarika-gyűjteménye. Vettem 1920-ban Gilhofer és Ranschburgnál Bécsben. Ára volt \$ 220 Dollár! Igen becses és rendkívül ritka mű”.(8)

Mindezen vételi adatok, melyekből csupán válogatást adtunk, külön tanulmány témáját képezhetnék.

Igényes gyűjtők gyakran jegyezték be *könyvészeti hivatkozást* példányuk ritkaságának alátámasztására, s feljegyezték néha a kötet állapotát, esetleges hiányait is. Ezekre néhány példa:

„Rarissimus liber, v[ide] Bibliothecam Salthenii p. 332” (Messehalah: De elementis. Nürnberg, 1549. 09/534 címlapján).

„Scriptum perrarum et paucis cognitum”, utána Panzer IX. p. 51. 292. tételére történik utalás XIX. századi kéztől, ismét a címlapon (09/714. J.A. Brassicanus: In...Annae...reginae...idyllion. Wien, 1528.)

„Very fine copy (rough edges) see Brunet...” (Zsámboky J.: Emblemata. Antwerpen, 1569. 09/279. A háttáblán, XIX. sz.-i kéztől.)

„Sehr seltenes Werk Ungarn betreffend...Mit dem prachtvollen Porträt Karl V” - írta ceruzával a kötés beléslapjára egy múlt századi gyűjtő, utalva a példány hiányaira is. (H. Eppendorff: Türkischer Keysser... H. n. c. 1540. Bq 0941/318).

Renouard leírását(9) (I. p. 204. nr 2.) olasz nyelven egészíti ki egy Lactantius-aldinán A. Torri (XIX. sz.) (09/22).

Már említett Cicero-aldinánk (09/68) előzékén a könyv *előző tulajdonosáról* és könyvtárának sorsáról is hírt ad Domenico Fontanini (XVIII. sz.): „Le poche note marginali sono di mano di Monsig. Luca Olsterio, di cui è stato il libro, il quale morì in Roma nel 1661, e fu sepolto nella Chiesa dell' Anima con Epitaffio del Cardinale Francesco Barberini, a cui lasciò la sua Libreria” - majd a továbbiakban Aldus Manutius kiadványait dicséri.

A könyv *kötetésére* vonatkozó példáink: „Compactori p[er]solvi kr. 24” (XVII/XVIII. sz., B 0941/80), „Recompactus Anno 1770” (B 0930/5).

A könyv tulajdonosa olykor fontosnak érezte, hogy a kötet végére beírja, *mikor olvasta el* a művet: „p[er]legendo a[nn]o 1592/30 Marti finivi...” (a folytatás törölve) - áll egy 1555-ös Sleidanus-műben (B 943/511).

„Perlegi 24 Sep[tem]bris 1634” (B 949/43). Paolo Giovio „Turcarum rerum”-ját (Paris, 1539) csaknem száz évvel megjelenése után tartotta érdemesnek elolvasni és széljegyzetekkel ellátni ismeretlenül maradt tulajdonosa.

A példányokhoz fűződő jegyzetek ismertetése után lássunk néhányat az általánosabb, a *művekre* vagy *szerezőjükre* vonatkozó észrevételekből.

Egy 1539-es Erasmus-kötetünk (f 09/4293) 1536-os keltezésű nyomtatott ajánlása mellé ezt írta a korabeli olvasó: „In hoc anno 1536 mense Julio Erasmus mortuus est Septuagenarius”.(10)

Könyve szerzőjéről, Thurneisser zum Thurnról, a címlaphiányos mű adatainak pótlása mellett dr. Szathmáry László (1880-1944) feljegyezte: „Sokat járt Magyarországon és az itteni bányákat tanulmányozta. Pison hypotetikus ország, folyó” (Bq 0941/361).

Ritkák az olyan terjedelmű glosszák, mint amilyenekről a bevezetőben említett Kelényi-tanulmány szól.(11) Pelei Tamás gyulafehérvári kanonok bőséges jegyzeteiben latinul ír Erasmusról és saját életéről, a

korabeli egyházi és társadalmi viszonyokról, míg a lapszéleken egyes latin közmondásoknak és szólásoknak magyar fordítását is adja (pl. a „Vestis virum facit” mellett kézírásával „penz emberseg, Ruha tiztesseg” áll a Bq 0941/319 jelzetű példányon. (12)

Hosszabb teológiai traktátus húzódik végig a Gyöngyösi Gergellyel egybekötött, könyvészetileg is ritka 1532-es krakkói nyomtatású Pesti Gáspár-kolligátum üres levelein, részben címlapjain (B 0941/154, koll. 2-4). A korabeli latin értekezés témája nem biztos, hogy kapcsolódik a nyomtatványokhoz, vizsgálata avatott szakemberre vár. A korábban czestochowai tulajdonú kötetben azonos kéztől görög és lengyel nyelvű jegyzetek is vannak.

Neves szerzők, tudósok csekélyebb számú széljegyzetei is érdeklődésre tarthatnak számot. Ilyenek Wolfgang Lazius glosszái a 09/534-es Arrianuson, vagy a Bullinger-család tagjainak széljegyzeteivel fennmaradt Erasmus: Enchiridion (09/482).

Láthatóan nem értett egyet a szerzővel az a XVI. sz.-i olvasó, aki egy B. Georgievics-kolligátum első darabjának (B 949/48) szultánabrázolásába alig olvasható apró betűkkel becsmérő megjegyzéseket írt németül, majd a második mű (RMK III. 480) 90r. levelén „Lügen!” felkiáltással fejezte ki véleményét. Magyarul is olvashatunk hasonló észrevételt S. Münster Geographiájában (Bq 0941/263, p. 266.): „Ily nagy hazugság...kivel bajlotok most is”.

Kézírtos tartalomjegyzék egészít ki egy 1567-es orvosi könyvet (09/1593), tíz levélnyi, közel egykorú *tárgymutató* csatlakozik Jacobus de Voragine Legenda aureájának ősnymtatvány-kiadásához (CIH 1831, Bq 0930/29). Magyar királyok genealógiai tábláját XVII. századi kéz egészítette ki Bongars krónikájában (Bq 0941/78, p. 564). A használat idejét meghatározza egyik esztergomi misekönyvünk (Bq 0941/363) kánonrészében a „Te igitur” kezdetű könyörgés mellett beírt néhány név, mely az akkor uralkodó VIII. Kelemen pápára (1597-1605), Kutassy János érsekre (1597-1601), illetve I. Rudolf királyra (1576-1608) vonatkozik.

A lapszéli *kiemelésekből*, egyes szavak fordításaiból már csak a magyar nyelvűeket vagy a magyar vonatkozásúakat említjük. Possessor feltüntetése nélkül is magyar tulajdonosra engednek következtetni a *hazai történelmi eseményekre* utaló kiemelések: „obsidio Agriae Anno 1552” (Bq 943/388), „Stephanus Rex Episcopatus fundat”, „Geysa moritur” stb., vagy a *magyarországi latin helynevek* javított formái Bonfini munkájában (Bq 943/387): Trenavia mellett Tyrnavia stb. Hasonló javításokkal bőven találkozunk egy J. P. Manutius-műben is (Transsilvaniae...descriptio. Roma, 1596. B 0914/314): Herdel mellett Erdélyt, Aderhell mellett Udvarhelyet olvashatunk, míg Martos Zeck-nél a „I” betűt kihúzta a figyelmes olvasó. A XIX. században valaki szükségességnek érezte, hogy egy 1531-ben megjelent röplapon (B 0941/321) Plintenburg mellé odaírja: „= Wissegrád vára”. Eck Valentin munkájában (Krakkó, 1524) az „ab Elysiis” mellett XVI. sz.-i kéz a következő értelmezést adta: „oly hely az hol az jó lelkek laknak” (09/1149, f. A3r).

Növénynevek magyar megfelelői állnak egy korai antikva margóján: basalykom, porchin, labda stb. (Volaterranus-Xenophon. Paris, 1511. Bq 0941/11). „Fenyő mag termő apró csemete” magyarázatot írtak a „iuniperi”(boróka) mellé egy már idézett Münster-kiadásban (Bq 0941/263. p. 1065.), amelyben egy fametszet fölött „Nöstény Párducz” (p. 1045.), az „Vngari per chinaer” kifejezésnél pedig „kenyer non chinaer” helyesbítés áll kézírással a margón (p. 1025.).

Bőven találkozunk magyar nyelvű, XVI-XVII. századi széljegyzetekkel a Heltai-krónika (RMNy 360) Bq 943/279 jelzetű példányában: „Atilanac követsege”, „Theodoric a Visigott királya”, „Atila meg szallya Argentínát” stb. (p. 15-16. és másutt). Csupán jelzetükkel említjük meg a következőket: B 0941/238, B 0941/243 stb.)

A latin nyelvű széljegyzetek gazdag tematikájára is már csak röviden utalunk. E jegyzetek témái a következők: alkímia (titkos írással is, egy Paracelsus-műben: 09/467), asztrológia és matematika (rajzokkal, Johannes de Sacro Busto-kötetben, 09/466 koll. I.), csillagászati feljegyzés 1531-ből (egy Hippokratés-kötet végén, 09/1589), filozófia (Temesvári Pelbárt-kötetben, Bq 0941/156), jogi kommentárok Justinianushoz (a latin mellett németül is, f 09/2557), kémia (09/1438) stb. Bőséges latin nyelvű, közel egykorú kommentárral van ellátva Alexander de Villa Dei Exercitium-a (Wien, a budai Urbanus Keym kiadásában, 1518. B 0941/169) a sorok közt és a lapszéleken is.

Egyházi énekek hangjegyes bejegyzései találhatóak egy ősnymtatvány-bibliában (CIH 623, q 09/1618), valamint esztergomi misekönyveinkben és egy pálosrendiben is: Bq 0930/4 (CIH 2314), B 0941/104, B 0941/155, Bq 0941/209 és B 0941/158. Felsorolásunk nem biztos, hogy teljes és még adósak vagyunk esetleges ismertségük vizsgálatával.

Igen változatos a bejegyzések harmadik csoportja, a könyvhöz csak fizikailag kötődő, tartalmától független kézírás. Egy latin nyelvű Heltai-kiadás (RMNy 209, Bq 0941/262) nagyrészt üres [12]. levelének hátlapján

18. századi magyar nyelvű mezőgazdasági feljegyzések után „Ugorka” eltevés receptje áll másik kéztől, de más receptet is feljegyeztek a címlap verzőjára, szintén magyarul. Ugyane kötetben még számos érdekes magyar jegyzet, kezességi feljegyzések és kiadások állnak sűrű összevisszaságban, gyakran fordítva beírva az utolsó levélre: „A Prekup a Mely penzt vet kezes érette Szel Demeter”; „...három vanas forintot Nyikifor Nyikula Kezességire”, továbbá báránybőr kucsára és kenyérre adott összegek, valamint magyar és román nevekből álló névsor. Mindez együtt van korábbi latin jegyzetekkel és egy sírverssel (Epicidium) Gaszner Bernát kolozsvári polgárról, 1678-ban Sepsiszentgyörgyön keltezve. A kötet a XVII. században Magyarosi István csíkszentmártoni lelkész tulajdona volt, de a jegyzetek több kéztől származnak.

Magyarországi történelmi eseményeket sorol fel latinul az 1526 és 1543 közötti évekből egy 1484-es esztergomi breviárium (CIH 826, Bq 0930/25), ahol az 1544-1546-os évek saskajárásáról is történt feljegyzés, magyarul is említve a „sáska” szót. E bejegyzést 1966-1967-es évkönyvünkben (p. 128.) már közöltük, nem tudván, hogy azt korábban már Knauz, az akkor még Esztergomban őrzött példány alapján, majd Radó is megette. (13) A jelenségről Réthly Antal feldolgozása (14) is megemlékezik ugyanezen évek eseményei kapcsán, s ezek segítségével talán lokalizálni lehet kötetünk, illetve a jegyzetek írójának hollétét a XVI. század közepén. Réthly Késmárkon és Lőcsén kívül az Erdélyt elárasztó saskajárásról közöl korabeli tudósításokat, melyek szinte szó szerint ugyanúgy írják le a félelmetes eseményt, mint a mi latin szövegünk:

„1544 Erdély, Január: ... újból oly tömege jött a sáskáknak ... hogy a Napot és eget...elfedték”, majd” 1544. aug. 18. Erdély: Ismét olyan tömeg sáska jött..., amennyit még sosem láttak, és ... Szeben fölé szálltak, és nagy számuk miatt nem láthattuk a Napot”. Breviáriumunk jegyzetében ez áll: „In annis 1544...et... 1546 erant locuste wigo saskak que pre multitudine ubi volabant neque Aeier videbatur”.

Végezetül csupán említeni szeretnék két olyan kötetet, amelyek XVI. századi magyar nyelvű verses bejegyzéseket, köztük imádságokat tartalmaznak. Egyikük a 09/923 jelzetű kolligátum, melynek nyolc nyelvemlék jellegű bejegyzése a közeljövőben kerül ismertetésre (15). A másik egy 1524-ben Velencében nyomtatott esztergomi breviárium (B 0941/364), amelynek utolsó, üres leveleire latin temetési imák mellett két úrfelmutatási éneket írtak a XVI. században. (16) Ezek a latin címek után („Cantio in Elevatione Corporis Christi, dicenda” és „Alia in Elevatione Corporis”) magyarul folytatódnak: „Ith jelen vagion az Istenec Fia, Ith jelen vagion Istenec ereye...”, illetve: „Idvöz legy Istennek szent teste, zent oltaron aldoztattal...”

A kötet a múlt században még esztergomi tulajdonban volt (az erre utaló jelzet már nincs rajta) s mint ilyent tette közzé a szöveg nagy részét, nem betűhíven, Lányi Károly, illetve Knauz Nándor. (17) Mint csonka másodpéldányt azonban időközben eladták, s a szakirodalom úgy tudta, hogy a breviáriumnak nyoma veszett s ezzel lehetetlenné vált a kézirat és a közlés egybevetése. (18) A Fővárosi Könyvtár 1944-ben jutott antikváriumi vétel útján a becses dokumentumhoz, melyre érdemesnek láttuk felhívni a figyelmet. (19)

A különböző értékű, hosszabb-rövidebb bejegyzések összességükben olyan gyűjteményi értéket képviselnek könyvtárunkban, amelyből még bőven meríthetünk.

Klinda Mária

Jegyzetek

1. Kelényi B[é]la] Ottó: Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához. In: A Fővárosi Könyvtár Évkönyve IX. 1939. Bp. 1940. p. 43-139. - Klny.: Uo. 1940. 99 p. /Tanulmányok 13./
2. Radó Polikárp: Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései. In: A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1942-1943-i tanévre. Pannonhalma, 1943. p. 313-429. és Bp. [1944.] 121 p. /Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai 19./ Könyvtárunk példányai az 54, 57, 78a, 89, 111, 116, 118, 128 és a 132. sz. tételek; az utolsó a jegyzetek feldolgozása nélkül említve.
3. Csapodi Csaba - Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. 1-2. köt. Bp. 1988-1993.
4. Rozsondai Marianne: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kötetéről. In: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 1988-1989-1990. Bp. 1994. p. 26-31.
5. A régi bejegyzések olvasatában külső munkatársként Pintér Gábor volt a segítségemre. Több korabeli kézírás megfektését dr. Borsa Iván és dr. Csapodi Csaba szíves közreműködésének köszönhetem. Kiemelt köszönettel tartozom dr. Borsa Gedeonnak, aki valamennyi leírástomat a példányokkal egybevetve számos észrevétellel és tanáccsal folyamatosan segíti munkámat.
6. Heinrich Bullinger svájci prédikátor és drámaíró 1504-1575-ig élt. - A bejegyzéseket a kis- és nagybetűk vonatkozásában is betűhíven, de a sometszetek jelölése nélkül, a rövidítéseket lehetőség szerint feloldva közöljük. Minden esetben megadjuk a kótetek jelzetét, míg a címléírások adataiból csak a közölt példa értékeléséhez szükségeseket idézzük.
7. Johannes Alexander Brassicanus neves bécsi humanista c. 1500-1539-ig élt.
8. A Juhos Ernő gyűjteményéből származó példányok többsége Lantos antikváriumának közvetítésével került hozzánk.
9. A. A. Renouard: Annales de l'imprimerie des Alde. Tome 1-2. Paris, 1803.

10. E megjegyzés adalék Erasmus születési évének kortársi megítéléséhez. A kézikönyvek egy része szerint 1466-ban született s így csakugyan hetvenévesen halt meg, míg mások 1469-re teszik születési évét.
11. Lásd az 1. sz. jegyzetet.
12. Pelei magyar nyelvű glosszáiról Kelényi idézett tanulmányának külön fejezete szól, mely az 1939-es évkönyvben a p. 127-132., a különlenyomatban a p. 87-92-ig terjed.
13. Knauz Nándor: A magyar egyház régi szokásai VIII. In: Magyar Sion 1869. p. 740. és Radó id. mű 118. sz.
14. Réthly Antal: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Bp. 1962. p. 74.
15. A közleményt a Magyar Nyelv szerkesztősége 1994. évi közlésre fogadta el e sorok írójától.
16. A kézírás XVI. századi eredetét dr. Madas Edit volt szíves megerősíteni.
17. Lányi Károly Magyar egyháztörténelme. Átdolgozta Knauz Nándor. 1. köt. Esztergom, 1866. p. 488-489. és Knauz Nándor: A magyar egyház régi szokásai VIII. In: Magyar Sion 1869. p. 804, az L.VI.3. jelzetű példány alapján.
18. Horváth Cyrill: Középkori magyar verseink. 2. kiad. Bp. 1921. RMKT 1. p. 29-30.
19. A vétel időpontja ad rá magyarázatot, hogy Radó ezt a példányt nálunk még nem láthatta, míg a másik, Esztergomban maradt példányt 125. sz. alatt ismertette. Csapodi idézett munkája 616. sz. tételében említi ugyan kötetünket, de csupán a Bereg megyei Szent László-oltárokról szóló latin bejegyzés kapcsán.

A KÖZPONTI ELLÁTÓ SZOLGÁLAT (KESZ) SZEREPE A HÁLÓZAT SZOLGÁLTATÁSI RENDSZERÉBEN

1988-1993

Évek - sőt évtizedek - óta a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egyik legnagyobb gondja: hogyan tudja szolgáltatásait az adott (sajnos nem javuló) körülmények között a leghatékonyabban nyújtani. A szakmai elképzelések mellett, ill. azokkal összhangban, a központi szolgáltatások (legalábbis gondolati szinten) kitüntetett szerepet kaptak ebben.

Egyik legújabb, s megalakulása óta a hálózat szolgáltatási rendszerét erősen befolyásoló, a jövőre nézve - potenciális lehetőségeit tekintve - számos új elemmel bővíthető központi szolgáltatás a Központi Ellátó Szolgálat. Fennállása első öt évének tevékenységét, annak előzményeit, a hálózat ellátásában betöltött szerepét, szolgáltatásait tekintjük át az alábbiakban.

A HÁLÓZAT SZERVEZETI VÁLTOZÁSAI ÉS A KÖZPONTI SZOLGÁLTATÁSOK

A hálózat és a FSZEK központja 1950-ig egy igazgatási egységet képezett. A fiókkönyvtárak irányítását a könyvtár igazgatója az ún. Fiókközpontra keresztül gyakorolta, melynek feladatai közé tartozott új könyvtárak létesítése, az összes fiókkönyvtár részére szerzeményezés, feldolgozás. A könyvtárak állományáról központi cédulaleltár készült, feltüntetve, hogy a könyv melyik könyvtár állományában, hány példányban található. 1951-ben a könyvtárakat a kerületi tanácsokhoz csatolták. Az állománygyarapítás egy ideig még központilag történt, de 1954-től az összes kerületi könyvtár önállóan vásárolt. (Ezzel megszűnt a központi cédulaleltár továbbfejlesztése is.) 1957-ben a kerületi könyvtárakat visszacsatolták a központ hatáskörébe.

Ettől kezdve találkozhatunk ismét a centrálisan irányított hálózat részére a szakmai központi szolgáltatások kezdeti elemeivel, mint pl. az egész hálózatot ellátó központi katalógus, hálózati könyvraktár. Nyilvánvalóvá vált, hogy a centralizált hálózat adta lehetőségeket célszerűbben jobban kihasználni. A központi katalógus szerkesztése 1958-ban újra kezdődött. 1964-ben a módszertani osztályhoz került, így a hálózat és a KC egy szervezeti egységet alkotott. Ezzel megteremtődött a hálózaton belüli könyvtárközi kölcsönzés alapja.

A 70-es években kezdődött a hálózat struktúrájának (és az ehhez kapcsolódó, ill. ebből következő szolgáltatási rendszereknek) kiépítésével kapcsolatos koncepciók kidolgozása. (1) Megfogalmazódott egy olyan struktúra kiépítésének igénye, melyben a hálózat csak mint egységes rendszer tud azonos minőségű szolgáltatást nyújtani. „A hálózat-fejlesztésben ... olyan változtatások megvalósítására törekszünk, amelyek erősítik a hálózat egységes szervezetét, bővítik a központi szolgáltatások körét, javítják egyes kerületek belüli a könyvtári tevékenység helyi koordinálását, s differenciált, többlépcsős szolgáltatási szinteket hoznak létre. Az egységes hálózat legfelső szintje a központi könyvtár ... jól felszerelt, centrális elhelyezésű épület tudja biztosítani, hogy e nagy hálózatnak mint rendszernek információs módszertani és ellátó központja legyen... Nélkülözhetetlen egy külön helyre telepített szolgáltatóház: ellátó, kiszolgáló, tárolóraktári feladatokkal.” (2)

A Fővárosi Tanács 1977-es határozata alapján megkezdődött a főkönyvtári rendszer elveinek kialakítása s gyakorlati megvalósítása.

Az 1973-ban elkészített távlati fejlesztési tervnek (3,4) és a főkönyvtári rendszer alapjait lefektető koncepciónak is meghatározó eleme a helyi kerületi kooperáció és koordináció, és a differenciált, többlépcsős szolgáltatási szint. Ezen elképzelések szerint az egy-egy kerületben kijelölt bázis-, ill. főkönyvtár a hozzátartozó kisebb könyvtárak számára helyi ellátási központként működik. Az igazgatási feladatok ellátása mellett koordinálja a többi könyvtár dokumentum-beszerezését, s nagyobb gyűjteménye révén helyi átkölcsönzéssel segíti a kisebb egységekben jelentkező olvasói igények kielégítését.

Ennek megfelelően, szolgáltatási szint szerint, a hálózat tagkönyvtárai alapfokú, középfokú és részleges felsőfokú besorolást nyertek. Mivel még „részleges felsőfokú” ellátásra alkalmas könyvtár sem igen volt a hálózatban, ezek a besorolások, a szakmai irányelvek kategóriáinak megfelelően, 1986-ban „B”, „C” és „D” besorolásra módosultak. Ezek közül a főkönyvtárak, melyekre a fent említett komoly feladatok vártak - egy-két kivételtől eltekintve - nem haladták meg a kiszolgálandó könyvtár nagyságát és lehetőségeit. A főkönyvtárak egyharmada már a kijelölés pillanatában is csak szervezeti vonatkozásban felelt meg a követelményeknek. A tervezett bővítések, építkezések pedig szinte teljes egészükben pusztán tervek maradtak - és ezek tették ki a könyvtárak második harmadát.” (5)

A nagymérvű infrastrukturális hiányosságok ellenére a 80-as évek elejétől az állományalakításban (elsősorban az elavult, az egyes könyvtárak szolgáltatási szintjétől idegen könyvek nagyarányú kivonásában) pozitív elmozdulás volt megfigyelhető, nem utolsósorban a könyvtárosok szemléletváltozása, valamint a módszertani osztály által 1976-77-ben kidolgozott gyűjtőkori szabályzatok eredményeként. Az alap-, közép- és részleges felsőfokú könyvtárak gyűjtőkori szabályzata a többlépcsős szolgáltatórendszer elvét tartotta szem előtt.

A szervezeti változások, a gyűjtőkori meghatározások mellett, ill. azokkal párhuzamosan előrelépés történt a hatékonyabb központi szolgáltatások megteremtése érdekében is. Röviden tekintsük át ezeket:

A Központi könyvraktár 1963-ban kezdte meg működését. A hálózat állományából kb. 100 000 kötet könyv került ide. A raktár két részből állt: egy kurrens, a hálózat számára még használhatónak ítélt könyvanyagból, s az elavult, használhatatlan, nem gyűjtőkörbe tartozó művekből.

A létesítendő könyvtárak raktárát az ötvenes évek közepétől fejlesztették, azzal a céllal, hogy a nyíló új könyvtárak induló alapállományát biztosítsa.

A központi katalógus elsősorban a módszertani ellenőrzés és az olvasói tájékoztatás eszközeként működött. A hálózaton belüli átkölcsönzések beindítása mindinkább naprakész nyilvántartásokat követelt volna meg. A 70-es évek végére azonban a központi katalógus kritikus pontra érkezett, s láthatóvá vált, hogy a szerkesztés manuális módon való végzése nem felel meg az elvárásoknak, ill. a katalógustól elvárt szolgáltatásoknak.

1975-re kidolgozták a hálózaton belüli könyvtárközi kölcsönzés koncepcióját. Gyakorlati bevezetésére 1976-ban került sor. Ennek érdekében - ti. hogy az átkölcsönzés egyik bázisa legyen - fejlesztették a létesítendő könyvtárak raktárát. Sikerült gépkocsit is biztosítani, s így 1977-ben 2472, 1978-ban 1764 kötet könyv forgott a hálózati könyvtárközi kölcsönzésben. Pár év múlva - pont a főkönyvtári rendszer kialakításának időszakában - ez a szolgáltatás elhalt, legalábbis központilag szervezett formájában. Ebben - biztos állítható - nem az játszott közre, hogy a főkönyvtárak saját körzetükben ezt a funkciót tudatosan átvállalták volna. Sokkal inkább a szervezési, technikai hiányosságok mellett az, hogy a könyvtárak kevésbé ismerték fel ennek a lehetőségnek az előnyeit. A módszertani osztály igyekezett a könyvtárosokat meggyőzni, felismerve, hogy a gyűjtőkori differenciálás nem járhat eredménnyel, ha nem kapcsolódik hozzá élő, aktív szolgáltatásként a könyvtárközi kölcsönzés. Ezért tervezték, hogy „Egyes ritkán keresett, drága, vagy alkalmanként tömegesen igényelt (iskolai kötelező olvasmányok) kiadványokból a létesítendő könyvtárak raktárában és a hálózati könyvraktárban folyamatosan gyűjteményt alakítunk ki, amely »könyvtárközi kölcsönzéssel igényelhető« cédulajelzéssel ugyancsak bekerül a könyvtárak katalógusába és szükség szerint könyvtárközi kölcsönzéssel igényelhető. Tapasztalatunk szerint így jelentős pénz- és helymegtakarítást érhetünk el.”(6)

1986-ban jelent meg „A FSZEK hálózatának fejlesztési irányai” c. tervtanulmány, mely egy olyan hálózati modellt vázolt fel, mely szerint „A magasabb szintű könyvtári ellátást... jóval kevesebb egységünkben kell megvalósítanunk... A megoldás tehát nem lehet más, mint hogy a könyvtári ellátás védővonalait mélységben tagolva építjük ki.”(7) Szintén három, a korábbiaknál markánsabban megfogalmazott szolgáltatásokat teljesítő könyvtári szintet határoz meg: a családi, a kétfedeles és a kerületközi könyvtárak egymásra épülő rendszerét. Ez a koncepció meghagyta, sőt megerősítette a főkönyvtári rendszert, annak igazgatási feladatait, így a kerületközi könyvtáraknak természetesen még főkönyvtári funkciót is el kellett volna látniuk, s ez nem jelentette azt, hogy minden főkönyvtárnak a későbbiekben a kerületközi könyvtárak nagyságrendjét és szolgáltatási szintjét kell elérnie. Tehát a koncepcióban az irányítási, igazgatási és ellátási feladatok a hálózaton részben elváltak egymástól. (Hosszú távon öt-hat regionális könyvtár építését képzelték el Budapesten.)

Ezek a gyűjtemények „taktikai tartalékként” álltak volna a kisebb könyvtárak rendelkezésére, de természetesen elsődleges és fő feladatuknak saját - nagyságrendjükből következően - rendkívül széles összetételű és nagylétszámú olvasóközönségük kiszolgálását kellett volna tekinteniük. A következő, második ellátási szint az ún. kétfedeles könyvtárak, melyek egyrészt a használói igényekhez és szokásokhoz igazodó elrendezésben nyújtják a népszerű irodalmat, másrészt „hagyományos” gyűjteményükkel szélesebb olvasói érdeklődést is kielégítenek. A harmadik szint, a „tűzvonala” az ún. családi könyvtárak, melyek teljes egészében csak az éppen aktuális olvasói érdeklődést elégítik ki a friss, népszerű új művekkel. Maradéktalanul szakítanak a „hagyományos” könyvtári elrendezéssel és állományukat az érdeklődési köröknek megfelelően tematikus elrendezésben tárolják. Ez a cselekvési program fő célkitűzésnek és elsődleges szolgáltatói magatartásnak, hozzáállásnak a használói igények fokozottabb figyelmét, az állományban és a szolgáltatásokban az ezekhez való alkalmazkodást jelölte meg, valamint a hálózati struktúra hármas szint-

jéből következően - a pénzügyi lehetőségekhez igazodva - a több szintű könyvtári ellátás következetes megvalósítását.

Ehhez az ellátási rendszerhez kapcsolódott a Központi Ellátó Szolgálat, mely átkölcsönzési állományával a tagkönyvtárak számára „stratégiai tartalékként” áll rendelkezésre. „S így együtt, valamennyi védővonal együttes, összehangolt szolgáltatásai lesznek képesek a változatos olvasói igényeket kielégíteni.”(8)

A program természetesen hosszú távon az egymásra épülő rendszer fokozatos kiépítését kívánta megvalósítani, első lépésként ennek két pontjára, azok kialakítására helyezte a hangsúlyt, jelesen a családi könyvtárakra, melyek a hálózat alapját képeznék, és a Központi Ellátó Szolgálatra, melynek létesítésétől a hálózatban az évek óta megoldatlan, ill. félig-meddig megoldott központi szolgáltatások koncentrált megoldását remélte.

1986-ban megalakultak az első családi könyvtárak, s 1987. szeptemberében Pesterzsébeten, egy volt moziban elkezdte működését a Központi Ellátó Szolgálat.

A KESZ létrehozása tehát alapja, meghatározó eleme volt a hálózatfejlesztési koncepciónak, melynek fő feladatául a könyvtárak tehermentesítését jelölték meg: a hálózatot mentesíteni az értékes, de ritkán keresett művek beszerzésétől és tárolásától, valamint különféle szolgáltatásokkal segíteni munkájukat.

A következőkben röviden tekintsük át ezt a koncepciót, azt, hogy milyen funkciókat gondoltak a KESZ-nek.

A KESZ MŰKÖDÉSÉVEL KAPCSOLATOS KONCEPCIÓK, A SZOLGÁLAT FILOZÓFIÁJA

A korábbi központi szolgáltatásokra elsősorban a koordinációt és a kooperációt elősegítő tevékenységek voltak jellemzők. Pl. a Központi katalógus információt nyújtott, szervezte a könyvtárak közötti dokumentumcserét, a Központi könyvraktár befogadta a fölöslegessé vált könyveket stb. Azonban nem kezdeményeztek, nem volt oda- és visszacsatoláson alapuló aktív, közvetlen kapcsolat a hálózat tagkönyvtárai és a központi szolgáltatások között. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy tevékenységüket nem látták el kellő „aktivitással” és odaadással. A nyújtott szolgáltatásoknál többre nem tudtak volna vállalkozni, mivel nem rendelkeztek az ehhez szükséges kommunikációs csatornákkal, ügyviteli technikákkal, eljárásmodokkal. A központi szolgáltatások és a hálózat közötti kapcsolattal, s a gyakorlatban felmerült összefüggések elemzésével a Hálózati és Felügyeleti osztály foglalkozott. A módszertani munka segédeszközeként is használták pl. a Központi katalógust, melynek alapján lehetett ellenőrizni, vizsgálni az egyes könyvtárak szerzeményezését. Bizton állítható, hogy a KESZ, a neki szánt feladatok ismeretében, az első olyan szervezet lehetőségeit ígérte a FSZEK-ben, melyben a koordináció és a kooperáció, a kapcsolódó szolgáltatások nincsenek egymásnak alá- és fölérendelve. Feladata továbbá az is, hogy új szolgáltatásokat vezessen be, népszerűsítsen, vagyis az innovatív tevékenység.

A FSZEK hálózatának fejlesztési irányairól c. tanulmány a különböző típusú könyvtárak és a KESZ kívánatos kapcsolódását az alábbiakban rögzítette:

„A családi könyvtárak közvetlenül a KESZ-hez fordulhatnak, de az ő esetükben többnyire közvetítené a kérdéseket a legközelebbi kétfedeles, ill. bármely könyvtárhoz. A kétfedeles könyvtárak a helyben hiányzó műveket elsősorban a KESZ-től szereznek be, ill. kéréseiket szintén közvetítené a kerületközi könyvtárak felé. A kerületközi könyvtárak és a KESZ állománya gyakorlatilag meg kell, hogy egyezzen - megfelelő taktikai tartalék feladatának -, kivéve azokat a ritkán keresett dokumentumokat, melyeket csak a KESZ szerez be.”(9)

Mint a fentiekből látható, a KESZ saját állományából elsősorban a kétfedeles könyvtárak részére nyújtana segítséget, valamint a családi könyvtáraknak is, amennyiben a kétfedelű könyvtár nem tudja őket közvetlenül kiszolgálni. A kerületközi és a családi könyvtár került volna így viszonylag könnyű helyzetbe. Az előbbi ugyanis a marginális érdeklődésre számotartó irodalom kivételével mindent meg kellett volna hogy vásároljon (csak a tudományos és szakkönyvtárak gyűjtőkörébe tartozókat nem - de ezek megítélése viszonylag egyértelmű). A családi könyvtárak pedig azért nem okozott volna a szerzeményezés nehézséget, mert az „ellenkező előjelű” könyvek kiválasztása is egyszerűbb (legfeljebb pénz kérdése). A szegény kétfedeles könyvtárnak azonban úgy kellett volna szerzeményezni, hogy kielégítse a körzetébe tartozó családi könyvtárak igényeit, ugyanakkor pedig bizonyos művek megvásárlásától el kell hogy tekintsen, mert azokat a KESZ-től kölcsönzi át. A feltételes mód arra vonatkozik, hogy az egymásra épülő, különböző szolgáltatási szinteket nyújtó hálózati rendszer ebben a formájában nem alakult ki. Ezáltal a KESZ indulásakor sem rendelkezett az integráció megvalósításához szükséges feltételekkel már csak azon „apró” szépséghiba okán sem, hogy a kerületközi könyvtárak a tanulmány megjelenésekor nem léteztek, s a közeli

jövőben remény se látszott ilyenek építésére. A kétfedeles, ill. főkönyvtárak (az esetek többségében a szolgáltatási szint és az igazgatási feladatok szerinti besorolás egybeesett) ellátási kötelezettsége nem nyert pontosítást és megerősítést. Ezért is érdemel említést a koncepcionális elképzelések között - közvetlenül a KESZ beindulása előtt - ismételt felvetődő alapl dilemma: a KESZ-re alapozott, centralizált dokumentum-szolgáltatás, „mely a kiskönyvtárak állományát két pillére építi, egy helyben levő, de valamilyen módon központilag irányított meghatározott standard anyag, valamint az ezt kiegészítő, ehhez illeszkedő KESZ gyűjtemény”(10); valamint a decentralizált dokumentumszolgáltatás közötti választás. Ez utóbbi esetében a KESZ nem épített volna ki átkölsönzési állományt, csak lelőhelyet szolgáltatott volna és szervezte volna a szállítást.

„Lehet, hogy csak két alapvető megoldási mód között választhatunk: vagy a központi gyűjtemények létrehozását kiküszöbölő decentralizált, hierarchikus ellátási rendszer, vagy az erőteljes központi beavatkozást jelentő centralizált rendszer felé fog lökni a kollektív bölcsesség vagy a dolgok belső logikája.”(11)

A KESZ beindításáról való döntéskor kompromisszum született:

Egyrészt megszervezi és működteti a hálózat minden tagkönyvtárába kiterjedő alapszolgáltatást, a központi katalógusra épülő könyvtárközi kölcsönzést; másrészt a könyvtárak szűkebb köre számára differenciált szolgáltatásokat nyújt, melyek a KESZ kialakítandó állományára épülnek.

Ennek keretében három alapfunkció körvonalazódott:

- Gyűjteményszervezés, az „átkölsönzési állomány” kialakítása, mely elsősorban a ritkán keresett, de értékes művek gyűjtését jelenti; vagyis mintegy a könyvtárak külső raktáraként működik, és továbbfejlesztése lesz az, amikor a nagyobb könyvtárak ritkán keresett, de fontos műveiket átadják;

- Információs szolgáltatás, a Központi katalógus áthelyezése a KESZ székelyre;

- Könyvkivonás segítése, úgy hogy a hálózatból kikerült, de még használható, vagy értékesíthető könyvek ideiglenes tárolását biztosítja.

A röviden vázolt koncepcionális elképzelések, tervek után nézzük meg a gyakorlati munkát elindító döntéseket. Azt kell megállapítanunk, hogy az elméleti kidolgozás, a gondolkodás fázisában - mint erre fentebb utaltunk - nagyvonalú, a hálózat állományalakítását, szolgáltatási rendjét egy lépcsőzetes ellátórendszerben elgondoló tervekhez képest „óvatosabb”, az apró lépések politikáját követő határozatokat hoztak. Ennek nyilvánvaló okai közt szerepelt az „ideáltípushoz” képest elmaradt hálózati struktúra, az anyagi és szellemi kapacitások (inkább az előbbi) szűkössége, s részben a változtatásokkal szemben a hálózatban érzékelhető szakmai bizalmatlanság érzékelése.

A KESZ működésére az alábbi határozatok születtek:

- A létesítendő könyvtárak állományának gyűjtését be kell fejezni, s az addig arra fordított pénzt az átkölsönzési állomány fejlesztésére kell fordítani;

- Az átkölsönzési állomány induló gyűjteményét a régi duplumraktár és a létesítendő könyvtárak raktárának átválogatott anyagából kell kialakítani;

- Az átkölsönzési állomány a közművelődési könyvtár gyűjtőkörétől nem idegen, de a főkönyvtárakban várhatóan ritkán keresett könyveket gyűjti (évi 500-600 cím). A cél az, hogy a főkönyvtárak se vásárolják meg ezeket a műveket. Ennek érdekében kötelező érvényű szabályokat nem alkotnak, csak ajánlásokat az Állománygyarapítási Bizottság javaslatai alapján;

- Azoknak a kerületeknek a részére, ahol családi könyvtár működik (a KESZ indulásának időpontjában a IX., X., XI., XIII., XIV., XXI. kerület), a KESZ közvetlenül vállalja valamennyi fiókkönyvtár könyvtárközi kérésének kielégítését, sőt ezeknek a kerületeknek, pontosabban az ott működő fiókkönyvtáraknak kötelező a KESZ-hez fordulni. A többi kerület könyvtárai maguk dönthetik el, hogy a saját főkönyvtáraktól vagy a KESZ-ből kérik a hiányzó könyvet.

A korábbi tervek közül már induláskor elvetették a hálózati duplum-könyvek tárolására szolgáló átmenő raktárt, ezt helyettesítendő a KESZ előválogatási jogot kapott a hálózat duplumkönyveiből, és az állomány-kivonás minden munkafázisa a főkönyvtárakban maradt. (A könyvtáraknak a duplumjegyzékeket az értékesítés megkezdése előtt el kell juttatni a KESZ-be.)

A KESZ MŰKÖDÉSÉNEK FŐBB ÁLLOMÁSAI

1987:

- A szolgáltatások tényleges beindítása (könyvek, folyóiratok átkölsönzése saját állományból, hálózaton belüli könyvtárközi kölcsönzés, az országos könyvtárközi kölcsönzésbe való bekapcsolódás);
- A Hálózati és felügyeleti osztály szervezésében működő Állománygyarapítási Bizottság (ÁLGYA) tevékenységének kezdete;

- Az átkölcsönzési állomány építésének megkezdése;
 - A hálózati videokazetta-gyűjtemények kialakítása, öt főkönyvtárban és a KESZ-ben;
- 1988:
- A motoros futárszolgálat stabilizálása, a 48-órás szállítási határidő beállítása;
 - Hangoskönyvek letéti ellátásának megszervezése;
- 1989:
- Tematikus videó-letétek kihelyezése az azt kérő könyvtárak részére;
 - Számítógépes játékkazetták és lemezek letéti rendszerben való kölcsönzése;
 - A KESZ részére megvásárlásra ajánlott könyvek egyes kerületekre vonatkozó fejezeteiről másolatok készítése, az érintett kerületek helyismereti gyűjteménye számára;
 - Az elővásárlásokról 23 újdonságjegyzék, videó- és hangoskönyvjegyzék, az egyházi kiadók új műveiről, valamint a számítógépes irodalomból ajánlójegyzékek megjelentetése;
- 1990:
- Beszűntette tevékenységét az Állománygyarapítási Bizottság;
 - Megkezdte működését a videó-ellátórendszer, 17 könyvtárban helyeztek ki letéteket;
 - A videórendszer kialakításához a Fővárosi Tanács 400 000 Ft-os támogatásának elnyerése;
 - Ajánlójegyzék közreadása az új beszerzésekről (hangoskönyvek, számítógépes oktatóprogramok, idegen nyelvek tanulásához felhasználható művek);
- 1991:
- Videójegyzék készítése az ellátórendszer könyvtárai részére;
 - Gépkocsi üzembe állítása a kiszállítások jobb megszervezése érdekében; a gyorsfutár-szolgálat mellett - kétételes ciklusban - minden könyvtár részére egy „állandó szállítási nap” biztosítása;
- 1992:
- A videóforgalom ugrásszerű növekedése;
 - A hangoskönyvállomány jelentős növekedése a Fővárosi Önkormányzat és a Soros Alapítvány támogatása révén;
- 1993:
- Könyv-gyűjtőkori tervezet elkészítése;
 - A videórendszer tagjává vált a hálózat összes, videót kölcsönző könyvtára;
 - A videokazetta-állomány nyilvántartásának számítógépre vitele, közel 50 000 tétel visszamenőleges rögzítése;
 - Fordulónappal elkezdődött a KESZ-könyvbeszerzés számítógépre vitele, a TEXTAR könyvatadabázis segítségével.

SZOLGÁLTATÁSOK

Könyvek átkölcsönzése

A KESZ szolgáltatásainak beindításával kb. egy időben - a könyvárak rohamos emelkedése következtében - megnőtt a könyvtárak szolgáltatásai iránt az érdeklődés, s egyre többen keresték a kereskedelemben hirtelen nagy számban megjelent drága, nagy információs értékű műveket, folyóiratokat, valamint a könnyű, olvasmányos könyveket. Az olvasói igények ezekből nagyobb példányszámot követeltek (volna). Az ezeknek való megfelelés elősegítése érdekében hárultak - többek között - jelentős feladatok a KESZ-re.

Az átkölcsönzési állománnyal kapcsolatos kérdésekről szólva, egy-két gondolat erejéig ismételten érintenünk kell a hálózati állományalakítási elveket, a KESZ funkcióit és gyűjtőkörét.

Az 1986-os hálózatfejlesztési koncepció lényeges változtatásokat kívánt végrehajtani a korábbi gyűjtési gyakorlaton, azaz következetesebben érvényesíteni a differenciált állománybeszerzést. Ez - többek közt - azt is jelentette, hogy az állományok gyűjteményi értéke mellett, ill. helyett eltérbe került a használati érték, sőt a családi és kiskönyvtárakban fő szerzeményezési szemponttá lépett elő. Az átkölcsönzési állomány kialakításának fő szempontjait Katsányi Sándor fogalmazta meg talán a legpontosabban és legplasztikusabban: „A »KESZ reciprok könyvtár« fordítottja az »igazi« könyvtárnak: a legritkábban igénybe vett dokumentumanyagra fordítja a legnagyobb gondot, a mérsékeltlen keresettre mérsékeltet, a tömeges olvasmányigényekkel pedig egyáltalán nem foglalkozik, kiegészítője tehát a könyvtáraknak: együtt alkotnak kerek egészet...”(12)

Úgy tűnt, hogy a pontosan meghatározott elvek és szempontok alapján kialakított átkölcsönzési állomány, a hozzá kapcsolódó szolgáltatásokkal (mint pl. a családi könyvtárak részére bizonyos szint felett az iroda-

lom biztosítása, a főkönyvtáraknak példányszám-kiegészítés, ill. a nagyon értékes könyvek kikölcsönzése minden könyvtártípusnak), viszonylag egyértelmű, elvileg problémamentes területe a szolgálatnak.

Nézzük meg, hogy ez az egyértelmű, tiszta profil a későbbiekben - elsősorban a gyakorlat hatására - hogyan módosult, s milyen kérdéseket, problémákat vetett fel:

A KESZ vezetői a kezdetektől azt tartották, hogy a váratlanul, hirtelen jelentkező „tömegigények” kielégítése nem feladatuk. Annak értelmezése azonban, hogy mi tekinthető ebbe a kategóriába tartozónak, a későbbiekben változott. „Tömegigénynek” tekinthetők-e a tanuláshoz szükséges, az iskolarendszerű oktatásban használt művek, kötelező olvasmányok, példatárak, vagy az útikönyvek, nyelvkönyvek stb? Ha nem, akkor az igények kielégítésébe milyen mértékben kell a KESZ-nek bekapcsolódnia?

Ha viszont feladatának érzi a fenti elvárások kielégítését, s a „tömegigény” kategóriájába csak a bestseller típusú művek sorolhatók be, akkor az irodalomnak az induláskor meghatározottnál szélesebb körét nagy példányszámban kell beszerezni, s így is nagy a veszélye annak, hogy a hirtelen keresett művek iránti keresletet csak esetlegesen lehet kielégíteni. Ugyancsak felmerült, hogy a könyvtárak emelkedése miatt a népszerű, gyakran használt, de drága kiadványokból (kézikönyvek, albumok, drága szakácskönyvek stb.) is szerezzen be a KESZ.

Ez az induláshoz képest alapvető szemléletváltozás, mely a KESZ funkcióit is lényegesen módosíthatja. Ti. az igénybe vehető könyvek tartalma és az igénybevevők köre is megváltozhat. Az, hogy a ritkán keresett műveknek a KESZ-ben a helye, evidens volt mindenki számára. A kezdetekkor e körül semmi vita nem volt. Mégis ez a legegyszerűbbnek látszó, legegyszerűbb funkció vetette fel a legtöbb problémát. Nagyon leegyszerűsítve a kérdést, arról van szó, hogy ezeknek a műveknek jelentős része a KESZ-ben is áll, vagy nagyon kicsi a forgalma. Ugyanakkor a könyvtárak más művek iránt jelentkező igényét nem tudják kielégíteni, minek következtében a nem teljesített kérések száma nő, a kiszállítottaké pedig nem emelkedik jelentős mértékben. Ezen a ponton jelentős feszültség érzékelhető, s a KESZ munkatársai is dilemma elé kerültek, ill. kerülnek nap mint nap. A bizonytalanság abból adódik, hogy esetleg „rosszul értelmezett kötelezettségként” megvásárolt, s nem keresett könyvek felesleges ballasztként nehezdednek az állományra. Ezek közül talán bizonyos műveknek - amiket konkrétan nem keresnek, de ha a könyvtárakban meglátnának, talán elvinnének (azok, amelyek a „meglátom és elviszem” könyvkiválasztási magatartással jellemezhető) - nem biztos, hogy a KESZ-ben van a legjobb helye. Felmerült az is, hogy a ritkán keresett, de a hálózat részére egy-két példányban szükséges könyveket se okvetlenül a KESZ-nek kell beszerezni, hanem esetleg a speciális gyűjteménnyel rendelkező könyvtárakra, vagy - horribile dictu - a központi könyvtárra lehetne hagyni, és az ezekre vonatkozó ritka igényt átkölcsönzéssel kielégíteni.

Végül is a használó szempontjából mindegy, hogy hol van a könyv, a fontos az, hogy megkapja.

A mi szempontunkból pedig az, hogy akinek kötelessége, az beszerezze. Ez az a pont, ahol azutóbbi időben elég nagy bizonytalanság és az ehhez nagy mértékben hozzájáruló információ hiány tapasztalható. Amikor a nagy robbanás a hazai könyvpiacra bekövetkezett, s ezzel a szerzeményezésben a Könyvtárellátó egyeduralma megszűnt, ez azt is jelentette, hogy megszűnt a vásárlásokat megelőző egyeztetés lehetősége, ill. a megváltozott körülmények között nem lehetett működőképes módját és formáját kialakítani. Maradt az utólagos tájékoztatás. A KESZ ebben a helyzetben a hozzá befutó igényekre próbált figyelni és reagálni, vagyis - bizonyos határok között - beszerezni azt, amit nagyon keresnek, függetlenül attól, hogy tartalmilag beletartozik-e a KESZ átkölcsönzési állományába, vagy a hálózatban hol és hány példányban szereztek be. Ez nagyon jó szándékú igyekezet, de bizonyos művek esetében reménytelen vállalkozás. Úgy tűnik, nem volt más járható út; hiszen a fentebb említett okok miatt annak az alapelvnek az érvényesítését, mely a hangsúlyt a hálózatban levő standard anyagra helyezte (amit valamilyen módon központilag irányítanak), ill. arra, ami ezt kiegészíti (a KESZ gyűjteménye), még elemeiben sem lehetett biztosítani az ÁLGYA működésének lezárása óta. Amíg működött, a központi irányítás és koordinálás alapintézményének lehetett tekinteni a szerzeményezés területén. Az ÁLGYA tagjai (a hálózat különböző szolgáltatóképességű könyvtárainak, valamint a KESZ-nek a képviselői) az UK rendelőjegyzékek alapján minden egyes mű esetében javaslatot tettek arra, hogy milyen típusú könyvtárak szerezze be. Ennek megfelelően az alábbi jelzetek valamelyikét adták a könyveknek: „CS” - családi könyvtárakba javasolt, minden könyvtárban beszerezhető; „F” - főkönyvtárakba javasolt, a KESZ is beszerzi; „K” - csak a KESZ gyűjteményébe javasolt; O - a hálózatba fölösleges a beszerzése. 1987-ben készült egy felmérés arra nézve, hogy a bizottság által ajánlottakhoz képest hogy alakult a hálózat szerzeményezése. Kb. másfél év elteltével megvizsgálták a könyvtárak által megvásárolt művek iránti olvasói érdeklődést. A bizottság működését ez az elemzés úgy ítélte meg, hogy „...a hálózati sajátosságokat mérlegelve, de mégis túlságosan leegyszerűsített formában, a

könyvtáraknak a szervezeti hierarchiában adminisztratív kijelölt helyük szerint teszik meg az ajánlásaikat. Ily módon a másodlagos szelekcióra háruló döntés nem csekély tévedési lehetőséggel, hibaszázalékkal jár... E felmérés tükrében annyi azonban bizonyos, hogy újra kell gondolni a KESZ gyűjtőkörét.”(13) Az ÁLGYA működése nyilván nem volt tökéletes, de arra nem is kívánt vállalkozni, hogy javaslataival átvállalja a helyi, számos egyéb körülményt is mérlegelő döntést. Orientálni, tájékoztatni kívánt, ha másban nem, abban, hogy a könyvtárak egy-egy mű megrendelése előtt pontosan tudhassák legalább azt, hogy az adott művet megveszi-e a KESZ, vagy nem.

Az ÁLGYA megszűnése óta érezhető igazán a hiánya, amikor a „másodlagos szelekció” egyben az első is: nagyon szükséges lenne az állománygyarapítások valamilyen szintű összehangolása. Különösen az elmúlt három-négy év áremelkedéseinek, ill. a hálózat által egy évben beszerzett új könyvek száma ijesztő csökkenésének az ismeretében vált ez a kérdés nagyon fontossá.

Cinikusan elintézhetnénk ezt a problémát azzal, hogy a könyvbeszerzési keretek vásárlóértékének rohamos csökkenése miatt beszűkült lehetőségek helyettesítik, ill. elvégzik ezt a feladatot, mivel nem lehet a rendelkezésre álló pénzből annyit vásárolni, hogy legyen közte felesleges. Úgy gondoljuk, hogy ez az érvelés nem helytálló, éppen a nagyon szűkös lehetőségek nem engedik meg a legkisebb párhuzamosság vagy tévedés luxusát. Ennek érdekében közös (a KESZ-re és a hálózat tagkönyvtáira egyaránt kiterjedő) forgalmi, gazdaságossági vizsgálatok végzésére lenne szükség, valamint a KESZ-től igényelt dokumentumok folyamatos elemzésére. Ilyen vizsgálatokra az elmúlt négy évben sajnos nem volt energia, pl. semmilyen információval nem rendelkezünk a különböző nagyságú és költségvetésű könyvtárak állománygyarapítási stratégiájáról. A fent említett okok, körülmények különösen szükségessé és fontossá tették a KESZ gyűjtőkörének elkészítését.

A „mit és mit ne gyűjtson a KESZ” kérdéshez, az induláskor megfogalmazott elvi szempontokhoz képest, számos kiegészítés, módosítás is született. Egy példa erre: a kiindulás: nem gyűjti az állományt, melynek minden könyvtárban jelen kell lennie; a módosítás: „A könyvek gyarapítása során törekedtünk a népszerű, a kölcsönzési tapasztalatok alapján gyakran keresett művek beszerzésére is.”(14)

A nagy dilemma annak eldöntése, hogy mennyiségi vagy minőségi igényeket kell-e a KESZ-nek kielégítenie? Amennyiben az utóbbit, akkor vállalni kell a konzekvenciát, a kisebb „népszerűséget”, a kisebb forgalmi mutatókat. Amennyiben az igények, az anyagi helyzet szorításai az előbbi irányba billentik a mérleg nyelvét, akkor teljes mértékben elfogadható, hogy: „Vásárlásainkat az igények határozzák meg az anyagi lehetőségek mértékében.”(15)

A KESZ-ben 1993-ban két gyűjtőköri tervet is készült. „Tudományágak szerint meghatároztuk, hogy mely területeken szerzeményezünk teljességre törekvően és mely tudományágakban próbálunk a hálózat számára példányszám-kiegészítést nyújtani. Megfogalmaztuk, hogy mely tudományágak vonatkozásában számítunk a központ, ill. a zenei gyűjtemény állományára... Növelni a mindennapi élethez, önműveléshez, a tanuláshoz, továbbfejlesztéshez szükséges szakkönyvek iránt mutatkozó igény kielégítését.”(16)

A közeljövő fontos és sürgős feladata a KESZ funkcióinak, és ennek következményeként az átkölcsönzési állományalakítás szempontjainak újragondolása és pontosítása. Úgy tűnik, hogy a jelenleginél jobb gyakorlat érdekében, s annak reményében, hogy a KESZ és a hálózat tagkönyvtárai között további munkamegosztás lehetséges, szükséges a gyűjtőkör megszerkesztése.

A KESZ átkölcsönzési állomány mennyiségi alakulása

Különösen a forgalom számottevő növekedésével összevetve mutatkoztak súlyos problémák a 80-as évek végétől a hálózat állományának alakulásában. A hazai kiadású könyvek átlagára 1990-től szinte évről-évre 100% körüli arányban növekedett. A beszerzett könyvek darabszáma viszont jelentősen csökkent. Már 1986-ban 28 000-rel kevesebb új könyvet vásároltunk, mint 1987-ben. 1988-ban 135 445 db dokumentum volt a gyarapodás, a könyvek száma 6000-rel volt kevesebb, mint az előző évben. 1992-ben 110 000 db új dokumentum volt a beszerzés, 1993-ban pedig csak 103 409 (lásd: 2. sz. melléklet). Ebből sajnos az is következett, hogy míg 1986-ban az egy beiratkozott olvasóra eső új könyv 0,8 db volt, ez a különben akkor is alacsony érték 1993-ra 0,5 db alá csökkent. Egy ilyen nehéz helyzetben „életbevágóan” fontossá vált, hogy a KESZ mit és mennyit tudott átvállalni a könyvtárak nyomasztó gondjaiból. Nézzük a KESZ állományának gyarapodását. Az adatsor a következő:

1988:	11 019 db dokumentum
1989:	12 269 db dokumentum
1990:	9 902 db dokumentum

1991: 15 573 db dokumentum
1992: 13 784 db dokumentum
1993: 32 203 db dokumentum

Ezek a számok tartalmazzák a könyveket, folyóiratokat, hangoskönyveket, videókat, számítógépes kazettákat és a hálózat tagkönyvtáraiból, valamint a régi duplum és létesítendő könyvtár állományából átvett dokumentumokat is. Az átkölcsönzési állomány számára vásárolt új könyvek száma évi 1662-2775 db között mozgott az elmúlt hat évben (lásd: 1. sz. melléklet).

Sok ez vagy kevés, vagy éppen a szükséges mennyiség? Erre a rendelkezésünkre álló adatok ismeretében nem tudunk válaszolni. Azonban, ha csak a számokat nézzük, nyilvánvaló, hogy a hálózat több tízezres csökkenését csak nagyon-nagyon kis mértékben kompenzálta a KESZ állománya.

Egy-két adat, csak jelzéseképpen, a KESZ 1993. évi könyvvásárlásáról. Az adatok forrásai a beszerzésekről havonta megjelentetett ajánlójegyzékek, ill. a vásárlások számlái voltak. Az ajánlójegyzékeket januártól novemberig tudtuk vizsgálni. (A decemberi jegyzék az 1994. januárral összevonva jelent meg, ezért a decemberre vonatkozó adatokat nem lehetett kiszűrni.) Az összevetés kedvéért a számlákat is novemberig néztük át abból a szempontból, hogy egy-egy művet hány példányban vásároltak. A vizsgált időszakban a KESZ 826 045 Ft értékben vásárolt könyvet. Egy könyv átlagára 336,-Ft volt. A beszerzett 2458 db könyv 1886 címet jelent, vagyis az átlagos példányszám 1,3 db. A példányszám megoszlása a vásárlásból:

1 mű	9 példányban
1 mű	6 példányban
2 mű	5 példányban
3 mű	4 példányban
69 mű	3 példányban
406 mű	2 példányban
1405 mű	1 példányban

Összesen: 1886 mű 2458 példányban került megvásárlásra

Mint már említettük, ezek az adatok így magukban nem értékelhetők, de talán jelzik azt a „nagyágrendet”, ami a KESZ rendelkezésére áll. A 11 ajánlójegyzékben 1146 címet közöltek. (Nem került minden beszerzés jegyzékre.) Ennek alapján a beszerzett könyvek tartalmi megoszlását a 3. sz. melléklet mutatja be. Az 1146 cím 27,3%-a szépirodalom: a kortárs szépirodalom 19,1%, a klasszikus pedig 8,2%. Ez jelzi a „csak KESZ” anyag viszonylag magas jelenlétét (elsőkötetes költők, ismeretlenebb új prózaírók regényei, elbeszélés-kötetei.) Az ismeretközlő irodalomból szinte minden tudományterület jelen van a vásárlásaikban. A tíz- vagy annál többféle művet tartalmazó témacsoportok száma huszonöt. A legtöbb művet a történelem (8,2%), politika (5,7%), számítástechnika (4,9%), irodalomtudomány, irodalomtörténet (4,3%) valamint a vallás, egyházak (4,0%) témakörben szerezték be.

Könyvtárközi kölcsönzés

A hálózaton belüli és az országos könyvtárközi kölcsönzés egy részének a lebonyolítása is a KESZ feladata. (Az erre vonatkozó adatokat lásd a 4. sz. mellékletben). E feladat ellátásának alapja a központi katalógus, melynek működőképes információs eszközként kell szolgálnia. 1987-ben ezzel kapcsolatban a következőket határozták meg feladatként:

- Tartalmilag karcsúsítani kell, ki kell hagyni belőle azt az irodalmat, melynek közvetítése nem lehet központi feladat, vagy amely katalógus nélkül is megtehető;
- Bővíteni kell a nem könyv jellegű dokumentumok központi nyilvántartásait;
- Felül kell vizsgálni a jelentő könyvtárak körét.(17)

1993 a Központi katalógus nagy éve volt, szerkesztési elveire tervezet készült, melynek értelmében a főkönyvtáraknak jelentési kötelezettségük lenne minden új beszerzés a bűnügyi, sci-fi irodalmon, a gyermekirodalmon és az értékkel nem rendelkező lektúrirodalmon kívül.

1993. novemberében kezdték meg a katalógus számítógépes feldolgozását a TEXTAR könyvadatbázisra építve. Amíg a program többmunkahelyes nem lesz, a gépi és a kartotéknyilvántartást párhuzamosan kell végezni. Visszamenőleges adatbevitt nem terveznek. Jelentős szakmai előrelépés várható a számítógépes nyilvántartástól, melynek eredményei remélhetőleg a közeljövőben megmutatkoznak.

Videó szolgálat

Mielőtt nagyon röviden jeleznénk az utóbbi évek „legviharosabb” szolgáltatásával kapcsolatos történeteket, meg kell említenünk, hogy a KESZ szervezésében központi ellátásként jelen van a könyvön, a folyóiratkölcsonzésen és a videón kívül a hangoskönyv és a számítógépes játékkazetta is.

1987. január 1-jével az intézet vezetősége a KESZ-t és öt könyvtárat jelölt ki videóállomány kialakítására. A KESZ feladatul kapta, hogy a kijelölt könyvtárak gyűjteményeihez kapcsolódva a ritkábban keresett, de szükséges filmeket beszerezze (elsősorban művész- és ismeretterjesztő filmeket).

A későbbiekben egyre nagyobb szerepet vállalt a gyarapításból. A videószerzés terén azonban nem volt kialakult hálózati gyakorlat. Ez előnyt és hátrányt is jelentett, egyrészt mert nem gátolta a kialakult gyakorlat, másrészt ez jelentette a nehézségeket is.

Tekintsük át röviden és időrendben a videószerzés alakulását:

1989: Az azt kérő könyvtárak részére - helyben használatra - a nekik megfelelő tematikai összeállításban kisebb-nagyobb letétek kihelyezését kezdték meg. Ez év júliusától a hálózat öt könyvtára elkezdte a kazetták kölcsönzését. Gyűjteményük a saját „családi” állományukból és a KESZ-től kapott letétekből állt. Ebben az időszakban a KESZ videóállománya a „klasszikus” KESZ funkcióknak megfelelően alakult, tehát kiegészítő állományrészként a „magas szintű” közművelődési anyag beszerzésére kívánt vállalkozni, melyet a könyvtárak a helyben levő „családi” állományuk kiegészítésére letétként, vagy alkalmankénti könyvtárközi kölcsönzéssel kaphattak meg.

1990: Döntő fordulat következett be. Megállapítást nyert, hogy „a forgalom növekedését elsősorban a kölcsönözhető videokazetták új típusú, nyereségorientált, a könyvtárakkal társulási alapon megszervezett letéti kihelyezése, forgalmazása eredményezte. Az év végéig 17 könyvtárban hoztunk létre ilyen letéteket; s az ellátási rendszerbe folyamatosan kapcsolódnak be az újabb könyvtárak... beszereztük a letéti rendszer elindításához szükséges több mint 3000 kazettát, amiket feldolgozva adtunk át a könyvtáraknak... A használói érdeklődésből ítélve biztató kilátások vannak arra vonatkozóan, hogy ez a szolgáltatás jó úton van az önfenntartó jelleg felé.” (18)

1993: „A munkaszervezés, az ellátás színvonala és a gazdaságosság javítása érdekében... centralizáltuk a videokazetták beszerzését és feldolgozását, a könyvtárakat pedig letéti rendszerben látjuk el.” (19)

1993. áprilisában a rendszer tagjává vált a hálózat összes videokölcsönzést végző könyvtára, s fél év múlva elkezdték a kazetták nyilvántartásának számítógépre vitelét, ami közel 50 000 tétel.

A videokazetták forgalma azt hisszük önmagáért beszél (lásd: 4., 5. sz. melléklet): 1988 és 1993 között a KESZ közvetítésével átkölcsönzött videofilmek száma (tehát nem a helyi forgalom!) több mint 48-szorosára nőtt. 1988: 537 kölcsönzés, 1993: 26 096 db. Ez a tény - s egyáltalán a nem könyv jellegű dokumentumok iránti érdeklődés növekedése - alapvetően megváltoztatta a KESZ forgalom összetételét. 1988-ban a könyv az összforgalom 74%-a, a videó 10% volt; ez az arány 1993-ra megfordult, a könyv 26%, a videó 61% lett. Azt megállapíthatjuk, hogy egy ellátórendszer keretei között működő szolgáltatás kialakulásainak folyamatát élhettük meg az elmúlt években könyvtárunkban; az ezzel kapcsolatos kérdések, tanulságok elemzésére azonban nem térhetünk ki, ezeknek a vizsgálata egy külön tanulmány tárgyát kell hogy képezze.

A KESZ SZOLGÁLTATÁSAINAK IGÉNYBEVÉTELE

A KESZ kimutatásainak egyoldalúsága, hogy nem a kért, hanem csak a megküldött dokumentumok számát tükrözik. Ezért adataink, megállapításaink csak az utóbbiakra vonatkoznak.

A szolgáltatások beindulása után rövid idővel megállapítható volt, hogy a hálózat tagkönyvtáraiban „kedvező fogadási légkör” alakult ki. Ennek ellenére 1991-ben úgy fogalmaztak, hogy a növekedés ellenére sem érte el a szolgálat lehetőségeinek határát. Ezt természetesen csak a könyvek átkölcsönzésére vonatkozatható. (Lásd: 4. sz. melléklet.) Az okok felderítése mélyebb elemzést igényelne; feltételezhető, hogy esetleg az alábbi tényezők játszhattak közre:

- A KESZ-nek az igényekkel lépést tartani nem képes állománygyarapítása;
- Az állomány tartalmi összetétele nem felel meg az oktatásban az elmúlt években végbement változásoknak (így a KESZ az ilyen típusú igényeket nem tudja - csak részben - kielégíteni);
- A fiókkönyvtárak megnövekedett igénybevétele (olvasói forgalom mennyiségi emelkedése, videokölcsönzés);
- A kommunikációs nehézségek;
- A központi katalógus problémái.

A tervezés időszakában - mint korábban utaltunk rá - komoly fejtörést okozott a fiókkönyvtárak ellátásának lehetősége. Pontos szabályozás készült arra nézve, hogy az egyes könyvtáraknak kihez kell fordulniuk kérdéseikkel. Az élet ezt - úgy tűnik - megoldotta (hogy jól-e, arra itt nem tudunk választ adni), de a gyakorlati fő probléma nem a kisebb könyvtárak ellátása, hanem inkább az, hogy ők a vártnál kisebb mértékben veszik igénybe a szolgáltatásokat.

Az az 1988-as megállapítás, miszerint nem lehet közvetlen összefüggést kimutatni az egyes könyvtárak nagysága és a KESZ igénybevétele között, napjainkban is érvényes. A használatot mutató adatok meglehetősen szórta, s óvatosságra intenek bármilyen következtetés levonását illetően. Ugyancsak óvatosan közelítenénk ahhoz a ma már közhelyszerű megállapításhoz is, miszerint döntő elem a könyvtáros hozzáállása, szemlélete, amit leegyszerűsítve úgy alkalmaznak, hogy az „olvasóbarát” könyvtárak fordulnak elsősorban a KESZ-hez. Nem vitatjuk, sőt meghatározó elemnek tekintjük az olvasószolgálati munkában - s így a KESZ igénybevételénél is - a könyvtáros felkészültségét, szakmai attitűdjét. Azonban önmagában csak ez a tény valószínűleg nem meghatározó. A „szolgáltatási készség” mellett egy sor más tényező is közrejátszhat, mint pl.

- Az adott könyvtár feltételei (van-e telefonálja, nyitva tartás stb.);
- Bizonyos igények egyáltalán felmerülnek-e az adott könyvtárban számottevő mennyiségben;
- Lehetséges, hogy a konkrét igényekkel (elsősorban szakirodalom) jelentkező tudatos könyvtárhasználó eleve a nagyobb szolgáltatási képességű könyvtárat választja.

Tehát kik veszik igénybe a szolgáltatásokat? A statisztikák szerint az indulás első hónapjaitól kezdődően napjainkig az igények jelentkezésének egyenlőtlensége a jellemző. Néhány könyvtár nagyon gyakran, más könyvtárak igen ritkán fordulnak a KESZ-hez.

A kölcsönzések 83-97%-át a hálózat tagkönyvtárai igényelték (lásd: 4.sz. melléklet), melyeknek egyharmada főkönyvtár, egyharmada fiókkönyvtár.

A kölcsönzések megoszlása a fő- és fiókkönyvtárak között:

Kiszállított címek száma és százalékos megoszlása

Év	Fő- és kerületi könyvtár	Fiókkönyvtár
1988	3 470 - 68 %	1 587 - 32 %
1991	7 351 - 7 %	2 780 - 30 %
1993	6 210 - 63 %	3 631 - 37 %

1993-ban elmozdulás tapasztalható, valamelyest emelkedett a fiókkönyvtárak aránya az összes kölcsönzésből. 1988-tól kezdve minden évben valamennyi fő- és kerületi könyvtár igénybe vette a KESZ-t. 1988-ban 36 fiókkönyvtár, 1989-ben 46, 1990-ben 42, míg 1992-ben és 1993-ban egyaránt 53 fiókkönyvtár kölcsönzött.

A könyvkölcsönzések 3-11%-a a központi könyvtár részére történt, az évek során egyre csökkenő mértékben. (Lásd: 4. sz. melléklet.) 1989-ben 735 címet, a könyvtárközi kölcsönzések 13%-át igényelte, 1993-ban ez 365 cím és 3% volt.

Az országos könyvtárközi kölcsönzés az összes kölcsönzött könyv 1,5-3%-a körül mozog. 1988-ban a 15 legtöbbet kölcsönzött könyvtár a központi könyvtár, 9 főkönyvtár, 1 kerületi könyvtár és 4 fiókkönyvtár; 1991-ben a központi könyvtár, 11 főkönyvtár, 1 kerületi könyvtár, 2 fiókkönyvtár; 1993-ban szintén a központi könyvtár, 11 főkönyvtár és 3 fiókkönyvtár. Figyelemre méltó, hogy ez a legaktívabb 15 könyvtár (melyek - csekély ingadozással - évek óta ugyanazok) kölcsönzi a könyvek több mint 50%-át! Sok elsősorban a kis fiókok között az évi 1-2 könyvet átkérők száma; 1993-ban pl. 16 egység igényelt évi 10 címnél kevesebbet, 1988-ban ezek száma 13 volt, a KESZ-t abban az évben igénybevevő fiókkönyvtárak egyharmada. (Lásd: 6. sz. melléklet.)

A rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy az egyes könyvtárak állományának nagysága, összetétele és a KESZ szolgáltatásainak igénybevétele között alig-alig lehet kapcsolatot kimutatni. Bár a kisebb (elsősorban fiók-) könyvtárak állománya jobban indokolná a használatot, részesedésük 30% körüli. Pedig a tervezés, a koncepciókészítés időszakában a KESZ-nek elsősorban a kisebb könyvtárak által tudatosan használt állománykiegészítő bázisfeladatot szántak. Talán egyedül a KESZ indulása körül (1986-1988-ban) létrehozott családi könyvtárak kivételek, pl. a IX/3. Mester utcai, XI/3. Gazdagréti, XXI/5. Vénusz utcai könyvtár. Ők azok, akik „tudatosan” használják a számukra 1986-ban szinte „kötelezően” előírt védővonalat, a KESZ-t.

Az indulás időszakához képest a könyvek túlsúlya rohamosan és látványosan csökkent; a hangoskönyvek forgalma pl. négyszeresére növekedett hat év alatt, az AV dokumentumok keresettsége az 1988. évi 24%-ról, 1993-ra 73%-ra nőtt.

A nem hagyományos dokumentumok - elsősorban a videó - nagyarányú növekedése mellett a könyvkölcsönzések száma az 1991-ig tartó folyamatos emelkedés óta stagnál. 1992-re elég jelentősen csökkent, majd 1993-ra ismét kb. az 1991-es forgalomhoz lett hasonló. 1991: 9268 kölcsönzés, 1993: 9841 kölcsönzés. (Lásd: 4. sz. melléklet.)

1993-ban a különböző kölcsönzési formákban összesen 10 707 cím jutott ki a könyvtárakba. A kölcsönzések túlnyomó része, 80-90%-a a KESZ „saját” átkölcsönzési állományából bonyolódott. Ebben közrejátszhat, hogy a könyvtárközi kölcsönzés lényegesen több adminisztrációs munkával jár, s esetleg a könyvvel rendelkező könyvtárak szolgáltatási készsége is hagyhat kívánnivalót maga után.

Mit igényelnek a könyvtárak?

Túlsúlyban vannak a kérések közt a humán tudományok: elsősorban a társadalomtudomány, történelem. A szépirodalom belül a régi klasszikus műveket gyakrabban keresik, nyilván elsősorban tanulmányi céllal. A természettudományi és a műszaki irodalom, valamint a gyakorlati célú, praktikus irodalom keresettsége a humán területekhez képest viszonylag csekély. (Lásd: 7. sz. melléklet.)

A tematikus megközelítés mellett talán még több információt ad, ha a kérés motívumára próbálunk rátalálni. Bizton elkülöníthetjük a tanulmányi célok, valamint az egyéni, speciális érdeklődés szülte igényeket. Nyilvánvaló a tanulmányok által diktált kérések magas száma. Mint jeleztük, a ki nem elégített kérésekről nem rendelkezünk egzakt adatokkal; a KESZ munkatársainak tapasztalatai a következők: „Az igényeket nem tudjuk maradéktalanul kielégíteni a kötelező olvasmányok, egyetemi jegyzetek, kézikönyv jellegű alapművek, Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyre szakkönyvek, számítástechnikai irodalom terén. Ezen kívül a legkeresettebb területek: szociológia, filozófia, neveléstudomány, most megjelent közgazdasági, marketing, reklám könyvek.”(20)

Öt könyvtár, a VI. kerületi, X. kerületi, XXII. kerületi főkönyvtár és két fiókkönyvtár (XI/3. és XXII/3.) 1993. évi teljesített kérését hasonlítottuk össze a kért könyvek tematikus megoszlása szerint. (Lásd: 7. sz. melléklet.)

A KESZ statisztikai nyilvántartása szerint kiszállított címek darabszáma és a táblázatban feltüntetettek között átlag 10%-os eltérés van. Ez a statisztika és a ténylegesen a könyvtárakban található kérelmek számának különbségéből adódik. (Valószínűleg nyilvántartási, adminisztrációs tévedések következménye.) Ami szembeötlő - az igénybevétel nagyságrendjének különbözősége mellett - a leggyakrabban keresett témák feltűnő azonossága és a kérések nagy fokú szórtsága. Ha a legkeresettebb témákat összevetjük a KESZ által vásárolt könyvek tematikus megoszlásával (lásd: 3. sz. melléklet), látjuk: a sikeres témák több esetben egybeesnek. Pl.: klasszikus szépirodalom, történelem, filozófia.

A KESZ „történetének” és működésének vázlatos áttekintésével - szándékunk szerint - érzékeltetni próbáltuk a működés meghatározó elemeit, valamint pusztán jelezni azokat a problémákat, melyekkel a későbbiekben foglalkozni érdemes.

A KESZ működésének hat éve alatt bebizonyította: lehetséges, sőt szükséges is, hogy bizonyos szakmai feladatokat központilag oldjunk meg az egész hálózat számára. Azt is mutatja számunkra az eltelt időszak, hogy nem lehet egyszerre és véglegesen kialakítani az optimális kereteket, elemzésük, tökéletesítésük folyamatos feladat kell hogy legyen. Jelenlegi helyzetben a KESZ - bár közel sem érte el lehetőségeinek határát - egy sajátos szervezeti „képződményként” funkcionál. Ti. a „klasszikus” központi szolgáltatások és a számunkra újszerű ellátó rendszer párhuzamosan jelen vannak és működnek a KESZ-ben. A kérdés az, hogy a kettő közül melyik elem nyer erősítést, milyen irányba alakul a jövőben a tevékenysége: a kooperatív, koordináló szerepe erősödik-e, vagy az eredeti elképzeléseknek megfelelően egy magas szintű integráció hálózati központjaként működik-e. Ez utóbbi irány nem képzelhető el a számítógépes és kommunikációs technikák további jelentős fejlesztése nélkül, természetesen a „fogadó” hálózati tagkönyvtárakban is.

Elismerve és tiszteletben tartva azokat az eredményeket és a mögöttük lévő hatalmas munkát, amit a KESZ munkatársai kifejtettek, mégis felmerül bennünk a kérdés, hogy a hálózat nagyságrendjéhez képest mennyire tudja „érezhetően” javítani a KESZ szolgálatunk minőségét.

Ha lelkiismeretünk megnyugtatója érdekében nem csukjuk be a szemünket, s a lehetőségben nem eredményt látunk, vagy akarunk látni, akkor nem gondolhatjuk, hogy ezzel a szolgálattal át tudjuk hidalni az igények és a lehetőségek közötti óriási különbséget. Annak érdekében, hogy ez a jövőre nézve még további lehetőségeket magában hordozó szolgáltatás ne a „modell” szintjén maradjon, további jelentős fejlesztésekre

szorul; ennek elősegítése érdekében, ill. azzal párhuzamosan szükséges lenne objektív vizsgálatok sorával felkészülni a továbblépésre, ami nem kétséges, hogy a hálózat állománygyarapításának központosítása lehet.

Az alábbi területek megvizsgálását tartjuk a közeljövőben - a jelenlegi szolgáltatások hatékonyabb, gazdaságosabb végzése érdekében is - szükségesnek:

- A KESZ szerzeményezés és a hálózati szerzeményezés alakulása;
- A beérkezett kérések és a KESZ állomány; valamint a kért művek megléte és példányszáma a kérő könyvtár állományban;
- A KESZ igénybevételét motiváló, befolyásoló tényezők, körülmények;
- Nem teljesített kérések elemzése;
- Egy-egy könyvtár KESZ-kérése és a helyben történő tájékoztatási kérések közötti összefüggés;
- És mindenekelőtt a KESZ tevékenységének anyagi, pénzügyi szempontú hatékonyság-elemzése.

Horváthné Jakubecz Ilona

Jegyzetek

1. Ezt a folyamatot tekinti át:
Sz. Ríchlich Ilona: A főkönyvtári rendszer kialakulása a FSZEK hálózatában. - A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve. XXII. 1985-1987. Bp. 1991. 52-66. l.
2. Szőke Tiborné: A FSZEK munkája és tervei. = Könyvtári Híradó, 1979. 4. sz. 16. l.
3. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtárainak távlati fejlesztési és szervezeti terve. /1976-1990/ Bp. 1973. FSZEK soksz.
4. Király Lászlóné - Szőke Tiborné: Hogyan tovább? Fejlesztési tervek a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. = Könyvtári Figyelő. 1978. 4. sz. 390-409. l.
5. V.ö. 1. pont 56. l.
6. Sz. Ríchlich Ilona: Új gyűjtőköri szabályzatok a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában. = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve. XVIII. 1977-1978. Bp. 1981. 138. l.
7. Papp István: Esszé a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatának fejlesztési irányairól. = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve. XXI. 1983-1984. Bp. 1988. 34. l.
8. V.ö. 7. pont 48. l.
9. V.ö. 7. pont 47. l.
10. Katsányi Sándor: A KESZ indulása (Tűnődés és rövidtávú programterv) Bp. 1986. 3. l. Kézirat
11. V.ö. 10. pont 4. l.
12. Katsányi Sándor: 13 kérdése a KESZ-ről. = Könyvtári Híradó, 1988. 1. sz. 1. l.
13. Barczy Zsuzsa: A könyvek használatra valók. = Könyvtári Híradó, 1990. 7-8. sz. 2-4. l.
14. A KESZ 1990. évi jelentése. Bp. 1991. 4. l. Kézirat
15. Babákné Kálmán Mariann: A KESZ aktuális problémái. Bp. 1993. 1. l. Kézirat
16. A KESZ 1993. évi jelentése. Bp. 1994. 4. l. Kézirat
17. V.ö. 10. pont 7-8. l.
18. Jelentés a KESZ 1990. évi munkájáról. Bp. 1991. 5. l. Kézirat
19. Jelentés a KESZ 1993. évi munkájáról. Bp. 1994. 5. l. Kézirat
20. V.ö. 15. pont 1. l.

1. sz. melléklet

A KESZ éves állománygyarapodása 1988-1993

Év	Gyarapodás vásárlásból				Videó	Számítógépes k.	Vásárlás összesen	A hálózat könyvtáraitól átvett	A régi duplum, ill. létesítendő raktár-ból átv.	Mind-összesen
	Könyv	Brosúra	Térkép	Hangos-könyv						
1988	2 570	39	22	145	91	-	2 867	2 066	6 086	11 019
1989	1 695	-	46	1 673	344	273	4 031	2 135	6 103	12 269
1990	1 662	-	-	2 442	3 075	417	7 596	2 306	-	9 902
1991	1 865	-	-	1 095	10 763	547	14 270	1 303	-	15 573
1992	2 632	-	-	533	9 568	357	13 110	674	-	13 784
1993	2 775	-	-	1 117	14 183	688	18 763	13 440*	-	32 203

*Ebből 12 491 db az addig önálló videókölcsönzést folytatóktól átvett állomány.

A KESZ állománya és a hálózat könyvtárainak összes állománya

Év	1988-ban és 1993-ban					Állomány össz.	Forint- érték	Állomány- gyarapo- dás (db)	
	Könyv	Időszaki kiadványok	Hangzó	Mikro	Egyéb				
1988									
	Hálózat	3 005 332	28 476	82 819	9 749	51 879	3 178 255	10 418 039	135 445
	KESZ	32 250	477	5 938	22	723	39 410	862 830	11 019
1993									
	Hálózat	2 371 764	19 072	113 134	8 747	80 000	2 592 717	39 075 374	103 409
	KESZ	51 840	806	13 135	72	51 475	117 328	37 478 575	32 203

A KESZ által 1993-ban vásárolt könyvek tartalmi megoszlása (db és százalék)

Kortárs szépirodalom, memoár	219	19,1 %
Klasszikus szépirodalom	94	8,2 %
Történelem	82	7,2 %
Politika	65	5,7 %
Számítástechnika	56	4,9 %
Irodalomtudomány, irodalomtörténet	50	4,4 %
Vallás, egyházak	46	4,0 %
Egészséges életmód, természetgyógyászat	40	3,5 %
Filozófia	40	3,5 %
Természettudomány	38	3,3 %
Kultúraelmélet, jövőkutatás, művelődéstörténet	34	3,0 %
Nyelvészet, nyelvkönyvek, szótárak	32	2,8 %
Építészet, szobrászat, képzőművészet, fotó, zene	31	2,7 %
Pedagógia, felsőoktatás	30	2,6 %
Kereskedelem, vállalkozás, marketing	28	2,4 %
Jog	27	2,4 %
Műszaki tudományok (technika)	26	2,3 %
Számvitel, pénzügy	26	2,3 %
Lélektan	25	2,2 %
Földrajz, útleírás, útikönyvek	21	1,8 %
Barkácsolás, háztartás, vendéglátás	17	1,5 %
Szociológia, szociográfia	16	1,4 %
Okkultizmus	14	1,2 %
Kertészkedés, állattartás, növényápolás	11	1,0 %
Közgazdaságtan, gazdaságpolitika	10	0,9 %
Néprajz	10	0,9 %
Orvostudomány, egészségügy	10	0,9 %
Hadtörténet	6	0,5 %
Színház, film	5	0,4 %
Sport	4	0,3 %
Olvasás, könyvtár	3	0,3 %
Mezőgazdaság általában	2	0,2 %
Egyéb (statisztika, demográfia, esztétika stb.)	28	2,4 %

Összesen: 1146 ≈ 100,0 %

4. sz. melléklet

A KESZ által a hálózat, a központi könyvtár és az országos könyvtárközi kölcsönzés részére teljesített kérések (kiküldött dokumentumok) száma 1988-1993

Év	Dokumentum									
	Hálózat r. saját áll.-ból	Hálózat r. átkölcsönzés-sel	Köz-ponti kv. rész.	Orsz. kv-tár-közi kölcs. rész.	Könyv-össz.	Folyó-irat	Hangos-könyv	Videó	Számító-gépes kazetta	Mind-össz.
1988	2 744	715	442	232	4 133	122	813	537	-	5 605
1989	4 559	365	760	215	5 899	404	1 332	2 134	326	10 095
1990	5 709	579	592	231	7 111	190	1 709	8 19	1 725	18 930
1991	9 268	1 238	635	411	11 552	129	2 547	22 508	2 372	39 108
1992	7 942	864	375	205	9 386	191	2 287	21 696	2 127	35 687
1993	9 841	866	365	174	11 246	315	3 022	26 096	2 342	43 021
Össz.:	40 063	4 627	3 169	1 468	49 327	1 351	11 710	81 166	8 892	152 446

5. sz. melléklet

Az egyes dokumentumtípusok százalékos megoszlása az éves forgalomban

Év	Könyv	Hangos-könyv	Folyóirat	Videó	Számítógépes	Össz.
1987	84	10	2	4	-	100
1988	74	14	2	10	-	100
1989	58	13	4	21	3	100
1990	38	9	1	43	9	100
1991	29	7	0,3	57	6	100
1992	26	6	0,5	61	6	100
1993	26	7	0,7	61	5	100

6. sz. melléklet

A KESZ állományából kölcsönzött könyvcímek könyvtárak szerinti megoszlása

Könyvtár	Az egyes könyvtárak által kölcsönzött címek darabszáma		
	1991	1992	1993
I. kerület			
Főkönyvtár	74	83	254
/1.	22	28	4
/2.	62	98	44
/3.	11	5	2
Fiókok össz.:	95	131	50
Kerület össz.:	169	214	304
II. kerület			
Főkönyvtár	317	270	357
/1.	1	-	9
/2.	-	-	5
/3.	14	46	69
/4.	1	-	-
Fiókok össz.:	16	46	83
Kerület össz.:	333	316	420

III. kerület			
Főkönyvtár	401	171	188
/1.	3	1	5
/2.	44	3	5
/3.	-	3	7
/5.	148	130	154
/6.	13	11	19
Fiókok össz.:	208	148	197
Kerület össz.:	609	319	378
IV. kerület			
Főkönyvtár	519	264	619
/1.	-	4	9
/2.	1	3	-
/3.	14	-	-
/M.	6	106	3
Fiókok össz.:	21	113	12
Kerület össz.:	540	377	631
V. kerület			
Főkönyvtár	255	226	354
/1.	66	47	155
/2.	-	1	-
Fiókok össz.:	66	48	155
Kerület össz.:	321	274	509
VI. kerület			
Főkönyvtár	516	421	480
Főkönyvtár gyermekrészlege	10	39	8
Fiókok össz.:	-	-	-
Kerület össz.:	526	460	488
VII. kerület			
Főkönyvtár	275	336	370
Kerületi könyvtár	119	139	216
Fiókok össz.:	-	-	-
Kerület össz.:	394	475	586
VIII. kerület			
Főkönyvtár	166	109	94
Kerületi könyvtár	314	156	148
Fiókok össz.:	-	-	-
Kerület össz.:	480	265	242
IX. kerület			
Főkönyvtár	46	32	107
Kerületi könyvtár	205	140	8
/1.	-	-	-
/3.	501	408	421
/4.	53	155	155
Fiókok össz.:	554	563	584
Kerület össz.:	805	735	691
X. kerület			
Főkönyvtár	230	238	218
/2.	-	3	4
Fiókok össz.:	-	3	4
Kerület össz.:	230	242	222

XI. kerület			
Főkönyvtár	132	107	110
Kerületi könyvtár	185	109	126
/2.	28	58	72
/3.	237	229	410
Fiókok össz.:	265	287	482
Kerület össz.:	582	503	718
XII. kerület			
Főkönyvtár	81	59	88
Kerület össz.:	81	59	88
XIII. kerület			
Főkönyvtár	436	425	472
/1.	2	24	29
/2.	24	4	12
/3.	4	-	2
/4.	34	15	36
/5.	1	21	-
/6.	46	6	-
/7.	129	44	45
Fiókok össz.:	240	114	124
Kerület össz.:	676	539	596
XIV. kerület			
Főkönyvtár	80	89	84
/1.	-	2	17
/2.	94	49	124
/3.	7	9	53
/4.	11	74	70
Fiókok össz.:	112	134	264
Kerület össz.:	192	223	348
XV. kerület			
Főkönyvtár	143	151	192
/2.	34	14	43
/3.	102	106	95
/4.	1	20	20
/5.	7	15	14
Fiókok össz.:	144	155	172
Kerület össz.:	287	306	364
XVI. kerület			
Főkönyvtár	32	101	99
/1.	110	67	78
Főkönyvtár össz.:	110	67	78
Kerület össz.:	142	168	177
XVII. kerület			
Főkönyvtár	103	74	119
/1.	-	39	80
/2.	158	66	79
/3.	-	-	14
/4.	36	72	25
Fiókok össz.:	194	177	198
Kerület össz.:	297	251	317

XVIII. kerület			
Főkönyvtár	351	209	417
/1.	-	10	4
/2.	21	40	46
Fiókok össz.:	21	50	50
Kerület össz.:	372	259	467
XIX. kerület			
Főkönyvtár	377	446	538
/1.	1	-	3
/2.	-	-	-
/3.	19	16	91
/4.	22	10	24
Fiókok össz.:	42	26	118
Kerület össz.:	419	472	656
XX. kerület			
Főkönyvtár	762	465	244
Kerületi könyvtár	136	119	125
/1.	57	48	76
/3.	115	54	15
/4.	42	17	44
Fiókok össz.:	214	119	135
Kerület össz.:	1112	703	504
XXI. kerület			
Főkönyvtár	109	103	165
/1.	57	2	14
/2.	2	3	27
/3.	83	42	55
/4.	-	2	6
/5.	209	235	224
/6.	-	79	273
Fiókok össz.:	351	361	599
Kerület össz.:	460	464	764
XXII. kerület			
Főkönyvtár	114	24	37
/1.	112	189	232
/2.	15	104	102
/3.	-	-	-
/4.	-	2	-
Fiókok össz.:	127	295	334
Kerület össz.:	241	319	371
Mindössz.:	9 268	7 942	9 841

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR ÉS TEVÉKENYSÉGE A SAJTÓ TÜKRÉBEN

1991-1993

1. Vargha Mihály: „A szépség is egy funkció”: Beszélgetés Virág Csabával = M.épműv., 1991. 1. sz. 19-21. p.
2. Lukácsné Takács Zsuzsa: A videoporno helye, szerepe, jelentősége a könyvtárban = Könyvtári Levelezőlap, 1991. 8. sz. 5. p.
3. TEXTAR-hírek = Könyvtári Levelezőlap, 1991. 8. sz. 9. p.
4. Boday Pál Péter: Könyvtárügyi körkép a fővárosból = Magyar Hírlap, 1991. szeptember 19. 15. p.
5. Szemere Katalin: Az idén még él a könyvtár: A családnak a gyerek viszi haza = Népszabadság, 1991. 232. sz. 9. p.
6. Vajda Kornél: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár stratégiai tervei és elsőbbségei az 1990-es évekre = Könyvtáros, 41. évf. 1991. 10. sz. 580-587. p.
7. Haller Szilveszter: A Magyar Nemzet vetélkedőjének finise = Magyar Nemzet, 1992. 2. sz. 16. p.
8. Közhasznú Információs Szolgálat a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. Pásztor László riportja Sándor Ottónéval, a szolgálat vezetőjével = Könyvtári Levél, 1992. 2. sz. 10-12. p.
9. Sándor György: Díszes mesterlevelek, szakmai becsület = Expo Business, 2. évf. 1992. 10. sz. 26. p.
10. Dombi Gábor: Pisztolyt fogtak a könyvtárra = Népszabadság, 1992. március 16. 7. p.
11. Vetélytársak? = Kurír, 1992. március 26.
12. Olvasó kaszinó? = Népszava, 1992. március 20. 6. p.
13. Borbély Károly: Irodalmi kávéház Budán = Vendéglátás, 36. évf., 1992. 5. sz. 21. p.
14. „Sziget” a fiatal drogosoknak = Erzsébetváros, 1992. 7. sz. 4. p. ill.
15. Dinó a könyvtárban = Népszabadság, 1992. 171. 10. p.
16. Lelki segély a könyvtárban = Népszava, 1992. 175. sz. 10. p.
17. Szigeti Sándor: Gondolatok a könyvtárról = Új Magyarország, 1992. 182. sz. 11. p.
18. László Dóra: Budapest arcai: A Szabó Ervin Könyvtár már a világhiállításra készül = Magyar Nemzet, 1992. 200. sz. 10. p.
19. Szilágyi Péter: Egy kötet hetvennégyezer forint = Magyar Nemzet, 1992. június 23. 10. p.
20. Boday Pál Péter: Nem tolonganak a jelentkezők ... = Magyar Hírlap, 1992. június 24. 15. p.
21. Mess József: Egyedül nem megy = Computerworld-Számítástechnika, 7. évf. 1992. 40. sz. 22. p.
22. Tarján Tamás: Múlt és jövő között = Bp. kult.évkönyv, 1991-1992. 34-38. p.
23. Bara András: Változások, fejlesztések ... A beszélgetés egyik résztvevője Kiss Jenő, a FSZEK főigazgatója = Köztársaság, 1. évf., 1992. 20. sz. 83-87. p.
24. László Dóra: Rikkancs a hirdetőoszlopon = Magyar Nemzet, 1993. február 11. 16. p.
25. Kósa Judit: Sajtóplakátok az ántivilágból = Népszabadság, 1993. február 16. III. p.
26. Szabó Z. Levente: Könyvtár-gombatámadás után = Népszava, 1993. február 20. 9. p.
27. Manapság egyáltalán nincs pénz a kultúrára. Andrassew Iván riportja Kiss Jenő főigazgatóval = Népszabadság, 1993. február 26. mell. IV. p.
28. Ambrus Zoltán - Bátonyi Béláné - Demeter Miklósné - Sonnevend Péter: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár tevékenysége és fejlesztése. Szakértői jelentés = Könyvtári Figyelő 3. évf. 1993. 3. sz. 389-402. p.
29. Eide-Jensen, Inger: Jelentés a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárról = Könyvtári Figyelő, 1993. 3. sz. 403-409. p.
30. Sonnevend Péter: Néhány szó a szakértői jelentéshez fűzött „Észrevételek”-hez = Könyvtári Figyelő, 3. évf. 1993. 3. sz. 414-417. p.
31. Kiss Jenő: Néhány szó a „Néhány szó”-hoz = Könyvtári Figyelő, 3. évf. 1993. 3. sz. 417. p.
32. Balázs Magdolna: Ha pénz nincs, az átszervezési terv segíthet = Magyar Hírlap, 1993. április 9. 8. p.
33. Sonnevend Péter: Feljegyzések a főváros nyilvános könyvtáráról (1992) = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1993. június 32-39. p.
34. Sonnevend Péter: Feljegyzések a főváros nyilvános könyvtáráról 2. A nyájas olvasó és a szolgáltatások = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1993. július, 45-51. p.
35. Piskótatekerics és tehénnyelvű papucs, Gyerkó Katalin riportja Sándor Ottónéval = Képes Újság, 34. évf. 1993. 38. sz. 13. p.
36. Sonnevend Péter: Feljegyzések a főváros nyilvános könyvtáráról 3. Egységes hálózat - önálló egységek. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1993. augusztus 3.
37. Kelen Károly: Kölcsönözhet bárki, ha ki tudja várni. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár még tartja magát = Népszabadság, 1993. október 1.

AJÁNDÉKOZÓ SZEMÉLYEK ÉS INTÉZMÉNYEK 1991-92-93 ÉVBEN

Belföldiek

- Anderle Ádám; Biczó Iván; Bóna Márta; Dr. Buda Béla; Dr. Gergely Jenő; Földvári András; Halász Péter; Hiripi Mária; Dr. Hoóz István; Dr. Kovách Imre; Kisimre Ferenc; Létay Miklós; S. Nagy Katalin; Prof. Dr. Prágay Dezső; Schranz Zsuzsa; Dr. Székely György; Szenes Imre; Szénási Ferenc; Tarján Endre; Toderő Frigyes örökösei; Dr. Tóth Róbert.
- Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára
Akadémiai Kiadó (Tasnádi András)
Állatorvostudományi Egyetem Központi Könyvtára
Antológia Lapkiadó
Aqua Kiadó és Nyomda Leányvállalat
Bács-Kiskun Megyei Múzeum Igazgatósága
Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára
Baja Város Polgármesteri Hivatala
Balassi Bálint Megyei Könyvtár
Baranya Megyei Könyvtár
Békés Megyei Könyvtár
Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium
Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művelődési Társaság
Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár
Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola
Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Könyvtára
Bessenyei György Tanárképző Főiskola (Filozófia Tanszék)
Bessenyei György Művelődéstudományi és Felnőtt képzési Tanszék (Dr. N. Szabó József)
BM Kiadó
BM Közigazgatási Főosztály (Dr. Némethi Jenő)
BM Polgári Védelem
BM Sajtó és Tájékoztatási Főosztály
Borda Lajos Antikvárium
Bródy Sándor Megyei Könyvtár
Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal
Budapest Film
Budapest III. k. Óbuda-Békásmegyer Polgármesteri Hivatal (Halászné Márkus Júlia)
Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Széchenyi István Szakkollégium
Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológiai Tanszék
Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára
Budapesti Műszaki Egyetem Társadalom- és Gazdaságtudományi Intézet Szociológiai Tanszék (Dr. Farkas János)
Budapesti Tanítóképző Főiskola Könyvtára
Budapesti Történeti Múzeum (Dr. Schwarcz Katalin)
BZSU Anna Frank Gimnázium
- Csongrád Megyei Múzeum Igazgatósága
Csökmei Kör
Demokrata Folyóirat
DVV-Német Népfőiskolai Szövetség
ELTE BTK Állam és Jogtudományi Kar (Fejes Margit)
ELTE Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszék
ELTE Állam és Jogtudományi Kar Könyvtára (Pokol Béla)
ELTE BTK Angol Tanszék
ELTE BTK Filozófiai Posztgraduális és Információs Központ
ELTE BTK Fonetikai Tanszék
ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszékei
ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke
ELTE BTK Történeti Könyvtár (Emőkey István)
ELTE Központi Magyar Nyelvi Lektorátusa
ELTE Magyar Nyelvészeti Könyvtár (Kiss Gabriella)
ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ
ELTE Bibó István Szakkollégium
ELTE Eötvös József Kollégium (Helli Gyuláné)
ELTE Természettudományi Kar
Emberi Kockázatok Intézete
Erdély Művészetéért Alapítvány
Erdélyi Szövetség
ERGO-FIT Kft.
Észak-Magyarországi Universitas (Dr. Szabadfalvi József)
Esztergomi Vármúzeum
Az 1956-os Magyar Forradalom történetének Dokumentációs és Kutatóintézete
FŐSZINFORM
Felsőoktatási Koordinációs Iroda (Juhász Rózsa)
FIDESZ Önkormányzati Iroda
FINN Nagykövetség
Földművelődésügyi Minisztérium
Fővárosi Önkormányzat (Dr. Piller Károly)
Fővárosi Önkormányzat Városfejlesztési Ügyosztály (Kolundzsia Gábor)
Francia Intézet
GETE Központi Könyvtára (Dr. Koltai Tibor)
Goethe-Institut
Grafológiai Intézet
Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma
Halálbüntetést Ellenzők Ligája (Dr. Horváth Tibor)
Helyi Demokrácia és Újítások Alapítvány
Hermann Ottó Múzeum
Héttorony Kft.

Heves Megyei Levéltár
Heves Megyei Múzeumi Szervezet
Honvédelmi Minisztérium
Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola
Interart Stúdió Kft.
Írók boltja (Hermann Róbert)
Janus Pannonius Tudományegyetem Történettudományi Intézet
JATE (Anderle Ádám)
JATE Magyar Nyelvészeti Tanszék
JATE Szláv Filológiai Tanszék
Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Könyvtára
Kaposvár Megyei és Városi Könyvtár
Katona József Múzeum
Kecskeméti Lapok
Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Központi Könyvtára
Kínai Népköztársaság Nagykövetségének Kulturális Osztálya
Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár
Konrad Adenauer Alapítvány Budapesti Irodája
Kopint-Datorg Oktatási Kft.
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság Nagykövetsége
KLTE Angol-Amerikai Intézet
KLTE Magyar Intézet
KLTE Társadalomelméleti Intézet (Bujalos István)
KLTE Történelmi és Klasszika Filológia Intézet (Pallai László)
KLTE Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszék
KLTE Néprajzi Tanszék (Újvári Zoltán)
KLTE Neveléstudományi Tanszék
KLTE Ókortörténeti Tanszék (Papp Jánosné)
Körmend, Városi Könyvtár
Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium Környezetelemzési Főosztály
Kőrösi Csoma Társaság
Közlekedési Dokumentációs Vállalat
Közlekedéstudományi Intézet
Krúdy Gyula Városi Könyvtár
KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat
KSH Népeségtudományi Kutató Intézet
KSH Társadalomstatisztikai Főosztály (Dr. Harsa István)
Kulturális hagyományaink feltárása, nyilvántartása és kiadása. Kutatási Főirány (Petneki Áron)
Külkereskedelmi Főiskola (Szabados Márta)
Magyar Állami Földtani Intézet
Magyar ENSZ Társaság
Magyar Filmintézet
Magyar Iparművészeti Főiskola Szakelméleti Kutató Csoport
Magyar ISBN Iroda
Magyar Iszlám Jótékonyági Alapítvány
Magyar Kisvállalati Társaság
Magyar Közigazgatási Intézet

Magyar Mezőgazdasági Múzeum
Magyar Művelődési Intézet
Magyar Naív Művészek Múzeuma (Bánszky Pál)
Magyar Nemzeti Múzeum Központi Régészeti Könyvtár
Magyar Népfőiskolai Kamara
Magyar Nők Szövetsége (Dr. Asbóthné Torma Judit)
Magyar Országgyűlés Hivatala
Magyar Országos Levéltár
Magyar Rádió Gazdasági és Kereskedelmi Igazgatósága (Borbély Mária)
Magyar Rádió Oktatási Osztály (Kerekes László)
Magyar Rektori Konferencia, Főiskolai Főigazgatói Konferencia (Debreceni Péter)
Magyar Ruzsisztikai Intézet
Magyar Színházi Intézet (Diószeghy Tamásné)
Magyar Szocialista Párt (Tóth Mihály, Mérő Tamás)
Magyar Szociológiai Társaság (Dr. Kovách Imre)
Magyar Újságírók Országos Szövetsége
MTA Állam- és Jogtudományi Intézet
MTA Balatoni Limnológiai Kutatóintézet
MTA Debreceni Akadémiai Bizottság
MTA Földrajztudományi Kutató Intézet
MTA Kutatási és Szervezetelemző Intézet
MTA Mezőgazdasági Kutató Intézet Martonvásár Könyvtár
MTA Művészettörténeti Kutatócsoport (Bardoli István)
MTA Orientalisztikai Munkaközösség
MTA Politikatudományi Intézet (Szabó Irén)
MTA Politikatudományi Intézet Könyvtára
MTA Regionális Kutató Központ Alföldi Kutató csoport
MTA Szociológiai Kutató Intézet
MTA Történettudományi Intézet (Dr. Szabó Róbert)
MTA Könyvtára (Dr. Domsa Károlyné, Fekete Gézáné)
MTA Könyvtára Lukács Archívum
MTA Titkársága Társadalomtudományi Főosztály
Magyar Vöröskereszt Országos Végrehajtó Bizottság
Magyarországi Szlovákok Szövetsége
MILLERS CORPORATION KFT
Miskolci Bölcsész Egyesület
Miskolci Egyetem
Mór-Radó Antal Városi Könyvtár
Mozgáskorlátozottak PIREMON Kisvállalata
Műegyetem Baráti Köre
Művelődési és Közoktatási Minisztérium Egyházi Főosztály
Művelődési és Közoktatási Minisztérium Közművelődési Főosztály
Művelődési és Közoktatási Minisztérium Magyar

UNESCO Bizottságának Titkársága
 Művelődéskutató Intézet
 Nagycsaládosok Országos Egyesülete
 Népjóléti Minisztérium (Dr. Kelemen András)
 Népjóléti Minisztérium Könyvtára
 Néprajzi Múzeum Könyvtára
 Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda
 Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet
 Országos Idegennyelvű Könyvtár (Komáromi Sándor)
 Országos Közegészségügyi Intézet Könyvtára
 Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség
 Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
 OSZK Régi Nyomtatvány és Kézirattár
 Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete
 Petőfi Mgtsz Dombegyház
 Petőfi Sándor Oktatási és Művelődési Központ
 Prímo Kiadó
 PROVINCIA Ipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.
 II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár
 Savaria Múzeum
 Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum Könyvtár és Levéltár
 Soros Alapítvány
 SOTE Magatartástudományi Intézet
 Svéd Nagykövetség
 Szakszervezetek Demokratikus Ligája
 Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete
 Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtár

Szépi Könyvkiadó Kft.
 A Társadalmi beilleszkedési zavarok programirodája
 SZDSZ Sajtóiroda
 Szemere Bertalan Magyar Rendvédelmi Történelmi Tudományos Társaság
 Távtatok
 Teleki Pál Egyesület
 Természettudományi Múzeum könyvtára
 Testnevelési Főiskola
 TIT Egyesület
 TIT Pannon Egyesület
 Tolna Megyei Könyvtár
 Tótfalusi Kis Miklós Nyomdaipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iroda (Téglás János)
 Török Pál Egyesület
 Ts-2/2. OKKFT Program Iroda
 Tudományos Minősítő Bizottság
 Új Magyar Központi Könyvtár
 Új Mandátum Könyvkiadó (Németh István)
 Vas Megyei Önkormányzati Hivatal (Aradi Nóra)
 Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár
 Veszprém Megyei Levéltár
 Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság
 Villányi úti Konferencia Központ és Szabadegyetem
 Vitéz János Tanítóképző Főiskola (Esztergom)
 Xantus János Múzeum
 Zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei Könyvtár
 Zalai Nyomda
 Zürichi Magyar Történelmi Egyesület

Külföldiek

Cotti, Claude M., La Varenne, Hatar, Victor G.J., Wimbledon, Hódi Sándor, Ada, Komlós, John, Pittsburgh, Scognamiglio, Angelo, Nápoly, Strem, George G., Los Angeles, Szabó Ferenc, Roma, Dr. Szirmai Endre, Stuttgart, Tapolczay Lukács, Toronto
 Toronto, Winkler, Christa, Stuttgart.
 Academia Romana, Bukarest
 Akademia Nauk, Moszkva
 Ambasciata Della Repubblica di Ungheria, Roma
 ARGE Friedensbücherei, Bécs
 Bayerische Staatsbibliothek, München
 Berliner Staatsbibliothek, Berlin
 Biblioteca Municipala „Mihail Sadoveanu”, Bucaresti
 Biblioteca Nationala, Bucuresti
 Biblioteka Naradowa, Warszawa
 Bodleian Library, Oxford
 Braunschweigisches Landesmuseum, Braunschweigisch
 The British Library, West Yorkshire

Bulletin of Medical Ethics, London
 Bundesinstitut für Ostwissenschaftliche..., Köln
 Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, Oberwart
 Catalonia, Centre Unesco de Catalunya, Barcelona
 Ceskoslovenská Akademie Ved, Prague
 Child Welfare League of America, Inc., Washington
 The City College of New York, New York
 Columbia University Libraries, New York
 Comitato promotore Centro Studi Zingar, Roma
 Comité International pour l'information et la Documentation
 Council on Social Work Education, Alexandria
 Die Deutsche Bibliothek, Leipzig
 The Disability Rag, Louisville
 Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Hargita
 Ethnographisches Museum, Kittsee
 European Coordination centre for Research and Documentation in Social Science, Bécs
 Families in Society, Milwaukee
 The Family Therapy Networker, Washington
 Galerie Lambert, Paris

The General Library, University of California
 Göteborgs Universitet, Göteborg
 L'Harmattan, Paris
 The Haworth Press, Inc., Binghamton
 Humboldt Universität zu Berlin, Berlin
 Hungarian Association, Cleveland
 IDEAS, Sansalito
 Indiana University Libraries, Bloomington
 The Institute for South-North Korea Studies, Seoul
 Institucio de Lletres Catalanes, Generalitat de Cul-
 tura, Barcelona
 Institut Interuniversitaire, Geneve
 Institutio Storia dell' Arte-Universita, Parma
 Intakas, Vilnius
 Inter Nationes, Bonn
 The J. Paul Getty Museum, Santa Monica
 Journal of the Gypsy Lore Society, Cheverly
 Justus-Liebig-Universität Giessen, Giessen
 Kungl. Biblioteket Stockholm
 The Lenin State Library of the USSR, Moszkva
 Library for Foreign Literature, Moscow
 The Library of Congress, Washington
 Longman Group UK Limited, Harlow
 Magyar Egházszociológiai Intézet, Bécs
 Magyar Nyelv-, Irodalom és Hungarika Kutatások
 intézete, Novi Sad
 Matica Slovenska, Martin
 Matica Srpska Biblioteka, Novi Sad
 Mediobanca, Milano
 Mestská Knižnica v Praze, Praha
 Mestská Kniznica, Bratislava
 Metropolitan Toronto Reference Library, Toronto
 The Minority Rights Group, London
 Narodná Biblioteka „Ivan Vasov“, Plovdiv
 National Diet Library, Tokyo
 Nationalbibliothek „Kyril und Methodius“, Sofia
 Nemzetőr, München
 Neural Computation, Cambridge
 The New York Public Library, New York
 New York State Education Department, Albany
 Nobelstiftelsen, Stockholm
 Nyekraszov Könyvtár, Moszkva
 Öffentliche Bibliothek der Universität Basel, Basel
 Plenum Publishing Corp., Edison
 Rajamousse, Paris
 The Romanian Historical Studies, Miami Beach
 Routledge, London
 Royal Anthropological Institute, London
 Salmagundi, Saratoga Springs
 Saltykov-Schedrin State Public Library, St. Peters-
 burg
 Schweizerische Osteuropa Bibl., Bern
 The Soka Gakkai, Tokyo
 Staats- u. Universitätsbibliothek, Bremen
 Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Berlin
 Statni Vedecka Knihovna, Brno
 Stichting Van Gogh 190, Amsterdam
 Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polska, Warszawa
 Südost Institut, München
 Südostdeutsches Kulturwerk, München
 Szolgálat, Bécs
 Time Customer Service, Inc. Tampa
 Toronto Public Library, Toronto
 Unesco, Paris
 The United States Holocaust Memorial Museum,
 Library, Washington
 Universitäts- und Landesbibl. Halle
 Universitätsbibl., Tübingen
 Universitná Kniznica, Bratislava
 University of California, Berkeley
 University of Iowa Publications Order Dept. Iowa
 City
 Van Gorcum and Comp., Assen
 Vario Forma GmbH, Erfurt
 Verlag der Österreichischen Akademie der Wis-
 senschaften, Bécs
 Wiener Stadt- und Landesbibliothek, Bécs
 Wilfrid Laurier University Press, Waterloo
 Zakarpatszkaja Oblasztnaja Biblioteka, Uzsgorod
 Zentralbibliothek, Zürich

A KÖZPONTI KÖNYVTÁR ÉS A HÁLÓZAT

Központi Könyvtár	1088 Szabó E. tér 1. Tel.: 138-4933
Gazdasági Főosztály	1088 Baross u. 18. Tel.: 118-5807
Zenei Gyűjtemény	1052 Fehérhajú u. 5. Tel.: 137-7640
Központi Ellátó Szolgálat	1203 Zrínyi u. 44. Tel.: 147-7756; 280-1647

I. kerület

I. ker. főkönyvtár	1016 Krisztina krt. 87-89. Tel.: 156-8755
I. ker. főkönyvtár gyermekkönyvtára	1016 Krisztina krt. 91. Tel.: 156-4694
I/1. fiókkönyvtár	1014 Országház u. 13. Tel.: 175-9484
I/2. fiókkönyvtár	1011 Fő u. 11-13. Tel.: 201-1776
I/3. fiókkönyvtár	1011 Szilágyi Dezső tér 5 Tel.: 201-5607

II. kerület

II. ker. főkönyvtár	1023 Török u. 7-9. Tel.: 115-0058
II/1. fiókkönyvtár	1028 Máriaremetei út 80. Tel.: 176-5474
II/2. fiókkönyvtár	1028 Szabadság út 37. Tel.: 176-5864
II/3. fiókkönyvtár	1022 Marczibányi tér 5/a. Tel.: 115-4650

III. kerület

III. kerületi főkönyvtár	1033 Fő tér 5. Tel.: 168-8476
III. ker. főkönyvtár családi	1033 Fő tér 2. Tel.: 188-8103
III/1. fiókkönyvtár	1032 San Marco u. 81. Tel.: 168-8384
III/2. fiókkönyvtár	1039 Bajáki Elemér u. 7. Tel.: 188-2804
III/3. fiókkönyvtár	1038 Ezüsthely u. 16. Tel.: 168-8071
III/5. fiókkönyvtár	1039 Juhász Gy. u. 6. Tel.: 187-3409
III/6. fiókkönyvtár	1039 Füst Milán u. 1. Tel.: 187-2699

IV. kerület

IV. ker. főkönyvtár	1043 István út 8. Tel.: 169-4572
IV. ker. főkönyvtár gyermekrészlege	1043 Munkásotthon u. 33-39. Tel.: 169-5107
IV/1. fiókkönyvtár	1046 Reviczky u. 38. Tel.: 189-0611
IV/2. fiókkönyvtár	1047 Tinódi u. 1. Tel.: 169-6313
IV/3. fiókkönyvtár	1046 Lóverseny tér 6. Tel.: 180-6760

V. kerület

V. ker. főkönyvtár	1054 Vadász u. 42. Tel.: 132-7392
V. ker. főkönyvtár gyermekrészlege	1054 Aulich u. 4-6. Tel.: 111-7243
V/1. fiókkönyvtár	1053 Királyi Pál u. 11. Tel.: 117-3783
V/1. Olvasóterem	1053 Királyi Pál u. 18. Tel.: 117-5568

VI. kerület

VI. ker. főkönyvtár	1062 Andrássy út 52. Tel.: 111-3822
VI. ker. főkönyvtár gyermekrészlege	1061 Liszt F. tér 6. Tel.: 142-1948

VII. kerület

VII. ker. főkönyvtár	1073 Kertész u. 20. Tel.: 142-6596
VI. ker. főkönyvtár szakolvasóterme	1073 Kertész u. 15. Tel.: 122-6656
VII. ker. könyvtár	1074 Rottenbiller u. 10. Tel.: 142-5362

VIII. kerület

VIII. ker. főkönyvtár	1088 Gutenberg tér 3. Tel.: 134-3117
VIII. ker. főkönyvtár gyermekrészlege	1085 Rökk Szilárd u. 3. Tel.: 113-6418
VIII. ker. könyvtár	1089 Kálvária tér 12. Tel.: 113-8037
VIII. ker. könyvtár olvasóterme	1089 Kálvária tér 13. Tel.: 133-4911

IX. kerület

IX. ker. főkönyvtár	1098 Börzsöny u. 13. Tel.: 157-5808
IX/3. fiókkönyvtár	1095 Mester u. 53-55. Tel.: 215-7471
IX/4. fiókkönyvtár	1096 Haller u. 27. Tel.: 215-5741
IX. ker. könyvtár	1093 Boráros tér 2. Tel.: 217-0628 és 217-8438

X. kerület

X. ker. főkönyvtár	1102 Szent I. tér 7-14. Tel.: 157-3091 em. 177-6933 fsz.
X/1. fiókkönyvtár	1103 Gergely u. 68. Tel.: 157-2510
X/2. fiókkönyvtár	1106 Hatház u. 5. Tel.: 164-1539
X/3. fiókkönyvtár	1108 Újhegyi sétány 1-3. Tel.: 158-0959

XI. kerület

XI. ker. főkönyvtár	1119 Etele út 55. Tel.: 186-9385 és 186-9444/33.35.36.37, 38 mellék
XI/1. fiókkönyvtár	1112 Menyecske u. 2. Tel.: -
XI/2. fiókkönyvtár	1116 Kiskőrös u. 2. Tel.: 186-8431
XI/3. fiókkönyvtár	1118 Nagyszeben tér 1. Tel.: 173-5900
XI. ker. könyvtár	1117 Karinthy F. út 11. Tel.: 1666-6224
XI. ker. könyvtár fiókkönyvtára	1116 Alabástrom u. 27. Tel.: -

XII. kerület

XII. ker. főkönyvtár	1126 Böszörményi út 13-15. Tel.: 155-9528
XII. ker. főkönyvtár gyermekrészlege	1126 Böszörményi út 34/a. Tel.: 156-6877
XII/3. fiókkönyvtár	1122 Városmajor u. 42. Tel.: -

XIII. kerület

XIII. ker. főkönyvtár	1138 Dagály u. 9. Tel.: 140-3309 em. 149-9154 fsz.
XIII/1. fiókkönyvtár	1136 Pannónia u. 40. Tel.: 120-9259
XIII/2. fiókkönyvtár	1133 Pannónia u. 83. Tel.: 149-7521
XIII/4. fiókkönyvtár	1134 Lehel u. 31. Tel.: 120-8829
XIII/5. fiókkönyvtár	1138 Tomori köz 7. Tel.: 120-7258
XIII/6. fiókkönyvtár	1131 Mosoly u. 40/a. Tel.: 149-1532
XIII/7. fiókkönyvtár	1136 Tatra u. 52. Tel.: 149-8921

XIV. kerület

XIV. ker. főkönyvtár	1145 Uzsoki u. 57. Tel.: 251-3669
XIV/2. fiókkönyvtár	1145 Bosnyák u. 1/a. Tel.: 183-0197
XIV/3. fiókkönyvtár	1148 Róna u. 1-3. Tel.: 163-1176
XIV/4. fiókkönyvtár	1144 Rákosfalva park 1-3. Tel.: 163-3202

XV. kerület

XV. ker. főkönyvtár	1153 Eötvös u. 8. Tel.: 169-8422
XV/2. fiókkönyvtár	1157 Hartyán köz 2-4. Tel.: 164-4871
XV/3. fiókkönyvtár	1156 Kontyfa u. 10. Tel.: -
XV/4. fiókkönyvtár	1158 Szűcs I. u. 45. Tel.: 272-2206
XV/5. fiókkönyvtár	1151 Bogács u. 51. Tel.: -

XVI. kerület

XVI. ker. főkönyvtár	1163 Veres Péter út 53. Tel.: 271-0813
XVI/1. fiókkönyvtár	1161 Rákosi út 119. Tel.: 271-5244

XVII. kerület

XVII. ker. főkönyvtár	1173 Újlak u. 110. Tel.: 178-9407
XVII/1. fiókkönyvtár	1174 Wesselényi u. 1. Tel.: -
XVII/2. fiókkönyvtár	1171 Péceli út 232. Tel.: 158-4641
XVII/3. fiókkönyvtár	1171 Rákoskert Sugárút 66. Tel.: 158-4423
XVII/4. fiókkönyvtár	1173 Pesti út 80. Tel.: 158-6835

XVIII. kerület

XVIII. ker. főkönyvtár	1183 Thököly út 5. Tel.: 178-7939 és 178-7796
XVIII/1. fiókkönyvtár	1188 Nagykőrösi út 56. Tel.: -
XVIII/2. fiókkönyvtár	1181 Csontváry Kosztka Tivadar u. 32. Tel.: 158-8931

XIX. kerület

XIX. ker. főkönyvtár	1191 Üllői út 255. Tel.: 157-0772
XIX/1. fiókkönyvtár	1192 Kós K. tér 15. Tel.: 127-1221
XIX/3. fiókkönyvtár	1195 Kossuth L. u. 8. Tel.: 127-3233
XIX/4. fiókkönyvtár	1191 Berzsényi u.8. Tel.: 157-4996

XX. kerület

XX. ker. főkönyvtár	1201 Vörösmarty u. 5. Tel.: 147-8579
XX/1. fiókkönyvtár	1202 Jókai Mór u. 106. Tel.: -
XX/3. fiókkönyvtár	1201 Török Flóris u. 245. Tel.: -
XX/4. fiókkönyvtár	1204 Pacsirta u. 157/b. Tel.: -
XX. ker. könyvtár	1208 Grassalkovich út 128. Tel.: 286-0008

XXI. kerület

XXI. ker. főkönyvtár	1213 Szent István út 230. Tel.: 277-7944; 276-3512 és 276-1577
XXI/2. fiókkönyvtár	1213 Rákosi E. u. 138. Tel.: 276-0767
XXI/3. fiókkönyvtár	1212 Széchenyi I. u. 91. Tel.: 277-5278
XXI/4. fiókkönyvtár	1211 II. Rákóczi F. út 106. Tel.: 277-7965
XXI/5. fiókkönyvtár	1214 Vénusz u. 2. Tel.: 276-8953

XXII. kerület

XXII. ker. főkönyvtár	1222 Tóth József u. 36. Tel.: 226-6631
XXII/1. fiókkönyvtár	1225 Nagytétényi út 264. Tel.: 226-8528
XXII/2. fiókkönyvtár	1222 József A. u. Tel.: 226-8767

Papp István : A változások menedzselése a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában.

The heads of the Metropolitan Ervin Szabó Library initiated major changes in library services, in compliance with the changes occurring in its social environment. The management of changes required a new attitude not only from the upper, but also from the middle management, what is more, from each of the staff members. Innovative behaviour was a prerequisite of the continuous renewal of library services, as regards both its contents and organization. Innovation concentrated mainly on three areas. Structural innovation meant a realization of the concept of system development (creating new types of libraries, establishing the central supply service). To innovation in services belong the renewal of children's and music services, the introduction of lending videocassettes, the alteration of library premises. The most important innovations in management include: the decentralization of management, the spreading of fee-based services, the strengthening of cost-consciousness and the preparations for fusions on a regional basis (i.e. placing the libraries of some districts under one direction).

Barczy Zsuzsa: Könyvtárhasználati szokások vizsgálata a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban.

The essay analyses the findings of a survey made in 1993, in 18 libraries representing the system of the Metropolitan Ervin Szabó Library. Data have been collected in the course of one week interviewing a random sample of 2138 library visitors. The survey was made by questionnaire and covered three main dimensions of library use: 1. the structure of demand: the aim, frequency of library visits, the use of library services, the types of user behaviour; 2. interest: in types of materials and their content, based on borrowing habits and the materials borrowed; 3. the image of the library: satisfaction with library supply and the expectations towards the library resp. The conclusions can be utilized not only in library practice, but also contribute to becoming aware of the changes in cultural processes.

Karbach Erika: A számítógépes szociológiai témafigyelő szolgáltatás 10 éve / 1984–1993 /

The essay traces the development of the SDI service, provided by the Department of Sociological Documentation of the Metropolitan Ervin Szabó Library, from the beginnings to our days. The technical and personal preconditions for the service have been created in the years 1982-1983, and the contents of information processing and the methodology of services have been parallelly elaborated. The development of SDI services has been closely related to the computerisation of the Library: the indexing of international literature - with the application of the Floppymat microcomputer, while later the indexing of the Hungarian literature on sociology - with the development of the TEXTAR software. In the period 1984 to 1988 computerised processing and services were concentrated on international journals and books on sociology. Major achievements of the period 1988 to 1993 are the inclusion of Hungarian specialist literature among the services, the unification of processing methods for the two databases, and the equal conditions of both services. Developing the SDI services after 1993 the aim is to limit the own processing to Hungarian materials and the international books acquired by the Library. International literature and newspaper articles related to sociology will be mediated to users from external (CD-ROM and online) databases.

Sándor Tibor: Fényképgyűjtés és ikonográfiai feltárás a várostörténeti dokumentáció szolgálatában.

The Budapest Collection of the Metropolitan Ervin Szabó Library has been collecting - in addition to traditional library materials - engravings, photos of town-historical interest for almost 80 years, and has been processing the images hidden in printed works in iconographical publications. The essay describes in brief these activities, the photo collection of 100.000 pcs and the computerised image database being developed. It also dwells on some more comprehensive, theoretical issues of handling and archiving photos as sources of historical value.

Faragó Éva: Utikönyvek a XIX. századi Budapestről

The accounts on the experiences during travel, the works describing the natural and social features of countries, landscapes, towns visited have been with us ever since travels started. From the late 18th century travel habits have modified all over Europe, as the number and social composition of travellers have changed. In addition to travel books, letters, diaries, accounts a new genre was born in travel literature at the turn of the 18th and 19th centuries, the guide book or companion. Based on guide books from the 19th century the changes can be followed up that have occurred in a century in the townscape, society, traffic and culture of Pest-Buda, that has risen to the rank of the capital and a metropolis.

Klinda Mária: Bejegyzések vizsgálata 1601 előtti nyomtatványainkban.

Almost half of the 1040 books printed prior to 1601 contain marginal notes in handwriting. The essay describes examples of the three broad categories of these marginal notes. Most of them refer to the copies themselves: to the owner of the volume, to data of the donation or the purchase, the rarity of the book, its state, binding etc. The second group includes glosses, comments on the contents of the work, eventually a translation of certain parts, or data on the author. The third group has not got anything to do with the contents of the book, just provides blank paper for making notes related to recipes, housekeeping, agriculture, historical events or prayers.

Horváthné-Jakubecz Ilona: A Központi Ellátó Szolgálat szerepe a hálózat szolgáltatási rendszerében 1991–1993.

The essay provides a brief overview about the central professional services of the Metropolitan Ervin Szabó Library, and about how they are connected to the system's organization and services. It describes in more detail the Central Supply Service having been organized in 1987: its functions, services that have developed in the period 1988 to 1993, the way and extent of their use. It makes suggestions for some investigations promoting the efficiency and eventual development of the service.

TARTALOMJEGYZÉK

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkája 1991-1993-ban	5
A hálózat	5
Szolgáltatásaink és használatuk	5
Társadalmi kapcsolataink	6
Az állomány építése	6
Audivizuális dokumentumok	7
Központi Ellátó Szolgálat	7
Anyagi alapok	7
A központi könyvtár	8
Az intézmény irányítása	9
Megjelent bibliográfiák és egyéb kiadványok	9
Vezető munkatársak a FSZEK-ben	10
A társadalmi szervek intézményi vezetői	11
Oktatás, továbbképzés	11
Kitüntetések 1991-ben	12
Kitüntetések 1992-ben	13
Kitüntetések 1993-ban	13
Nemzetközi kapcsolatok	13
Pénzügyi gazdálkodás	14
Papp István: A változások menedzselése a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában	16
Barczy Zsuzsa: Könyvtárhasználati szokások vizsgálata a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban	27
Karbach Erika: A számítógépes szociológiai témafigyelő szolgáltatás 10 éve /1884-1993/	50
Sándor Tibor: Fényképgyűjtés és ikonográfiai feltárás a várostörténeti dokumentáció szolgálatában	66
Faragó Éva: Útikönyvek a XIX. századi Budapestről	81
Klinda Mária: Bejegyzések vizsgálata 1601 előtti nyomtatványainkban	86
Horváthné Jakubecz Ilona: A Központi Ellátó Szolgálat szerepe a hálózat szolgáltatási rendszerében 1988-1993	92
A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és tevékenysége a sajtó tükrében 1991-1993	109
Ajándékozó személyek és intézmények 1991-92-93 évben	110
A központi könyvtár és a hálózat	114
Kivonatok	117
Melléklet I–VIII.	

СОДЕРЖАНИЕ

Деятельность Столичной Библиотеки им. Эрвина Сабо в гг. 1991-1993..	5
Библиотечная сеть	5
Услуги и пользование ими	5
Общественные связи	6
Пополнение фондов	6
Аудиовизуальные документы	7
Центральная Служба Снабжения	7
Финансовые основы	7
Центральная библиотека	8
Управление организацией	9
Опубликованные библиографии и прочие издания	9
Ведущие сотрудники	10
Местные руководители общественных организаций	11
Обучение и повышение квалификации	11
Награды в 1991-м году	12
Награды в 1992-м году	13
Награды в 1993-м году	13
Международные отношения	13
Хозяйствование	14
Иштван Папп: Руководство переменами в сети Столичной Библиотеки им. Эрвина Сабо	16
Жуза Барци: Анализ обычий по пользованию библиотекой в Столичной Библиотеки им. Эрвина Сабо	27
Эрика Карбах: 10 лет автоматизированной тематической службы по социологии (1984-1993)	50
Тибор Шандор: Сбор фотонарий и иконографическая обработка в информационной службе городской истории	66
Эва Фараго: Путеводители о Будапеште в 19-м столетии	81
Мариа Клинда: Анализ записек в изданиях до 1601 года	86
Хорватне Илона Якубец: Роль Центральной Службы Снабжения в системе услуг сети в 1988-1993 гг.	92
Столичная Библиотека им. Эрвина Сабо и ее деятельность в отражении пресса в гг. 1991-1993	109
Дарующие лица и организации в гг. 1991-92-93	110
Центральная библиотека и сеть	114
Резюме	117
Приложения I-VIII.	

SOMMAIRE

L'activité de la Bibliothèque Municipale Ervin Szabó (1991-1993)	5
Le réseau des bibliothèques d'arrondissement	5
Nes services et leur usage	5
Nes relations sociales	6
É'enrichissement de fonds	6
Les documents audio-visuels	7
Le Service Central	7
Les ressources financières	7
La bibliothèque centrale	8
L'Éa direction de la bibliothèque	9
Bibliographies parues et des autres publications	9
Les chefs de la bibliothèque	10
Les chefs des organismes sociaux de la bibliothèque	11
Enseignement et cours postsecondaires	11
Décorés, 1991	12
Décorés, 1992	13
Décorés, 1993	13
Relations internationaux	13
Gestion financière	14
István Papp: L'organisation des changements dans le réseau des bibliothèques d'arrondissement de la Bibliothèque Municipale Ervin Szabó.	16
Zsuzsa Barczi: L'enquête des habitudes de lecteurs concernant l'usage de la bibliothèque dans la Bibliothèque Municipale Ervin Szabó.	27
Erika Karbach: Dix ans de la service d'observation de thèmes sociologiques avec ordinateur (1984-1993).	50
Tibor Sándor: La collection de photos et l'exploration iconographique au service de la documentation de l'histoire de ville.	66
Éva Faragó: Guides de Budapest du XIXe siècle.	81
Mária Klinda: L'examen des notes écrites dans les imprimés de notre collection parus avant 1601	86
Ilona Jakubecz Mme Horváth: Le rôle du Service Central dans le système de service du réseau (1988-1993).	92
La presse sur l'activité de la bibliothèque 1991-1993.	109
Liste des donateurs entre 1991-1993.	110
La bibliothèque centrale et le réseau des bibliothèques d'arrondissement	114
Résumés	117
Hors-texte I-VIII.	

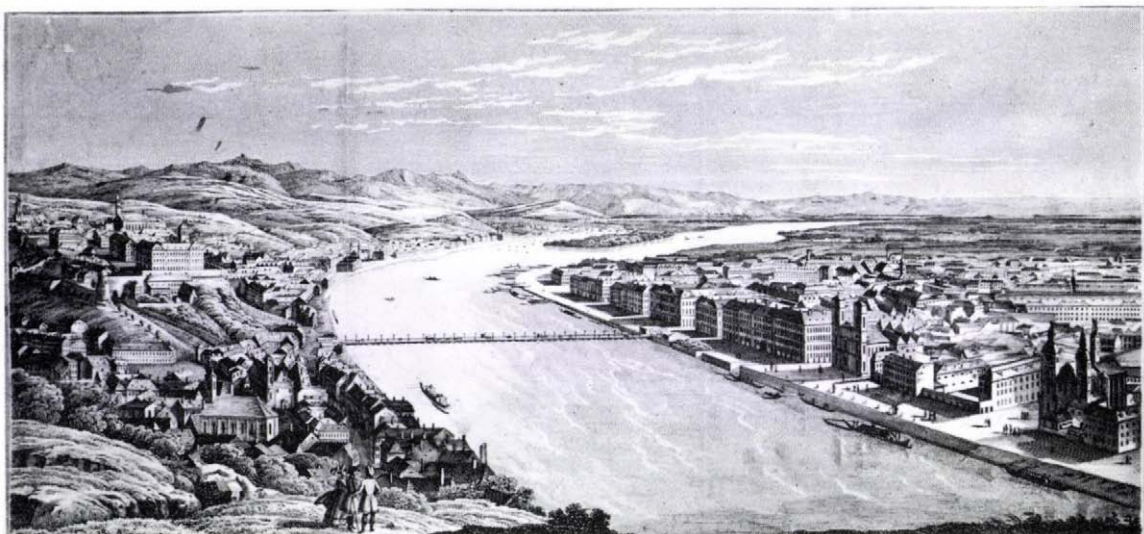
CONTENTS

Report of the Metropolitan Ervin Szabó Library for 1991–1993	5
The system	5
Services and their use	5
Social relations	6
Collection building	6
Audiovisual materials	7
Central Supply Service	7
Finances	7
The Central Library	8
The management of the Library	9
Bibliographies and other publications	9
Senior staff members in the Metropolitan Ervin Szabó Library	10
The heads of social organs in the Library	11
Education, extension training	11
Honours in 1991	12
Honours in 1992	13
Honours in 1993	13
International relations	13
Financial management	14
Papp, István: The management of changes in the system of the Metropolitan Ervin Szabó Library	16
Barczi, Zsuzsa: An investigation of library-using habits in the Metropolitan Ervin Szabó Library	27
Karbach, Erika: Ten years of the computerised SDI services in sociology (1984-1993)	50
Sándor, Tibor: The collection of photos and their iconographic processing to serve town-historical documentation	66
Faragó, Éva: Guide books from 19th-century Budapest	81
Klinda, Mária: An analysis of marginal notes in pre-1601 prints	86
Horváth-Jakubecz, Ilona: The role of the Central Supply Service in the system in the period 1988 to 1993	92
The Metropolitan Ervin Szabó Library in the mirror of the press, 1991/1993	109
Donators in 1991/1992/1993	110
The Central Library and the system	114
Abstracts	117
Appendix I–VIII.	

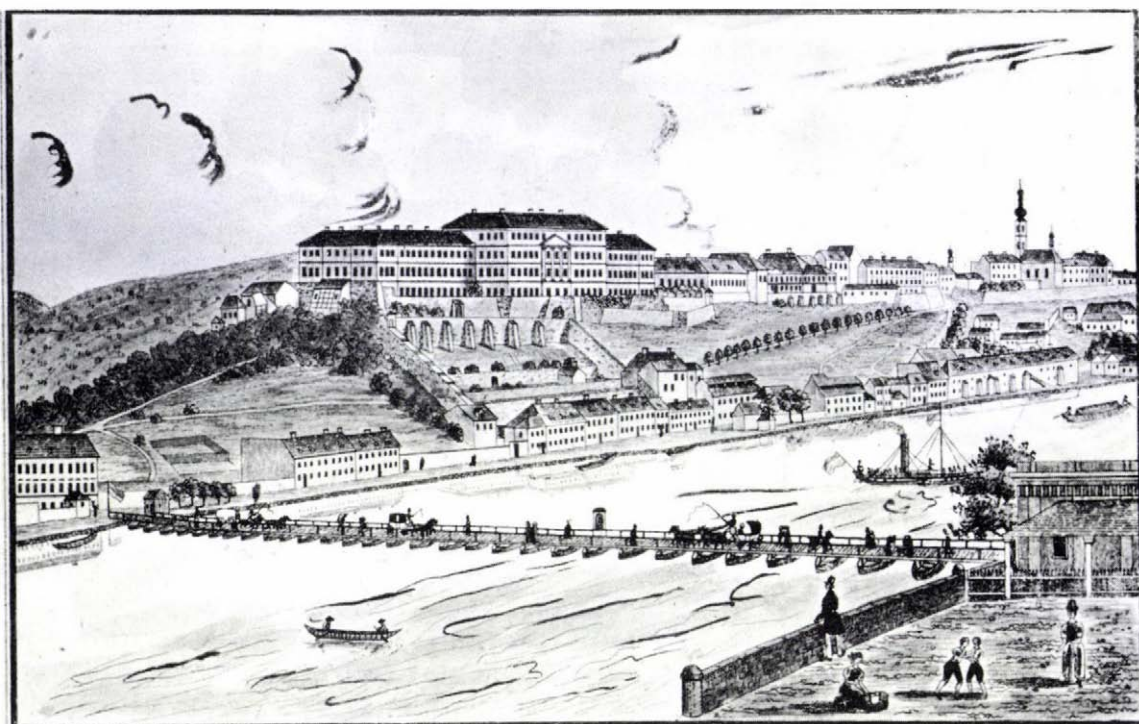
INHALT

Die Tätigkeit der Hauptstädtischen Ervin Szabó Bibliothek in den Jahren 1991-1993	5
Das Bibliothekssystem	5
Unsere Dienstleistungen und ihre Benutzung	5
Gesellschaftliche Kontakte	6
Bestandsentwicklung	6
AV Materialien	7
Zentraler Versorgungsdienst	7
Finanzen	7
Die Zentralbibliothek	8
Die Leitung der Bibliothek	9
Bibliographien und andere Veröffentlichungen	9
Die leitenden Mitarbeiter der Bibliothek	10
Die Leiter der gesellschaftlichen Organisationen in der Bibliothek	11
Ausbildung, Weiterbildung	11
Auszeichnungen 1991	12
Auszeichnungen 1992	13
Auszeichnungen 1993	13
Auslandsreisen unserer Mitarbeiter	13
Die Finanzwirtschaft	14
Papp, István: Management der Veränderungen im System der Hauptstädtischen Ervin Szabó Bibliothek	16
Barczy, Zsuzsa: Forschung der Gewohnheiten der Bibliotheksbenutzung in der Hauptstädtischen Ervin Szabó Bibliothek	27
Karbach, Erika: 10 Jahre des soziologischen SIV-Dienstes mit EDV (1984-1993)	50
Sándor, Tibor: Erwerbung und ikonografische Erschließung der Fotografien im Dienste der stadtdokumentarischen Dokumentation	66
Faragó, Éva: Reisebücher von Budapest im 19. Jahrhundert	81
Klinda, S Mária: Prüfung der Einschreibungen in unseren alten Drucken vor 1601	86
Horváth-Jakubecz, Ilona: Die Rolle des Zentralen Versorgungsdienstes im Dienstleistungssystem der Bibliotheken, 1988-1993	92
Die Hauptstädtische Ervin Szabó Bibliothek und ihre Tätigkeit im Spiegel der Presse 1991-1993	109
Die Geschenkgeber und Geberinstitutionen im Jahre 1991-92-93	110
Die Zentralbibliothek und das Bibliothekssystem	114
Zusammenfassungen	117
Beilage I-VIII.	

II.

Buda és Pest látképe az 1830-as években

A Budavári Palota és a Várnegyed látképe az 1800-as évek elején

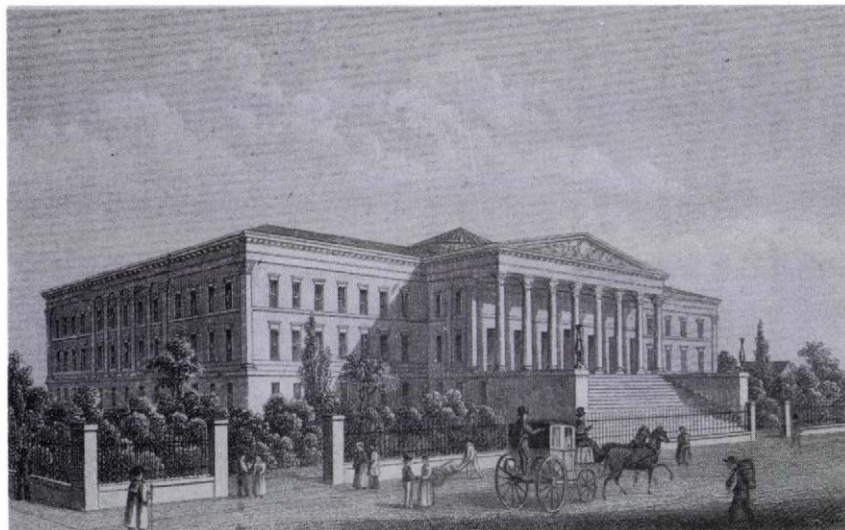

Budapest látképe az 1890-es években (Klősz György felv.)

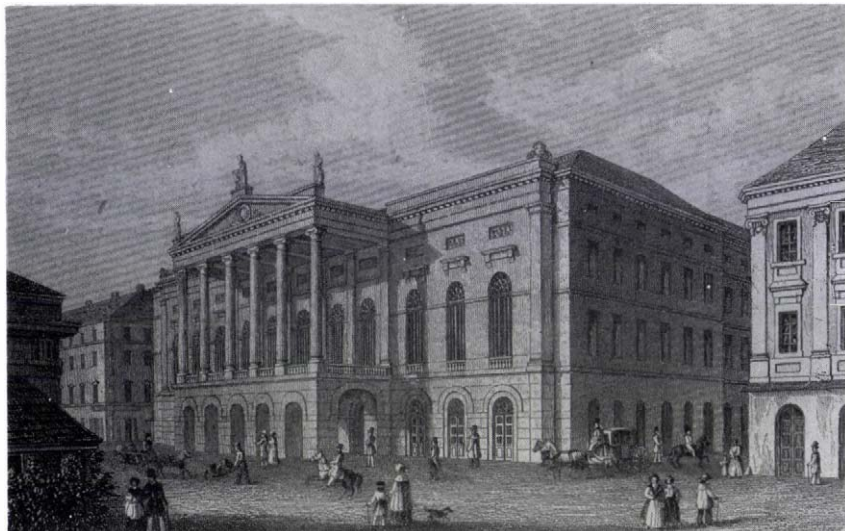

A Budavári Palota az 1890-es években (Klősz György felv.)

IV.

A Nemzeti Múzeum

A Vigadó

Illusztrációk az első magyar nyelvű útikönyvhöz. (1845)

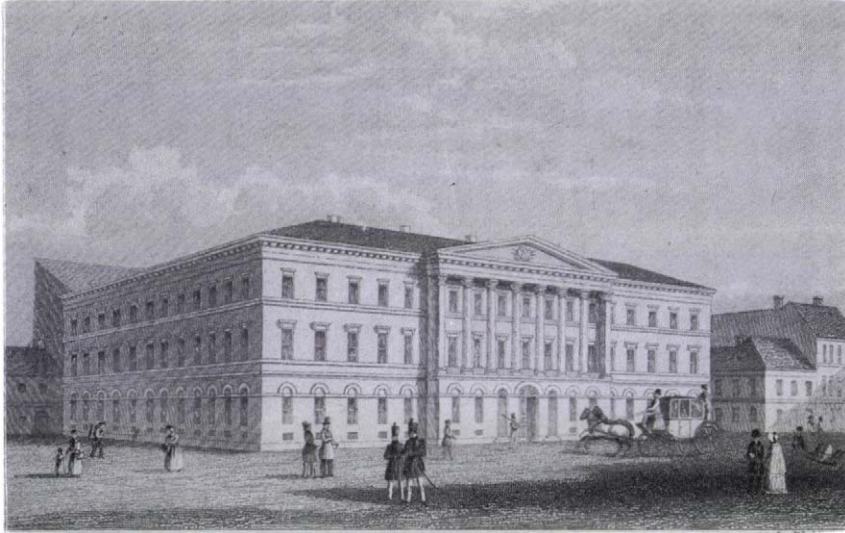

A Nemzeti Múzeum a Kálvin tér felől (Klősz György felv. 1894.)

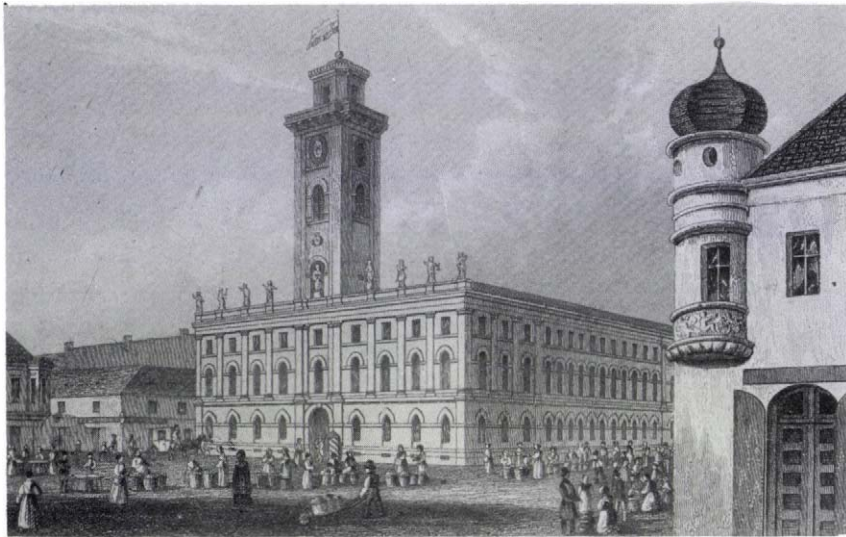

A Nemzeti Színház épülete a Kerepesi (ma Rákóczi) út és a Múzeum körút kereszteződésénél
(Klősz György felv. 1894.)

VI.

A Vármegyeháza

A Városháza

Illusztrációk az első magyar nyelvű útikönyvhöz (1845)

A Keleti pályaudvar (1896.)

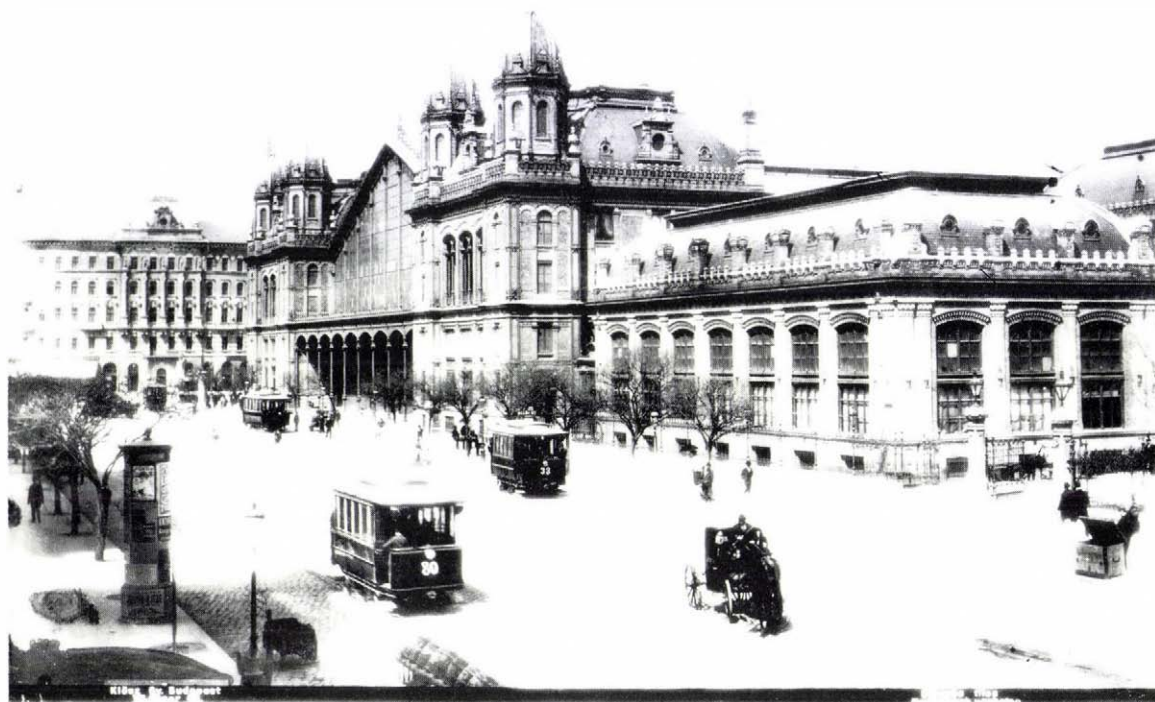

Az Erzsébet körút és a Rákóczi út kereszteződése (1896.)

VIII.

Az Oktogon 1910 körül (Erdélyi Mór felv.)

A Nyugati pályaudvar az 1890-es években (Klősz György felv.)

Ára: 760,-Ft